

УЙҒУР ХӘЛИК
ЧӨЧӘКЛИРИ

Xeliq aghzidin yéziwélip,
toplap, retligüchiler: *MÖMÛN HEMRAÉW,*
MAHINUR ELIÉWA

Bizning yash ösmilirimizge béghishlap, deslepki qétim «Uygur xeliq chöchekliri» neshir qilindi. Yash kitapxanlirimiz bu chöcheklerni oqup chiqip, xelqimizning ötmüshtiki arzu-armanliri, qehriman yash zhigitliri, padishalargha bolghan qarshiliqliri we nepretliri bilen tonushalaydu.

SÖZ BÉSHI

Éghiz ijadiyet eserliri uyghur xelqi bilen bille yashap, uning bashtin kechürgen uzaq tarixiy tereqqiyatini, urpi-adet we kespini, uning duniyagha köz qarishi we arzu-armanlirini özide eynektek ekis ettürüp kéliwatkan ejayip bir menbe.

Uyghur fol'klori bashqa xeliqlarningkige oxshashla, rengmu-reng we baydur. Uyghur xelqi köp esirler jeriyasında qoshaq, chöchek, dastan, tépishmaq, maqal, temsil, béyit we mesellerni yaritip, fol'klorning xilmu-xil shekilliri arqiliq özining arzu-armanliri, hemme kishi barawer, bexitlik yashaydighan adaletlik jemiyyet toghrisidiki tesewwurlirini ipade qilip keldi. Uyghur fol'klorning nemunilirida yaxshilik bilen yamanliq otturidiki menggülik küresh ekis ettürilidu, xeliqning ijtimaiy we milliy azatliqqa bolghan intilishliri körsitilidu.

Uyghur xeliq éghiz ijadiyitidiki asasiy zhanrlarning biri – chöchekler. Uyghur chöchekliri: tilsimat chöchekliri, haywanatlar heqqidiki chöchekler, turmush chöchekliri qatarliq türlerge bölünidu. Bulardin bashqa Nesirdin ependi, Seley chaqqan, Molla Zeydin, Metiyar xelpitim oxshash ayrim shexsilerga béghishlanghan hejwiylernu alahide orun égileydu.

Deslep chöchekler xeliqning éhtiyaji süpitide peyda boldi. Héch qandaq xet-yéziqqa ége bolmighan qédimiy zamanning ademliri ösüp-yétilmekte bolghan yash ewladqa éghiz edebiyati eserliri arqiliq özlirining nahayiti éghir hayati dawamida toplanghan ijadiy tejribilirini qaldurghan. Bu eserler eng awal emeliy ehmiyyetke ége bolghan édi. Waqitlar ötüp, xeliqning bilimining kengiyishi bilen, ob'éktiw muhit toghriliq ilgerki sadde chüshenche qélip qaldi. Lékin xeliq ijat qilghan bediyy obrazlar yoqalmidi, belki dewirge muwapiq bashqa menagha ége boldi. Mesilen, qédimiy uyghurlar özlirining etrapidiki nersilerning hemmisi kishilerge oxshashla hayat kechüridu, lékin ademlerning köziche haywan kiyimini kiywalidu, detti. Özliri yashaydighan janggalgha, sazliqqa kelgende, ular haywan kiyimlirini tashlap, adem qiyapitige kélidu, déyishetti. Uyghur chöchekliride her xil ishlar bilen: déxanchiliq, otun keslesh, ghiza teyyarlash bilen shughullinidighan haywanlarning yoluqushi moshu seweptin. Kéyinirek xeliqning ang-sézimi ösüshi bilen bu deslepki chüshenchiler bediyy eserlerning terkiwide qalsimu, lékin xeliq ularni mümkin emes nersiler yaki jodigerlik dep qaraydighan boldi.

Bu toplanmigha kirgen chöcheklerning tolisi haywanlar toghriliq. Bu chöcheklerning bir qismida peqet haywanlar toghriliqla hékaye qilinsa, yene bir qismida ademler bilen haywanlar ariliship kélidu. Haywanlarning bediyy obrazliri xeliqning emgek tejribisi اساسida we tebiet sirlirini échish اساسida hasil qilinghan. Mundaq chöcheklerning asasi mezmuni xeliq bilen toghridin-toghra munasiwiti bolghan ayrim haywan yaki qushlarning müjhez-xulqi we adetliri heqqide hékaye qilishtin ibaret «ilanning paqa yéyish sewewi, tögining su ichkende her terepke qarap qoyushliri, éshekning hangrishi, toshqan kalpugining zhuruq bolushining sewewi we bashqilar». Toplamda orun alghan «Maxtanchaq pashilar», «Közge ilmighan putqa chomaq», «Ach böre», «Böre, tülke hem bödüne», «Qutluq bilen qaligach» we bashqilar. Zhuqurida éytilghan pikirge yaxshi delil bolalaydighan chöchek zhanrining asisiy özgichiligi shuningdin ibaretki, uningdiki qehriman her qachan adem balisining eng yaxshi xisletlirige ége, mesilen: Küch-gheyret, epchillik, eqil, pem-paraset, insanperwerlik. Chöchek qehrimani özining bu xususiyetliri bilen xelqimiz müjhez-xulqida esirler mabaynida qéliplashqan izgü xislet we eng yüksek arzu-tileklirini ipade qilidu. Her bir chöchekke chongqur optimizm xas: yaxshiliq yamanliqni yengmey qalmaydu, heqiqetning yenggini-yengen.

Uyghur tilsimat chöchekliride köp uchraydighan ejdiha, déwiler, döpuriler özining ejayip küch-quwitige we ish qabiliyitige qarimay, chöcheklerde éytilghandek, bularda taghni taqqa urup qum qiliwétidighan yaki pütkül jahanni köydürüp kül qiliwétidighan küch bolsimu, lékin pem-parasetke ége bolghan gheyretlik ademler bilen élishqanda, yéngilmey qalmaydu, chünki yaxshiliq

yamanliqtin küchlük, duniyada adem balisining eqli-hoshidin ela nerse yoq dégen söz. Toplamgha kirgen «Axmaq déwiler» buninggha yaxshi ispat. Shunglashqa chöcheklerning axiri hemmining könglini razi qilghan halda, xatirjemlik bilen tügep, «ular murat-mexsetlirige yetti» déyishi shuningdin. Chöcheklerdiki mundaq asasiy mahiyet-mezmun bu künlerdimu özining jemi qilghuchi küchini, bahaliq ehmiyitini yoqatqini yoq. Chöcheklerdiki ijabiy qehrimanlar yash ösmiler qelbide yüksek tuyghularni hem istek, arzularni oyghitidu.

Uyghurlarning réal turmushqa baghliq chöcheklirining qehrimani adettiki kembeghel, shagirt, yaki zhitim bala. Uning asasiy xizmiti u eqilliq, pem-parasetlik. Uning düshmenliri adettiki xanlar, baylar we mollilar. Bu chöcheklerdiki fantaziya shuningdin ibaretki, ulardiki hökümrان sinip wekilliri bilen xeliq ichidin chiqqan qehrimanlarning munasiwetliri adettiki réal munasiwetlerdin emes. Bu chöcheklerdiki qehriman özining eqilliqighi, tapqurlighi bilen xanni hem bayni yéngiwalidu, hetta jazalaydu. Mundaq waqitlarda bay kembegheldin gunasini kechürüshni soraydu, öz mülkidinmu kéchip, jénini saqlap qélishini soraydu. Toplamdiki «Axmaq padisha», «Üzhme sayisini satqan bay» chöchekliri buninggha yaxshi misal bolalaydu. Bu elwette, heqiqiy turmushta bolmighan, belki xeliq ichide ijtimaiy adeletlikning ghalibiyet qazinishi toghriliq arzusidur.

Uyghur hejwi chöcheklirining ikkinchi türini kishilerning ayrim kamchiliqliri, tenqit qilinidighan chöchekler teshkil qilidu, ularning terbiyewiy ehmiyiti nahayiti chang, chünki chöchekler oy-pikir oyghitip, uni ushshaq söz, qopalliqtin saqlaydu we ademni yaxshi turmush heqqide oylinishqa mejbur qilidu. Uyghur chöchekliride ayrim kishilerning horunluq, béxilliq, qorqqanchakliq, jahilliq, nadanliq, aldiraqsanliq, axmaqliqqa oxshash selbiy xisletliri nahayiti küchlendürüp körsitilgen. Bu chöcheklerning bediyy ehmiyiti shuningdin ibaretki, ular özlirining hejimi jehitidin qisqa, kishilerning selbiy xulqi-müjezlirining pash qilinishi nahayiti küchlük. Uyghur chöcheklirining bu türü hazirqi kündimu öz ehmiyitini yoqatmide we terbiyewiy küchke ége.

M. ELIÉWA.
Filologiya penlirining kandidati.

AXMAQ DÉWILER

Qargha tarazichi, séghizghan xewerchi, toshqan uyalchaq waqitta, sehayi balagerdende atisi bir, anisi bashqa üç oghul bolghan éken. Eng kichigi bir anidin yalghuz éken, chongliri bir anidin éken; ata-aniliri ölgendin kéyin, ular miras bölüşüptu. Bölüşsimu, bir qorada bille yashaptu. Chongliri kichiklirini aniy tépip, aldap-saldap uning mirasini teng yep boptu. Özliriningkige nowet kelgende, kichigini öydin qoghlap chiqiriptu.

Béshi qétip, néme qilishini bilmigen bu bala bir chölde kétip barsa, égziligi on ghulach, kengligi besh ghulach qewetmu yoghan bir déwining kéliwatqanlighini körüptu. Qarisa, déwe külüp, xoshal kéliwatqan; külgende bir kalpugi asmanda, bir kalpugi yerde sörülüp mangidéken. Qorqqinidin néme qilishini bilmigen balimu déwining aldigha külüpla bériptu.

– Hey, axmaq bala! – deptu déwe.

– Némishke axmaq deysen? – dep yene külüptu bala.

– Méning qosughum taza ach édi, yeydighan risqa uchrighanlighigha xoshal bolup küldim. Sen néme dep külüsen? – dep soraptu balidin.

– Hey, axmaq déwe, rast axmaq ékensen: men yerning tégidin chiqip kéliwatimen.

– Némishke? – deptu déwe bilmek bolup.

– Weylun dégen dozaqning tüwrügi örülüp ketken édi. Mana shuninggha layiq tüwrük tépish üçün méni xuda bu duniyagha ewetti. Shuni izdep, tapalmay hérip zhürsem, sen uchrashing: mana shuninggha xoshal bolup külüwatimen, – deptu.

Xuda ewetti dégen sözni anglighan déwe balidin qorquptude:

– Andaq qilma, Weylun dozighi – ot bolsa, men uningda puchilinip kétimen, méni qoyup berseng, – dep yalwuruhqa bashlaptu déwe.

Bala özini toxtitiwaptude:

– Yaq, séning boyingning égziligi, gholliringning kengligi, qawullighing dozaqning tüwrügi xop kélidu; men yene nedin izdep zhürey... Jür, séni apirimen, unimisang, ezrayil kélip, jéningni alidu, – deptéken, déwe téximu yalwuruhqa bashlaptu.

– Manga bir yaxshiliq qilsang.

– Sen téxi méni körüp ozuq taptim dep, xoshal bolup külgüningni qara! Dozaqqa tüwrük qilip, momangning momisini körsitimen! – dep turuwaptu bala.

– Andaq qilma, méni qoyup berseng, bir tulum altun bérimen!

– Yaq! Ikki tulum berseng, qoyup bersem, bérey, amma sanga oxshash dozaqning tüwrügige layiqni tampighim tes, – deptu.

– Men altuning üçün barmaymen, xalisang özenseng ekilip chinar tüwige tiqip qoy. Kelmiseng, beri bir tapimen.

– Bolidu, – dep, déwe öz gheznisige zhügreptu. Bala bolsa, déwidin qutulghinigha xoshal bolup, keynige zhügreptu. Qéchip kéliwétip hériptu. Ghing tüzdin jay tapalmay, yene méngiptu, axiri bir chinarning üstige chiqip dem élip oltiriptu. Bir chaghda qarisa, déwe ikki qoltughigha ikki tulum altunni qisturup, chinarning tüwige yétip keptu, tulumlarni chinargha yölep qoyup, terini étip, u yaq-bu yaqqa qarap, bala körünmigendin kéyin: «bu jaydin chapsan kéteychu» dep méngiptu. Déwe kétiwatsa, aldigha bashqa déwe yoluquptu. Hal soriship, bolghan waqieni uqqandin kéyin:

– Axmaq, – deptu uchrashqan déwe, – u séni aldap kétiptu. Jür, uni tépip yeymiz, – dep bashlap yene chinar terepke méngiptu. Shu chaghda bala chinardin chüshüp, altunlarni élip kétey dewatqan éken, boran chiqiptu. Qarisa déwiler kéliwatqan, u chinargha qaytidin chiqiwaptu.

Bir chaghda ikki déwe chinar tüwige kélip oltirip, yer tilghaptu.

– Tapsam bir yalmap zhutattim, – deptu qoshulghan déwe. Bala chinar üstide qorqup kétép, palaq-puluq qilip, chinardin zhiqilip chüshüptu. Balining tuyuqsizdinla asmandin chüshkinini körgen ilgerki qorqqanchaq déwe, zhürigi aghzigha tiqilip, öler-tirilishige qarimay:

– Endi jénimizni alidighan boldi! – dep quyrighini xada qilip tikiwétiptu. Buni körgen bashqa déwimu tili gepke kelmey, hoshini bir yoqitip tüzülüptude, qéchiptu.

Bala buni körüp:

– Toxta, toxta! – dep popuza qiptu. Déwiler toxtimay, aldi-keynige qarimay, qachqanche qéchip kétéptu.

– «Qorqqangha qosh köründi», dégen moshuken dep, bala altunlarni élip öyige keptu.

Akiliri qarisa, inisi bay bolup ketken.

– Qandaq bay boldung? – dep soraptu.

– Chinar tüwide déwilerning tulum-tulumda altuni bar éken, shuningdin élip keldim.

– Qandaq alding?

– Taza aptapta chinar üstige chiqip oltarsang, déwiler altunni kótirip kélip, chinargha yölep qoyup, özliri taqqa salqindighini kétédiken, shu chaghda élip kétiwérisen, – deptu.

Akiliri inisining dégenlirini qilip, chinar tüwide chingqi chüshte oltarsa, bir top déwiler kélip, héliqi waqieni sözliswiatqidek, buni anglap akiliri qorqup kétép, chinar üstide midirlishtiéken, shaxliri shildirlaptu, buni bilip qalghan déwiler chinarni yiltiz-piltizi bilen qomiriwélip sörep qéchiptu, akiliri ölüp kettimu, saq qaldimu – bilelmidim, ular shu yerde qalaymiqan bolushup qalghan, men bu yaqqa kétiwerdim.

AXMAQ PADISHA

Ötken zamanda bir axmaq padisha bolghan éken. Kishiler uning zulumidin qorqup, néme buyrisa shuni qilidéken. Künlerning biride bu padisha bir ademge yoluquptu. Uningdin:

– Sen néme qilidighan adem? – dep soraptéken, u adem qorqup kétép:

– Men tagh kótiridighan adem, – dep jawab bériptu. Buni anglighan padisha:

– Andaq bolsa, ordining aldidiki taghni yötke, – deptu.

U adem:

– Maqul, – deptu.

Padisha:

– Sanga néme lazim? – deptéken.

– Manga héch néme lazim emes, peqet bir zhilda bir qétim tagh yötkeymen, shungghiche yetkidek kiyim-kéчек, yémek-ichmeklirimni yetküzüp bersingiz bolidu, – deptu héliqi adem.

Padisha:

– Néme yéseng, néme kiyseng ixtiyar özengde, ordidin yetküzüp béridu, – deptu.

Shundaq qilip, bir zhil padishaning kiyimlirini kiyip, tamighini yep zhürüptu. Zhil toshqandin kéyin, padisha pütün zhutni orda aldigha zhighip:

– Hazir tagh kötiridighan baturning küchini körünglar! – dep jar saptude, kéyin baturgha qarap:

– Qéni, taghni köter! – deptéken, héliqi adem taghning baghrigha zhügreg bérip taqqa dümbisini yölep turuptu.

Padisha:

– Köter!.. – deptu yene. Héliqi adem:

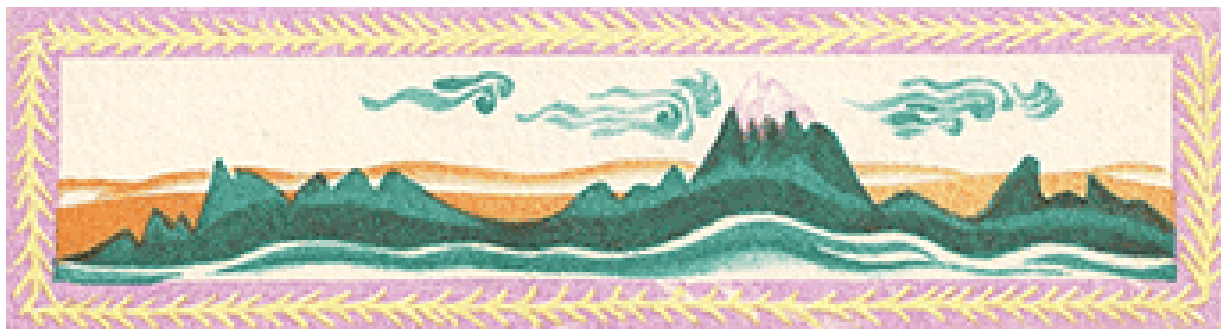
– Siz bashliq bolup, taghni dümbemge artip qoyunglar, andin özem ornidin yötkewétimen, – deptéken.

Padisha:

– Biz qandaq artimiz? – deptu.

Shu chaghda héliqi adem:

– Siler topliship kötirelmigen taghni men yalghuz qandaq kötirimen? – dep jawap bériptu.

ADEM ÖZI ÜCHÜN TUGHULMAYDU

Burunqi zamanda bir boway bolup, uning üç oghli bar éken. Chong oghli bilen otturanchi oghli nahayiti héliger bolup, kenje oghli nahayiti sadde, zhugach, aq köngül éken. Akiliri uni dayimen «axmaq» dep tillaydéken. Amma dadisi uni yaxshi köridéken. Boway: «Méning kenje oghlum Dawadurchi nahayiti yaxshi adem bolidu», dep meghrurlansa:

– He, séni kim béqiwatidu? Kim pul tépiwatidu? – dep ikki chong oghli bowaygha doq qilidéken.

Bir küni Dawadurchi yolda kéliwétip, chüshüp qalghan bir baghlam pulni tépiwaptu we derhal pul chüshergen ademning arqisidin at bilen qoghlap bérip, tapshurup bériptu. Buni anglighan ikki akisi:

– «Yamangha yagh yarashmas» dégendek, bir atni qiynap, uni qoghlap barghinini qara, hey axmaq!.. – dep taza tillaptu.

Yene bir küni Dawadurchi taghda qoy béqiwatsa, bashqa bir kishining éziqip ketken qoyliri kélip, uning qoylirigha qoshulup kétiptu. Dawadurchi u qoylarningmu égisini tépip, öziye tapshurup bériptu. Buni anglighan ikki akisi yene:

– Sen néme dégen axmaq ademsen?! Xudayim bergen qoylarni soyup yewalмай, égisige bériwetkinining némissi?! Sanga bergen tamaqmu haram kétiptu, – dep inisini taza uruptu.

Bir küni chong akisi Dawadurchini sinimaq bolup, pul bérip, bazargha ewetiptu.

– Bu pulgha özengge néme lazim bolsa, shuni sétiwal, – deptu.

– Ha-ha-ha! Bu axmaq néme sétiwalalaydu deysen, – dep külüptu otturanchisi.

Kech kirip, el uxlay dégen waqitta Dawadurchi bazardin qaytiptu.

– Qéni, ukam, soda qilalidingmu? – dep soraptu chong akisi.

– Bazarning hemme yerlirini qaldurmay arilidim, manga lazim héch nerse yoq éken. Me, pulungni! – dep akisigha yandurup bériptu.

Akisi téximu xapa bolup:

– Yoqal közümdin, sendek axmaqni baqmaymen! – dep qoghlap chiqarmaqchi boptu.

– Yaq! Uni nege qoglaysen, achtin ölidu, u silerdek héliger emes, – deptu atisi.

Dawadurchi bowaygha qarap:

– Héchqisi yoq, dada! Méningdin ensirimeng, men ölmeymen, sheriqte bir danishmen boway bar deydu. Duniyadiki mendek ghérip kishiler bérip uningdin eqil sorap muradigha yetken

éken. Menmu shuning qéshigha baray, – dep tayighini élip, zhiraq seperge chiqiptu.

Dawadurchi méngiptu, méngiptu, axiri bir elge yétiptu. Qarisa, bu elning mal-waranliri quruq süyek bolup, orunliridin turalmay qaptu, ademliri bolsa, chirayliri samandek sarghiyip, dat-periyat qiliship yétiptu.

– Silerge néme bala yetti? – dep Dawadurchi ulardin soraptu.

– Ukam, bizning deriyaning süyi qurup ketkenge toptoghra bir ay bolup qaldi. Altunsiz ömür sürüş mümkin, amma susiz hayat kechürüşke bolmaydéken. Eger moshu hal dawamlashidéken, hemmimiz qirilib kétédighan oxshaymiz, – déyishiptyu.

Dawadurchi ulargha:

– Men zhiraqtin danishmen bowaygha kétép barimen, uning aldigha barghanda silerning moshu halinglarni éytip bérey, – dep öz yoligha rawan boluptu.

Kün patay dégende tagh baghridiki bir yalghuz öyge bérip yétiptu. U öydin gözel bir qizni yéteklep, bir momay chiqiptu. Dawadurchi momay bilen qizgha salam bériptu. Amma qizidin héch qandaq jawap chiqmaptu.

Momay aldirap:

– Balam, qizimdin xapa bolmang, uning közi qarghu. Ömür boyi künnung nurini körelmigen, sözlesh u yaqta tursun, külüşnimu bilmeydu, – deptude, zhiglap kétéptu.

Dawadurchi:

– Zhighlimang, chong ana, – deptu. – Men danishmen bowaygha kétép barimen, qizingizni qandaq sangaytish mümkinchiligini uningdin sorap kéley, – deptude, yene öz yoligha rawan boptu.

Dawadurchi taghlardin éship, chöl-bayawanlarni kézip, deriyalardin ötüp zhürüp, künlerning biride tagh béshidiki danishmen bowaygha yétip bériptu.

Danishmen uni körüp:

– Qandaq hajet bilen méni izdep kelding? – deptu.

– Bu yaqta bir elning deriya suliri qurup kétép, adem we malliri halak bolushqa az qaptu. Yene bir qarghu qiz kördüm, u on alte yashqa kirgiche künnung nurini körmeptu, xoshal bolushnimu bilmeydéken. Qandaq qilghanda deriyagha su keltürüşke we qandaq qilghanda qizning közini saqaytishqa bolidighanlighini sizdin sorap keldim, – deptu Dawadurchi.

Danishmen boway uninggha:

– Sen qaytqandin kéyin, u elning ademlirini egeshdürüp deriyaning béshigha barsang, bu müshkül shu yerde hel bolidu. Endi qizni bolsa, uning bolghusi éri sol qolidin tutsa, derhal saqiyidu. Méning dégenlirimni ete kün chiqqiche ishlep bolushing kérek, – deptu. Dawadurchi bu gepni anglap, mangmaqchi bolghanda, boway:

– Toxta, sepiring zhiraq – ülgirelmeysen, at minip ket, – dep bir epsün oqughan éken, égerlengen bir qula at Dawadurchining aldida hazir boptu. Dawadurchi qula atqa minip yolgha chiqiptu.

– Danishmenning permanini anglang! Qizingizning bolghusi éri uning sol qoluni tutqanda, qizingiz derhal saqiyidéken, – deptu.

Momay xoshal bolup:

– Ming rexmet, balam, uning qaysi qoli sol qoli bolidu? Manga körsitip bersengchu, – deptu.

– Monu sol qoli bolidu, – dep Dawadurchi qizning sol qolini tutqan éken, shu zaman qiz qaqqaxlap külüp:

– Wiyey, apa, közüm échildi, asman! Kün! Tagh, yaylaq! Eyne, hemmini köriwatimen. Men bexitlik ékenmen, – deptu.

Apisi Dawadurchini quchaqlap, mangliyidin söyüptu we uninggha:

– Bu ehwalgha qarighanda qizimning bolghusi éri sen ékensen, méning balam ékensen, endi moshu yerde turup qalghin bizde öy-jay hemmisi bar, silerni qoshup qoyimen, bexitlik turmush qurunlar, – deptu.

– Yaq, apa! Men hazirche bu yerde bolalmaymen. Ete kün chiqqiche ülgirip danishmenning buyrughini yetküzmisem, pütün bir el ölüp tügeydu, – dep Dawadurchi méngishqa aldiraptu.

– Aka! Men sizdin ayrilip qélishni xalimaymen. Méni élip kéting, – dep gözel qiz uninggha yépushiwaptu.

Dawadurchi gep qilmastinla qizni keynige mingeshwüriwélip, méngip kétéptu.

Deriya suliri qurup ketken héliqi elge bérip qarighidek bolsa, hemmisi burunqidek orunliridin qozghilalmay yétiptu. Dawadurchi ulargha:

– Buraderler! Danishmenning sözini anglanglar! Maghdurunglar barlar derru deriyaning béshigha béringlar! – dep waqiraptu.

Bu nimjan bolup yétip ketken kishilerning ichidin aztola maghdiri barlardin bir nechchisi orunliridin turup, Dawadurchigha egiship méngiptu.

Dawadurchi kishilerni egeshürüp, xotunini mingeshürüp, deriyaning béshigha qarap méngiptu. U deriyaning béshigha bérip qarisa, nahyiti chong bir pil ölüp qaptu. Eshu pilning jesedi deriyani tosawalghanliqtin, su bashqa yaqqa éqip ketken éken. Dawadurchi derhal attin chüshüp, egeshürüp barghan kishiler bilen pilning ölügni sörep chiqriptu. Shuningdin kéyin deriyaning süyi öz qinigha chüshüp éqishqa bashlaptu. Kishiler Dawadurchigha rexmet we teshekkür éytip, xoshal bolushiptu.

– Qéni, méhriwanim, arzu-tiligimni orunlidim. Endi bizning öysenge barayli, sizni dadamgha körsitey, – deptu Dawadurchi.

Ikkilisi yol zhürüp bir deriya – sazning qirghigigha yétip bérip, dem almaqchi bolup attin chüshüp qarisa, qumning üstide chirayliq bir béliq nimjan bolup yétiptu. Dawadurchi uni éhtiyat bilen qoligha élip, deriyagha qoyuwétiptu. Béliq sugha chüshkendin kéyin bir-ikki éghinap, béshini sudin chiqirip:

– Jan aka, sel turup turghun, – dep qoyupla, su astigha kirip kétiptu. Aridin anche uzun waqit ötmey, deriyadin qula atqa mingen bir kishi Dawadurchining aldigha chiqip:

– Sizni déngiz padishasi ordisigha teklip qildi, qéni, téz jürüng, – deptu.

Dawadurchi uninggha qarap:

– Siz kim bolisiz? Men néme üçün uningkige barimen? – deptu.

– Siz déngiz padishasidin qorquwatamsiz?

Yaq, qorquwatqinim yoq. Maqul, barsam baray, déngiz padishasini körüp kéley, – deptude, xotunigha qarap, – sen dadamning qéshigha bérip méni kütüp turghin, – dep qoyup, deriyagha chüshüp kétiptu. Bular ordining aldigha barghanda, padisha qoligha chirayliq bir béliq tutqan boyi Dawadurchining aldigha chiqiptu:

– Kéling! Saq-salamatmusiz? Méning söyümlük yalguz qizimni ölümün qutuldurupsiz, rexmet.

Bir demdila su padishasining qolidiki héliqi béliq altun chachliq appaq qiz bolup qaptu. Padisha yene:

– Siz bu yerde turup qéling! Sizge qizimni bérimen, – deptu.

– Rexmet, padishayim. Men bu yerde turalmaymen, yer üstide xotunum, qéri dadam kütüp qaldi. Ulargha mendin bashqa qaraydighan adem yoq, – dep jawap bériptu Dawadurchi.

– Meyli, bu yerni xalimisingiz, zorlap qalduralmaymen. Qizimni ölümün qutuldurghanlighingiz üçün sizge aziraq nerse teghdim qilimen. Mana, bu: «Sulayman qalpaq». Buni kiyiwalsingiz, ademge körünmes bolup qalisiz. Mana, bu: «Altun palta». Buni yerge yette qétim chapsingiz, altun imaret pütüp chiqidu. Yene bir «juga» bérey, bumu sizge kérek bolup qalar. Buni kiyip üç qétim silkingsingiz qattiq yamghur yaghidu, – dep padisha soghilirini bériptu we xizmetchilirige bu zhigitni uzutup qoyushni tapshuruptu.

Dawadurchi ordining aldigha chiqip qarisa, qula at shu yerde hazir bolup turuptu. Atqa mingen zaman qirghaqa chiqip qaptu. U padisha bergen jugini kiyiwélip, Sulayman qalpaq bilen altun paltini qoynigha sélip, öyige rawan boptu.

Kün patay dégen waqitta Dawadurchi melige yétip kélip qarisa, melidiki öylerning chétide yéngi bir öy turghidek. Shuni özining öyimékin dep qarisa, chong akisining öyi éken. Dawadurchi Sulayman qalpaqni kiyip öyge kiriptu. Öyde ikki akisi parangliship oltarghan éken:

– Yamghur yaghmighili uzun boldi, qurghaqchiliqtin mallirimiz ölüp kétiwatidu. Biz mal we öylirimizni deriya boyigha köchiriwalayli, qéri dadimiz bilen axmaq inimiz néme bolsa shu bolsun, karimiz yoq, – deptu chong akisi. Bu sözlerge ikkinchi akisimu maqul boluptu.

Dawadurchi bu geplerni anglap, öz öyige kétiptu. U öz öyige kélip, körünmestin yétip qaptu. Akisi shu kéchisi mal we öylirini köchirip kétiptu. Tang atqanda Dawadurchi Sulayman qalpighini béshidin alghanda, dadisi bilen ayalini körüp, nahayiti xoshal boluptu.

– Balam, séning kelgining nahayiti yaxshi boldi. Bu yerde qurghaqchilik apiti bolup ketti. Endi birer suluq yerge bérip qonmisaq bolmidi. Chéyingni ichiwélip akangning yénigha bar, köchüsh toghrisida meslihetliship kelgin, – deptu dadisi.

– Dada, xatirjem bolghin, ular bizni tashlap бүгүн түнде ketti, – deptu Dawadurchi.

Dadisi buni anglap ikki chong oghlini qattiq qarghashqa bashlaptu. Dawadurchi dadisining achchighini toxtitip:

– Undaq qara niyet kishilerdin yarem kütmeymiz. Bizge bu yerdin köchüshning hajiti yoq. Biz moshu qurghaqchilik basqan jayni awat qilip, moshu yerde qaliwérimiz, – deptude, öydin chiqip, nérraraq bérip, altun paltisini yerge yette qétim urghan éken, shu zaman altun öy peyda boptu.

Dadisi altun öyni körüp xoshal boptu, yene hesretlinip: «Su!» deptu.

– Hazir, hemmisi bolidu, – Dawadurchi hékmetlik jugisini kiyip, üç qétim silkingen éken, shaqirap yamghur yéghishqa bashlaptu. Bu yamghur toxtimay üç saat yéghiptu. Yamghurdin kéyin etrap kökirip, chimenzarliqqa ayliniptu. Mal-waranlar sekriship oynap, yaylashqa bashlaptu.

Aridin bir nechche kün ötkendin kéyin, bowayning ikki chong oghli bala-jaqisini chöl-bayawangha tashlap, aran öz jénini élip qaytip keptu. Boway ularni körüp, ghezeplinip qoghlimaqchi bolghan éken, lékin Dawadurchi dadisidin kengchilik qilishni ötünüptu we akilirigha qarap:

– Méning öyümge silerni sighduralaymen, bérip balajaqanglarni élip kélinglar, – deptu.

Boway ikki chong oghlini aldigha qichqirip:

– Qéni, zhükinip oltiringlar, méning sözümnü anglanglar! – deptu. – Adem özi üçün tughulmaydu. Men silerni toymas, héliger, teyyartap adem qilip östürmigen édim. Siler uni nedin ügendinglar? Aldinggha qara, keyningge qara, awal küchlükni kör, bashqilar üçün ghemxorluq qil. Zhut ademliri yaxshi bolsa, silermu yaxshi bolisiler. Bashqilargha yamanliq kilsanglar, silermu aqiwétide yaman künlerge qalisiler, – dep yene chüshendürüshke bashlaptu.

TOSHQANNING KALPUGI NÉMISHKE ZHURUQ?

Bar éken, yoq éken, ach éken, toq éken, böre bek qawul éken, tülke yasawul éken, qargha hakimchi éken, séghizghan chéqimchi éken, ghaz kaneychi éken, ödek süneychi éken, tashpaqa duniyadin béghem éken, köl paqisi uninggha qerizdar éken.

Burunqi zamanlarda bir héliger toshqan yashighan éken. U héligerlik bilen éyiqqlarni, bōrilerni, shirlarni hetta ademlerni aldap zhürettéken. Bir küni shu toshqan zhip égirip oltarghan momayning qoligha chüshüp qaptu. Momay:

– Xoyma yaxshi boldi, öyde gösh yoqti, – deptu.

Toshqan momaygha:

– Men moshu yerde turup turay, siz ewu yaqlardin otun térip kélingde, méni ütileng, – deptu.

Momay toshqan bilen zhipini tashlap qoyup, özi otungha ketkende, toshqan qéchip kétiptu. U qéchip zhürse, shamal uchriship qaptu.

Shamal:

– Men séni domilitip oynaymen, – dése, toshqan:

– Men beri bir qéchip kétimen, uningdin sanga qiziq oyun tépip béreymu? – dégende, shamal:

– Qéni? – dep soraptu.

– Ewu yerde momayning zhipi bar, shuni uchartip, momayni rasa axmaq qilmamsen, – dep shamalnimu yolgha saptu. Toshqan xoshallighidin likildap sekrep kéliwatsa, aldigha yolwas chiqip qaptu.

Yolwas:

– Uh, uh, dégen waqitta uchrashting, risqiliq ékenmen, rasa tatliq gösh yeydighan boldum, – dep toshqanni yémekchi boptu.

– Toxta! Méning éytidighan sözüüm bar, – deptu toshqan.

– Néme sözüng bar? – dep soraptu yolwas.

Toshqan hodudqmay, sözleshke bashlaptu:

– Sen ewu gharining boyida yétip tur, men otun térip kéley, andin sen méni pishirip ye, bolmisa göshümning temi yoq, – deptu.

Bu söz yolwasqa maydek tétip, ghar boyida uxlashqa bashlaptu. Toshqan otunni nurghun térip, yolwasning yénigha ekélip otni uluq qalighanda, otning issiq teptidin örilib yatimen dep, yolwas ghargha chüshüp kétiptu.

Toshqan chéqirap naxsha éytip kétép barsa, ochilar uchriship qaptu. Ochilar ödek, qirghawul, tülkilerni étiwalghan éken. Bir ochi toshqanni körüp atay dep turghanda, toshqan:

– Hey-hey! Toxtanglar! Men silerge nahayiti paydiliq nerse éytimen. Monu gharining nérisidiki gharining boyida bir yolwas ikki tashning otturisigha qisilip qaptu, siler bérip kélinglar, men silerning oljanglarga qarap turay, – deptéken, ochilar zhügriship kétiptu.

Ochilardin qutulup xoshal kétép barghanda, bürküt uchrishiptude:

– Séning béshingni choqulaymen, – deptu.

– Méning béshimni néme qilisen. Méning bilen sen toymaysen, ewu yerge barsang bir yolwas ikki tashning arisigha qisilip qaptu, bérip shuni choqula, sanga bir zhilgha yétidu, – deptu.

Toshqan hemmini yolgha sélip, özi égiz taqqa chiqip qarisa: momay otunlarni, shamal zhipni, bürküt yolwasni izdishop zhürüptu. Toshqan özining munchilik quwluq ishletkinige xoshal bolup, shunchilik qattiq külüptuki, hetta uning kalpugi zhirilip kétéptekmish. Shuningdin béri toshqanning kalpugi zhuruq bolup qaptu.

NÉMISHKE ULAR KELMEYDU?

Qédimiy zamanlarning zamanisida, ejayip chirayliq töge bolghan éken. Uning uzun, egir shaxarap ketken münggüzi, qélin, yumshaq, ipektek kokuli, yayli, quyrugi, ejayip sezgür, uzun, chirayliq qulighi barliq haywanlarni qiziqturattéken. Qaysila haywanat bolmisun, tögining birer nersisini özi élishqa qiziqattéken.

Bir küni töge möldürdek süzük süyi bar, öp-chörisini yéshil duxawidek yap-yéshil chim basqan bulaqta su ichiwatsa, bugha kélip:

– Essalammu eleykum, bizning gözel shahimiz! Közi yamanlarning közidin, tili yamanlarning tilidin zhiraq bolung. Xudayim sizge aghriqni yolatmisun, – dep uning aldida özining barliq shérin sözlirini éytip, yaxshi xisletirini körsitishke bashlaptu. Axiri bugha:

– Éy, gözellerning gözili, qedirdanim töge aka! Xapa bolmay, siz üçün eng gözel, eng qedirlik bolghan münggiziqizni manga waqitliq bérip tursiqiz, men ata-anamning yénigha barmaqchi édim. Ata-anamning yénidin qandaq keldim, shundaq öz qolingizgha tapshurimen, – dep yalwurup turuwaptu. Andin töge:

– Boptu, ata-anangni körüp kel. Biraq waqtida münggüzümni élip kel, – deptu.

– Shundaq-shundaq, öz qolingizgha tapshurimen, – dep bugha uning münggüzini élip kétéptu.

Töge otning uchini yep, suning süzügini ichip zhürüptu. Bir küni éshek:

– Shahim, renjimey qulighingizni bérip tursingiz, biz nurghun haywanlar bilen az küning ichide qishlaydighan qolayligharaq yerlerni körüp kelmekchi éduq, shuninggha xapa bolmisingiz, – dep uma yalwurup turuwaptu.

Ariliqtin xéle künler ötüp kétéptu. Bughidinma, éshektinma xewer kelmeptu. Shundaq künlerning künide at kélip:

– Éy, yer yüzining xaqani, méning öz aldingizgha kélishke mejbur bolghinim jéningizdin artuq bolghan yaylingiz bilen quyrihingizni waqitliq bérip turushingizni ötünüp soraymen. Palani yerde méning duniyadiki bari-yoqi bir talla akamning toyi bolmaqchi éken. Shuning üçün yaq démey bérip tursingiz, – dep uma yalwuruptu. Bugha münggüzini, éshek quligini, at yaylisi bilen quyrigini élip, shuningdin kéyin ular tögige yéqin yolimaptu.

Shu xatalighi üçün töge hetta su ichkendimu ularni kélemdékin dep her qachan yan-yénigha qaraydéken. Ta moshu küngiche töge ularni kütmektimish.

KENJE

Qédimiy zamanlarning zamanisida Qeshqer memlikitide üç aka-uka bolghan éken. Ularning ata-anisi ölüp kétip, üçü sheherning eng chétide paka, zey bir gemide yashattéken. Eng chongi zhigirme ikki yashta, kenjisi on sekkiz yashta éken. Kenje taz éken. Ata-anisi wapat bolghandin kéyin ikki akisi qimarwaz bolup kétiptu. Kenjisi taz bolghanlighi üçün ikki akisi uni künde tillap, düshkellep, urup, kech kirgiche öy ishini ishlitettéken.

Endi sözni shu sheherning padishasidin anglyali.

Padisha ordisinining yénigha chirayliq qilip, qiriq bir pelempey salduruptu. Qiriq birinchi pelempeyde padishaning on sekkiz yashliq qizi oltiriptu. Qiz orda aldini yorutup turghandek, közliri qap-qara, ikki qelem qéshi qulighigha yetken, qap-qara chachliri buram-buram bolup keynige tashlangan, nazuk bel, lewliri népiz, üzi anardek, chishliri sédeptek éken.

– Eger kimde kim at bilen üç mertem sekritip, qiriq birinchi pelempeyge chiqip qizimni yétilep chüshse, men shuningha qizimni bérimen, – deptu padisha.

Ordining aldigha shunchilik köp xeliq zhigiliptukin, hetta xeliq ordining aldigha patmay qaptu. Ordigha künde zhiraq sheherlerdin, hetta chet memliketlerdin shahzadiler üzlüksiz kélip turuptu. Lékin ular pellige yételemeydéken.

Endi sözni üç aka-ukidin anglisaq, ular mundaq künde édi:

Her küni etigenligi ikki akisi kochigha chiqip kétip, chüshligi, köpinche axshimi öyge kélettéken.

Bir küni ikki akisi etigenlik chéyini ichip chiqip ketkende, kenjisi ata-anisining qebrige béríp kelmekchi bolup, zeratkaliqqa méngiptu. Bala ata-anisining tuprighidin qaytip kéliwatqanda, zeratkaliq ichidin béshida yoghan aq sellisi bar, appaq saqalliq bir boway peyda boluptu. Boway balini toxtitip:

– Balam, bu zeratkaliqta etigende néme qilip zhürisen? – deptu.

– Ata-anamning ölüp ketkinige besh zhil boliwédi, shularning qebriyin kéliwatimen, – dep béshidin ötkenlerning barlighini éytip bériptu.

– Andaq bolsa, men sanga üç tal qil bérimen, béshinggha kün chüshkende qillarning birini

köyderseng, asmandin at chüshidu, shu at arqiliq murat-mexsitingge yétisen, – dep boway qoynidin bir aq, bir qara, bir qongur qillarni chiqirip béríp, balining yénidin azla néri béríp, yoqap kétiptu.

Bala öyige béríp öy ishlinini tügetkiche kech kiriptu. Qarangghu chüshkende ikki akisi kélip, tamaqlirini ichip bolup, yéniche yétip, epiyün chékip, padisha qizining sözige chüshüp kétiptu.

Chong akisi:

– Eshu qiz qandaq ademzatning, qaysu bexitilik zhigitning qoligha chüshidékin? – dése, otturanchisi:

– Way, undaq qizlar bir padishaning balisining qoligha chüshmey, bizdekler béshini tashqa urghan bilenmu qolgha chüshmeydu, – deptu.

Chongi:

– Eshu qizni qaysila bolmisun bir padishaning oghli alghanda, padisha qiriq kéche, qiriq kündüz toy qilidéken, shu waqitta rasa polu yeymizde, – deptu.

Otturanchisi:

– Toy pütliche biz monu tazni öyge solap qoyup, talagha chiqarmayli, – deptu.

Chongi:

– Toyning ashlinini élip kélip, tazning köziche kozaqozang qilip tazga bermey yeymizde, – dep ular yérim kéchigiche xam xiyallar bilen özlirining aghzigha sériq su keltürüp yatqan yerliride uxlap qaptu.

Etisi etigenligi ikki akisi sozulup-kérilip öyidin chiqip kétip béríp:

– Hey, taz! Bügün yaxshiraq tamaq et, bolmisa bizdin körisen, – dep düshkelliship kétip qaptu.

Kenje öyini bésiqturiwétip, sheharning chétige chiqip qara tükni köydürse, asmandin qara tulpar kishnep chüshüptu. Atning éger-toqumliri üstide atning renggide kiyim-kéçekler bar éken. Bala kiyimlerini kiyip, atqa minip, özidin-özige xoshal bolup, kichikkine bir kelchek boyigha béríp sholisigha qarap:

– Men qaysu padishaning balisidin kam?! Artuq bolsam artuqkin, kam emes, – dep xoshallighida qaqaqlap külüp, orda terepke méngiptu. Ordining aldigha barsa, ademler shunchilik nurghun édiki, hetta Kenje orda aldigha bérishqa hoduyup qaptu. Özini tutuwélip, asta xeliqning arisigha kirip:

– Posh-posh-posh! – dep mangghanda xeliq ikkige ayrilip yol bériptu. Bala qizning jamaligha ashiq bolup qarap turghanda, bir kélishken yash shahzade étini oqtek zhügeritip béríp sekretkende, aran beshinchi pelempeyge chüshüptu, atni yene birni urghanda, ikki pelempey kötirilip turup qalghanda, üsti-üstige qamcha tégiwergenliktin, yene bir pelempey kötirilip, qirchaqlap qaptu. Kenje öp-chörisige sep sélip qarisa, ikki akisining chette turghanlighini körüp qaptu. Yene üç-tört zhigit atlinini sekretkende, héch qaysisi oninchi pelempeydin ashmaptu. Nowet Kenjige kélip, étini zhügeritip sekretken éken, at on altinchi pelempeyge chüshüptu:

Xeliq:

– Ur, atni ur! Tizginini tart! He, yene! – dep chuquriship kétiptu. Bala bolsa, asta töwenlep, étini yorghilitip, kelgen yéqi bilen kétip qaptu. Xeliq balining qarisi zhütliche keynidin qarap qaptu. Bala qilni köydürgen yérige béríp kiyimlerini yéship, éger üstige qoyup, atning tizginini qoyiwetkende, at uchup asmangha kötirilip ghayip boptu. Burunqi kiyimilirini kiyip, öyige kélip, kündikidek öy ishigha kiriship kétiptu.

Kech kirgende ikki akisi kélip:

– Hey, taz, eke tamaqni! Bügün qandaq tamaq etting? – Boluy! – dep düshkellep tamaqnimu ichip boptu. Tamaq ichilip bolghandin kéyin otturanchisi:

– Héliqi qara at, qara kiyim kiyip kelgen qaysi padishaning balisékin? Özima shundaq chirayliq, étima rasa kélishken ékende. Atni yene qattighiraq bir-ikkini uriwetkende, taq qizning aldighila chüshettide, – deptu.

Kenje:

– Eshu men bolsam, – dése.

Chong akisi:

– Sen taz undaq bolmay, unchilik atqa minmey qal, sanga undaq atlarning tézigima tegmeydu. Eger sen undaq atlarning tézigini térip kelseng, men külüp kétettim, – deptu.

Etisi ikki akisi chiqip ketkende, Kenje qil köydürgen yérige bérip, qongur qilni köydürgende, asmandin toruq tulpar chüshidu. Atning üstidiki kiyimni kiyip, étini yorghilitip orda aldigha barsa, xeliq yene nurghun éken.

U:

– Posh-posh-posh! – dep mangghanda, xeliq ikkige ayrilip:

– Hoy, bu tünügünki balighu?! – dep hemmisi baligha qaraptu. Kenje kelgende teyyarliq körüwatqan shahzadiler eyminip, hemmisi bir chetke chiqip turuptu. Kenje étini zhügeritip kélip, pelempeyge az qalghanda tizginini tartqanda, at zhigirme beshinchi pelempeyge chüshüptu, tizginini yene tartqanda ottuz beshinchisige chüshüptu, andin atning tizginini töwen tartiptu. Xeliq yene chuquriship kétiptu. Lékin bala:

– Oyun etigima qalsun! – dep yene kelgen yéqi bilen kétiptu.

Ikki akisi öyige kélip, yene shu parangha chüshüp tazni düshkellep uxlishop qaptu.

Taz bolsa:

– Boptu, dūshkellewéringlar, kéyin yene köörmiz, – deptu.

Etisi etigende akiliri ketkende, Kenje öyi bilen xoshliship, sheherning sirtigha chiqip, aq tükni köydürgende, asmandin aq tulpar kishnep chūshūptu. Atning üstidiki aq kiyimlerni kiyip, yorghilitip orda aldigha barghanda, xeliq balini tonup yol bériptu. Kenje padisha qizining uduligha bérip xeliqqe aziraq sep sélip turup, andin atni zhügertip, pelempey az qalghanda tizginini shundaq tartsa, at ottuzinchi pelempeyge chūshūptu, tizginini yene tartqanda qizning aldigha chūshūptu. Buni körgen xeliq shunchilik xoshal boluptékin, xoshallighidin chuqurashqanda, sheherning sirtidiki xeliqler «bu néme alamettur» dep qorqushup, hemmisi sheherning ichidiki del-dereqlerge möküshūptu.

Kenje melikining yumshaq biligidin tutup, yétilep töwen chūshūptu. Buni körgen padisha ikkisini ordigha bashlap ekirip, toyni deru bashlawétiptu.

Endi sözni balining akiliridin anglayli:

Ular kech kirgende toydiki ashqan-tashqanlarni buluship-taliship bir-birliri bilen soqushup, eytewir aran yérim qosaq öyige kündikidin kech barsa, öyide taz yoq éken. U ikkisi «tazma toydéken» dep térikiship, uxlap qaptu. Etigenligi tursa, chay teyyar emes, taz yoq. Yene térikip-boghulup «ashqa kech qalduq» dep zhügriship kétip qaptu. Shundaq üç kün ötüptu. Üch künde ular tonuwalghusiz özgiriptu. Kiyimliri zhirtilip ketken, baylardin ashqan süyeklerni ghajilash üçün taliship soqushqanda bashliri, üzliri yérilghan éken. Üch kün polu yeymiz dep bash-közige ustixanlar bilen tayaq yep ach qaptu.

Kenje toygha üç kün boldi dégende yénigha ikki akisini élip kélishni soraptu. Chérikler ikkisini ordigha élip kirgende ular qorqushup, inisi ularning közige padishadek körünip kétiptu. Ikkisi inisining putigha zhiqilip:

– Éy, uluq padishayimiz! Bizning héch qandaq gunayimiz yoq! Mundaq uluq künlerde bir qoshuq qénimizdin kechsingiz, – dep zhighliship yalwurushiptu.

Kenje:

– Kechtim! Bularni qullarning arisigha qoshunglar! – dégende ikkisi xoshallighidin Kenjining putlirini söyüp, kéyin uning üzige qarap, u padisha emes, belki özlirining inisi Kenje ékenligini bilip, dang qétipla qaptu. Ikki akisi Kenjining padisha ordisida padishaning qizi bilen oltarghanlighini körüp, özlirining közlidirige özliri ishenmeptu. Kenje ikki akisini ordida qullar qatarida ishliptu.

Padisha bolsa, qiriq bir kéche, qiriq bir kündüz toy qilip bériptu.

Bizma yéqila shu toylardin ash yep kelduq, ash yeydighan nowet sizning. Toygha merhemet!

QÉRIGHANDA ÉCHILGHAN BEXIT

Bar éken, yoq éken, xoshal éken, xapa éken, ach éken, toq éken, aq éken, qara éken, duniyada bir bexitsiz qéri boway yashighan éken. U bowayning duniyada qéri ala étidin bashqa ye baliliri, ye momiyi, ye uruq-tuqqanliri yoq éken. Boway künde qoray orup, bazargha apirip sétip, özige aztola nan, chay, tuzlarni élip, öyige qaytattéken. U bir küni uxlap qélip, qoraygha kech qaptu. Alman-talman chay qaynitip, aldirighinidin ochaqning aldidiki otni ayrishni untup, oghaqni, aghamchini élip, éghildiki ala étini minip qoraygha kétiptu. Boway qoray orup bazarda sétip, ikki toghach, aziraq chay, tuzni élip, öyige qarap méngiptu.

Boway mangiwersun, biz ehwalni öyidin köreyli. Boway etigenligi qoraygha ketkende, ochaqtiki ot mantidiki qoraygha tutiship, qoraydin kigizlerge tutiship, kigizdin eski yaghach kariwet köyüp, kariwettin qozuqtiki eski juga, chapanlar köyüp, ulardin torustiki borilar, chengziler, limlar köyüshke bashlaptu. Limlar köyüwatqanda xoshniliri körüp opur-topur, wanga-chung bolushup, xeliq zhighilip öchirishke bashlighanda, limlar ichige gümürülüp chūshūptu.

Boway öyige kélip, öyini tonumay qaptu. Burunqi öyining ornida tört tam we küllerla qaptu.

Bowayning turidighan öyi bolmighanliqtin, u sheherdin kétip qaptu. Kech kirgiche méngiptu

we aldigha bir deriya toghra kélip qaptu. Deriya boyida tünep, etigende turup qarisa, deriyaning boyi shunchilik heywetlik éken. Deriyaning nérisida tagh, deriya boyi bostanliq, gilemdek chim éken. Boway bashqa yaqqa bérishtin yaltiyip, yaghachlarni zhighip kepe yasashqa bashlaptu. Kepini yasap bolup, dem élip, deriya boyini körüp zhürse, on nechche qoy otlap zhürgidek. «Égisi kelse bériwétermen» – dep qoylarni zhighip béqishqa bashlaptu. Deriya boyida yette-sekkiz kün shu yerdiki méwilerni zhighip yep zhürüptu. Lékin qoyning égisidin xewer bolmaptu. Boway bolsa:

– Bularni manga xudayimning bergini, – dep qoylarga éghil yasaptu. Deriya boyida yene az kün zhürgendin kéyin, sheherdin özige kéreklik nersilerni: qamaq, béliq tutidighangha torlarni ekeptu. Deriyadin béliq tutup hayat kechürüşke bashlaptu.

Bir küni boway béliq tutiwatsa, yette-sekkiz bala deriya boyidin yoghan bir béliqni sörep kétép barghanlighini körüp qélip, béliqqa ichi aghrip, balilardin sorawélip, uni sugha qoyuwétip, ornigha balilargha yoghan bir qoy bérip, balilarni xoshal qayturuwétiptu. Balilar ketkende béliq sudin chiqip bowaygha:

– Sanga néme kérek? Néme kérek bolsa, shuni tépip bérish méning qolumdin kélidu, – deptu.

Boway néme sorishini tapalmay oylinip oltirip qalghanda, béliq:

– Men béliqlarning padishasining balisi bolimen, men séni dadamning aldigha apirimen, dadam sanga altun-kümüchlerni berse, sen ulargha qarapma qoymay, ishikning tüwide bir küçük bar, shuni béring, dep yalwurup turiwal, – dep jékiptu.

Boway razilighini bergende béliq sugha kirip kétép, yoghan ikki béliqni bowayning aldigha ekilip, bowayning béshigha altun qalpaq kiygüzüp, bir béliqqa mindürüp, suning tégige élip kirip kétéptu. Boway bir chaghda qarisa, qarighaydek yoghan béliqlar öp-chöriside zhürgenligini körüp, qorqushqa bashlaptu. Tonush béliq bolsa:

– Qorqma, endi kelduq, – dep yoghan bir chirayliq su asti öyge élip kiriptu.

Öyning ichide téximu yoghan béliqlar bar éken. Boway özini toxtitiwélip, xatirjem bolushqa bashlaptu. Boway axiri béliqlar padishasining aldigha bériptu. Padisha xoshal bolup, altun tawaqlarda altun-kümüchlerni élip kélip bowayning aldigha chéchishqa bashlaptu. Lékin boway ulargha qarapmu qoymay, padishaning közige qarap turuptu. Bir chaghda yoghan ghøjunning ikki béshigha tolturup eng ésil tashlarni élip keptude, bowayning aldigha qoyuptu. Lékin boway uningghimu qarap qoymaptu. Padisha heyran bolup:

– Adem balisigha buningdin artuq yene néme kérek? Buningdin bashqa néme xalaysen? Néme xalisang sora, bérimen, – deptu.

– Eshu küçükni bersingiz, bashqa nersilerning kérégi yoq, – dep küçükni körsitiptu boway. Béliqlar padishasi xélighiche oylinip turup, axiri:

– Balamni ölümdin qutuldurupsen, boptu, bersem bérey, küçükni, – dep bériptu.

Padishaning buyrughi boyiche yene ikki béliq bowayni sirtqa achiqip qoyup, qaytip kétéptu. Lékin boway qutulduwalghan béliq kirip ketmey bowaygha:

– Eger béshingha kün chüshkidek bolsa, mana moshuning birini köydürseng men shu zaman aldingda bolimen, biraq ésingda bolsun, deriyaning boyida köyder, – dep qanitidin üç tal tükini zhulup bériptu. Boway xoshal bolup, öyide küçükni ochaqning yénigha qaldurup qoyup, özi qoylarning qéshigha kétéptu. Kech kirgende qoylarni haydap kélip, qoragha solawétip, kepige kirip dang qétip turupla qaptu. Chünki kepinig ichi seremjan bolup, kepinig otturida destixan séliqliq, destixanning üstide üç türlük tamaqning hori chiqip turuptu.

Boway közlrini ugilap qarisa, hemmisi rast. Bu tamaqlarni kim etkenligini oylap-oylap héch tapalmighandin kéyin, asta bérip tamaqlargha éghiz tégip körse, shunchilik temlik éken. Boway mundaq tamaqlarni ömride yégenmu yaki yémigenmu héch ésigha chüshirelmeptu. Etigende turup qarisa, yene yéqila pishirilgen türlük tamaq destixan üstide turuptu. Tamaqni yep bolup, qoylarni haydap méngip küçükni chaqirsa, chiqmaptu. Kirip qarisa, yatqan jayidin héch qimirlimaptu. «Bu ölükmu, tirikmu?» – dep qoligha élip qarisa jéni bar, yötkep qoysa yene burunqi jayigha bérip yétiwaptu. Qoylarni haydap kétéptu. Chüshlügi kélip kepige kirse yene her türlük tamaqlar teyyar turghan éken. Bowayning könglide her türlük endishiler peyda boptu. Tamaqlargha qarapmu qoymay, qéri étigha minip küçükni chaqirsa chiqmaptu. Shu küni qoylarni kech haydap keptu. Éghilgha haydisa kirmey, her yaqqa pitirap qéchishqa bashlaptu. Küçükün az bolsima

yardem kélemdékin dep chaqirsa, umu chiqmaptu. «Shunche altunlarni berse almastin, moshu ölümtük bir küchükni aldimma!» – dep térikip-boghulup zhürüp qoylarni aranla solawaptu.

Hérip-échip kepige kirse, yene tamaqlar destixan üstide turghan, ochaqning aldigha qarisa, küchük tügürlinip yatqan, achchighida küchükni birni tépip, tamaqqa karap, qosighi téximu échiptu. Qosighini toyghuzup, yéniche yétip: «Bu tamaqlarni kim étidighanlighini etlikke biliwalay» – dep oylap, uxlap qaptu. Etisi etigende turup qoylarni haydighan bolup, özi del-dereq bar yerge kirip qarap turuptu. Lékin héch nerse körünmeptu. Chüshkiche marap héch payda chiqiralmay, kepide etigenligi élip qoyghan tamaqlarni yep, qoylarga barmaqchi bolup kepige kirse, yene tamaqlar teyyar turghan éken. Chüshtin kéyin yene marap yétip zérikip-térikip, putining uchi bilen kepige asta yéqinlaship ichige qarisa, keping ichide on sekkiz yashliq, on tört künlük aygha oxshash chirayliq kelgen bir qiz béliqning bélidek béli bilen tolghinip, kéyikteq chaqqanliq bilen heriket qilip, u yaqtin-bu yaqqa némilernidu toshup zhürgenligini körüptu. Zhügürep kirip qizning ikki biligidin ching tutup turup:

– Siz kim bolisiz? Nening qizi, qandaq bu yerge kélip qaldingiz? – dep soallarni üsti-üstige yaghduruwétiptu, Perilerdek chirayliq shox kelgen qiz:

– Men pütkül béliqlarning padishasining qizi bolimen. Méni dadam peqet inimni ölümdin qutulduwalghiningiz üçünla sizge bergén, siz élip kelgen küchük men bolimen, – dep qizil güldek qizirip yerge qaraptu.

– Andaq bolsa, manga qiz bolup qéling, manga sizdek bir qiz kérekti, – deptu boway.

– Maqul, ata, men bügündin bashlap sizning qizingiz bolimen. Hazir monu keping ornida yoghan chirayliq bir öy peyda bolidu, – deptu qiz.

– Hoy, qizim, undaq öyni bizge kim sélip béridu?

– Qorqmang, ata, hazir peyda bolidu. Siz közüngizni zhumup turung, men talagha chiqip, sizni chaqirghanda chiqing, – dep qiz sirtqa chiqip, yaghach bilen yerni kolap, topisini chéchip, yaghachni yerge üç qétim urghanda keping ornida yoghan, chirayliq yaghach öy peyda boptu. Qiz sirtta turup atisini chaqirghanda, boway közini achsa alamet bir duniyaning ichide qalghandek heyran bolup, qarapla qaptu. Boway uning sirini sorisa, qiz:

– Méni dadam on besh zhil oqutti. Men ustazlirimdin on besh zhilda qiriq bir ming türlük hüner ügendim, – deptu.

Boway bilen qizning hayati bexitlik ötüshke bashlaptu.

Endi biz shu memliketning padishasidin söz anglap köreyli:

Künlerning bir künide padisha qiriq bir weziri bilen shikargha chiqqan éken. Ularning ozughi tügep qaptu. Ozuq tügigen küni ular héch néme uchritalmay kéliwatsa, aldidin bir bödüne chiqiptu. Qiriq ikkisi qiriq ikki yaqtin étip, bödünini olja qiptu. Ular oti yoq bolghanliqtin, bödünini pishirelmey tursa, zhiraqtin isning chiqqanlighini körüp, padisha bir wezirge:

– Sen moshu bödünini is chiqqan yerdin pishirip kelgin, – dep buyruptu.

Wezir is chiqqan öyge barsa, bizge tonush boway bilen qiz öyde éken.

Wezir kirip:

– Monu bödünini moshu yerde pishiriwalay, – dep bolghan waqiening hemmisini éytip bériptu.

Boway:

– Ochaqta pishiriwal, – deptu.

Wezir ochaqqa ot qalap bödünini ütileshke bashlaptu, qizni körüp chirayliqlighigha heyran bolup, qizgha qarap oltiripla qaptu. Bir chaghda «tur» dégendek qiliptu. Irghip tursa, ütülewatqan bödüne köyüp tügeptu. Wezir padishadin qorqup, zhiglashqa bashlaptu. Qiz:

– Xapa bolmang, men hazir sizge bödüne tépip bérimen, – dep undin aziraq élip, süt arilashturup xémir zhughurup, xémirdin kichikkine bir bödüne yasap, pishirip bériptu.

Wezir xoshallighidin rexmet üstige rexmetlerni éytip, étini chapturup padishaning qéshigha kétiptu. Xémirdin yasalghan bödünini padishagha apirip bergende, padisha yep, toyup wezirlirige berse, ularmu toyup kétiptu. Padisha buninggha heyran bolup, wezirdin soraptu.:

– Sen bu bödünini qandaq pisherding? Eslide bir bödünige toyup kettuq. Buning qandaq siri bar? – deptu.

Wezir:

– Ey, shahlarning shahi, bizning uluq shahimiz, eger méning bir qoshuq qénimdin kechsingiz, hemmisini éytip bérimen, – dep padishaning putigha zhiqilip yalwurganda, padisha:

– Éyt chapsan, kechtim! – deptu.

– Men bizning étiwalghan bödünini élip, siz körsetken yerge barsam, deriya boyigha sélinghan yoghan, chirayliq bir yaghach öy éken. Men u öyni chong bir bayning yazlighi dem alidighan yérimékin dep ichige kirsem, qéri bir boway bilen bir qiz oltiriptu, – dep wezir bolghan waqieni bashtin ayaq éytip bériptu. – Biz yep toyup ketken eshu qizning qolidin chiqqan «bödüne», – deptu sözini ayaqlashturup wezir.

Padisha qizgha ghayibane ashiiq bolup, ah urup ordigha béríp:

– Men shu qizni alghinim alghan! Hazir béríp bowayni élip kélinglar! – dep elchilerni ewetiptu.

Elchiler bowayni padishaning aldigha élip kelgende, padisha:

– Sizning qizingizgha moshu memliketning padishasi ashiiq éken. Siz shu padishani küyoghulluqqa layiq köremsiz? – deptu.

– Yaq, men duniyadiki bari-yoqi bir tal qizimni padishagha bermeymen, öz xilidiki özemdek addiy déxan zhigitke bérimen! – deptu boway.

– Eger bermiseng küch bilen alimen!

– Qolungizdin kelse éling! Qizimning xili siz emes.

Padisha bowaygha mayliq sözlirinimu éytiptu, öltürimen depmu qorqitiptu. Lékin boway héch chöchimigenliktin, néme qilishni bilmey, béshining ichima, téshima qétiptu. Üch kün ötkende padisha bowaygha qiriq tögige qimmet bahaliq zhüklerni artip ewetiptu. Boway bilen qiz:

– Bizge bayliqning kérigi yoq, biz padishadek duniyagha bérilmeymiz, bizge özimizning manglay terimizdin tapqanlirimiz yétip ashidu, hazirdin bu némiliringlarni yoqitinglar, – dep qayturuwétiptu.

Bir hepte ötkende padisha ong qol wezirlirining eqili bilen bowayni chaqirtip:

– Méning bir shertim bar, shuninggha qandaq qaraysen? – dégende, boway:

– Anglap baqayli, – deptu.

Buninggha xoshal bolghan padisha:

– Biz at chépush saldurimiz. Eger méning étim ötüp ketse, men séning qizingni alimen, eger séning éting ötüp ketse, sen méning bir ayalimni alisen, – deptu.

Boway raziliq bildürüp, xapa, öyige qaytiptu. Axshimi qonaqni nurghun bériwetkenliktin, qéri at özini kötirelmey yétip qaptu. Boway téximu xapa bolup öyige kirse, qiz néme bolghanlighini sorighan éken, boway waqielerni bir-birlep éytip bériptu.

– Inim bir némilerni éytmighanmédi? – deptu qiz.

– Éytqan, éytqan, – dep boway deriya boyigha béríp bir tal tükni köydürgende, béliq chiqip:

– Néme boldi, néme waqie? – dep soraptu.

Boway bolghan waqielerni éytip bergendin kéyin béliq:

– Qorqma, xatirjem öyüngge barghin, bir gep bolup qalar, – dep yénip sugha kirip kétiptu.

Boway aldirash öyige kelse, hoylisida tulpardek bir at baghlaqliq turghanlighini körüp, xoshallighida atqa minmekchi bolup, atning tizginini tutalmay turghanda, qiz chiqip atqa mingizip qoyuptude, égerge bowayni ching baghlawétip:

– Endi kétiwéring, – dep aq yol tilep qaptu. Boway ordigha barsa, padisha teyyar turghan éken.

– Biz üç kéche-kündüzlük yerge chépushimiz, – deptu padisha. Ular sheherning sirtigha chiqip atlirini qoyup bériptu. Dégen yérite boway chüsh bolmay yétip bériptu, padisha wezirliri bilen kün oltarghanda aran yétip keptu. Buninggha chidimighan padisha sözidin ténip:

– Endi men üç qétim mökümen, üchilicide méni tépiwalsang, men yéngildim, eger tapalmisang sen yéngilisen, – deptu. Boway uningghima nailaj maqul bolghandin kéyin, öyige kélip xapa oltarghanda, qiz néme bolghanlighini soraptu. Boway hemme bolghan gepni sözlep bergendin kéyin qiz:

– Padisha orda derwazisining üstidiki altun qepezge bulbul bolup kiriwalidu, derwazining ong yéqida shota bar, siz shu shotini qoyup, qepezni élip, ichidiki bulbulning boynini üzüwéting, – dep eqil ügitiptu.

Etisi boway ordigha barsa, padishaning möküp ketkenligini ordidikiler éytiptu. Derwazining aldigha barsa, derwaza üstidiki altun qepezde bir bulbul shunchilik mungluq sayrawétiptuki, hetta boway özini bir dem yoqitip qoyuptu. Barliq küchini zhighip, shotini qoyup, qepezning ichidiki bulbulning béshini tutup zhulay dep turghanda:

– Way-way! Toxta-toxta! – dep padisha eksige keptu.

– Bügün birinchi küni men yéngildim, – ete yene mökümen, – deptu.

Boway öyige bérip, waqieni qizigha sözlep bergende, qizi:

– Ete padisha ordining keynige sélinghan eski öyge möküwalidu, siz shu öyge kirsingiz, öyning ichide yoghan aq ishtlarning otturisida qara isht kirgen ademni yewetkidek hawiship ésilidu, siz héch qorqmay, qara ishtning ikki qulighidin tutup, boghuzlawéting, – deptu.

Etisi boway ordigha barsa, padisha möküp kétiptu. Héch yaqqa qarimay, ordining keynidiki eski öyge kirse, ikki chette ikki aq isht, otturida qara isht bilektek zenjir bilen baghlaqliq éken. Boway kirishi bilenla, ishtlar shölgeylirini éqitip, zenjirlirini üzüwalidighandek étitip hawshiptu. Boway barliq küch-gheyritini zhighip, qara ishtning ikki qulighidin tutup, bésiwélip, yerge niqtap, öyidin éliwalghan pichighini chiqirip ishtni boghuzlay dep turghanda isht adem siyaqigha kélip:

– Hoy-hoy, toxta, toxta! Boldi-boldi, yéngildim! – dep waqirap yalwurushqa bashlaptu.

Bowayning padishagha ichi aghrip, uni-padishani qoyuwétiptu. Padisha qorqup ketkinidin «Eger üçinchi qétim möksem, bu méni öltürüwétishi mümkin. Uningdin janning barida buningdin chapsaniraq qutulay» – dep, toqquz xotunining eng kichigini bowaygha bériptu. Boway padishaning ayalini élip, ikki zhildin kéyin qizini öz razilighi bilen déxanchiliqta dangqi ketken bir zhigitke bérip, bexitlik hayat kechürüptu.

ÜZHME SAYISINI SATQAN BAY

Burun bir yézida bir bay bar éken, uning bazargha ötüdighan chong yol üstide yoghan bir hoylisi, ishik aldida nahayiti yoghan bir tüp üzhme derighi bar éken. Uning sayisi chüsh waqitlirida yolgha, hoyligha we keng shadiliq aywanlirigha chüshüp turidéken. Déxanlar we yoluwchilar issiq künlerde hérip-échip kélip, shu üzhme sayisida haduq élip ötmekchi bolsa, bay chiqip:

– Nege bérip sayidisang shu yerge bérip sayidash... – dep qoghlaydéken.

Shu yézida Epchilem dégen bir zhigit bolup, u zhigit bayning shundaq peslik-pingsiqlighigha ghezepliniptu. Qandaq qilsaq derdimiz chiqar, dep oylap-oylap «külüptu», Qosaqqa bir ish püküptu. Lékin qosighidiki jurini chiqarghiche, küz ötüp, qish keptu, kelgendimu éghir köptu. «Qish ochighi tar, qop, öyüngge bar» boluptu. Aghiniliri bilen mora ochaq aldida mungdashqidekmü yaki birer dertning sirini achqidekmü bolalmaptu. U yaqqa zhügrep béqiptu, janggaldin toghraq toshup sétiptu, ugaklirini ekilip ochaqqa yéqiptu. Shundaq qilip, anilirini béqiptu.

Qosaqlar tartiship pey bolghanda, süngékler ichide ilik tügep ney bolghanda, etiyaz kéliptu. Balilar chéchék tériship oynaptu. Étizlarda munглуq naxsha, tirikchilik qaynaptu.

Chughluqlar échiliptu. Kakkuk sayraptu. Epchilem étiz yollirida aghiniliri bilen tépiship – bir tügünge kéliship, köngli aram boptu. Andin bir küni sheherge naxsha éytip rawan boptu:

Bazar yoli zhiraq yol,
Tomuzda balla zhiglaydu...
Sayida yatay déseng,
Baylar chiqip qoghlaydu.
Bu alemni keng deydu,
Bilelmiduq zadila.
Alqanchilik yer turmaq
Yételmiduq sayigha.

Epchilem manga-manga qaq chüshler bilen hérip-échip terge piship, aran héliqi bayning ishik aldigha ulisha-ulashmay, ishtliri qawaptu; üzhme sayisigha «Uh» dep özini tashlishigha, bay chiqip waqiraptu:

– Hey, gaday, endi sen nedin peyda boldung, öt bu yaqqa!

– Bay aka, bu köpchilik ötüdighan yol üstighu?

– Yol köpning bolghan bilen, saye méning...

– Bir démimni éliwalghiche üzhmilirining sayisi tügep qalmas!

– Tügep ketse bolamdu emse, üzhmini östürüp bergendek gep qilisenghu? Bilemsen, bu

üzhmining her bir yopurmighi bir aq tenggige toxtighan!..

– Bu gepche, men pulning sayisida oltiriptimende?

– Toghra, lékin pulning sayisida bay özi oltiridu. Men sanga shuni éytip qoyay, eger pulung bolsa, senmu oltirisen.

– Pulum bolsa, oltiramdim?

– He, elwette.

– Andaq bolsa, üzhmilirining sayisini satamla?

– Chong sözlimey, yolungga mangsang qandaq bolarkin!

– Pulning chong sözlitidighanlighini özliri bilmemla?

Bay duduqlap qaptu we pulni oylap jim boluptu. Qulaqliri ding boluptu. Axir taqet qilalmay, tili sözge keptu, sözge kelgendimu, awal bahagha – pulgha keptu...

Epchilem:

– Soda ishi asan emes, silimu imam, mezinlirini qicharsila, menmu bir-ikki aghinilirimni qichiray, xetmör qilishayli... – deptu.

Bay:

– Géping rast bolsa, sel toxtimamsen, awal bahasini kélisheyli. Andin uchidin bir nerse ber, qalghan ishlar bolsa asan, – deptu. U yaqqa tartiship, bu yaqqa tartiship, axiri üzhme sayisining bahasi tört yüz tengge aq kümüchke soda boluptu. Uchidin ellik tengge bérip, ornigha baydin til xet élip, Epchilem aghinilirini qicharghili méngiptu.

Bayning shu yerdin aghizi qulighigha yétip: «Xuda urghan axmaqni, endi bay akangning urghinini kör! Mundaqmu olja bolarmu...» deptu de, mollamgha kishi zhügeriptu. Arqidin, toxta deptu könglide: «Buni kishiler tuymisun, ish buzulmisun. Mollamni toghrilash üçün özem bérishim kérek» – dep özi zhügreptu.

Etisi bular zhighiliptu. Imammu baykamlar bilen maqullishiwélip, möhri yalap oltiriptu. Epchilemmu Rozimetke oxshash bir-ikki aghinilirini bashlap, aldin teyyarlalwalghan sözlirini dillirigha püküp, jaylawalghan pullirini bellirige tügüp, yétip keptu.

Mollam:

– Elwedu minel iman bizler bolsaq shahit... – dep qelemni qeghezge sugashqa bashlaptu; Mör xetning béshigha: «Texiyi bir ming, éshigi üç yüz, toqumi on toqquz, mahi seper xoshnisida, bay ghojamning hoylisida», – dégenge oxshash sözler, andin: menki Seley bay hoynamning kocha pasilidiki chong üzhmining sayisini Epchilaxungha öz ixtiyarim bilen hazari mejlis aldida tört yüz tengge kümüchke sattim. Taki üzhme özi qérip yoqalghiche, uning sayisidin Epchilaxun we hettaki uning aghine, xishi-eqribalirimu her qachan, her zaman bémalal paydilinidu. Mabada buninggha «Péqir» we méning ewladim narazi bolup, dawa qilsa, zhut sher'i aldida dawasi batil bolghay...» dégen gepler yéziliptu. Axirigha satquchi, alghuchi we guwa-shahitlar qol qoyuptu. Axunum:

– Mubarek bolsun, Epchilaxun! Silidek makansiz bir ademning bay xojam ishigi aldida munchilik mülükke ége bolghini – xudaning chong iltipati, silining bashlirigha üzhmining sayisi emes, bay ghozhamning sayisi chüshti... – deptu möre heqqi élip, qoynigha sélip.

Bir küni bayning xotunliri hosma qoyushup oltarsa, bayning baliliri hoyligha zhighlap kiriship keptu. Aghcha xénimlar supilargha putlishop, zhiqilip-qopup, shundaq chiqsa, baliliri üzlirini tatlap, yerni tépip ölgidek hangraptu.

– Way, altun qozilirim, néme boldi, kim urdi? – dep soraptu.

– Üzhme sayisida yatqan éshekchiler sayigha yéqin kélishe, harmilar! – dep tillidi, – he... he! – deptu.

– Üzhmige chiqimiz dések, saye yoq yerdin chiqish... – dédi. – Dadam qéni?

– Way, béshingni yeydighan gadaylar... Endi ölüptuq! Hemme guna toymas eshuningda... pul dése, biznimu sétishtin yanmaydu. Zhighlimanglar, altun balilirim, xep! Dadang kelsunchu, ne at, ne nomus...

Talada rawapning awazi hoylidiki wang-chungni közge ilmighandek, taza qiziptu we uzaqtin kéyin pesiyip qaptu...

Bir küni bay étizdin keptu. Ölgiche hérip, zhiqilay deptu. Özi terge chömülüp, üzliri ésilip, kalpukliri orus toxusining burnidek sanggilap, xirildap qaptu. Bayning taq shu kelgen waqtida üzhmining sayisi derwazigha chüshken chéghiken, bay derwazidiki sayigha étini déwitip shundaq

kélishige, Epchilem:

– Toxtisila, bayika, pul kimning bolsa, sayidin shu özila ötidu... – deptu. Bay aran zuwangha kelsimu, derdi ichige urup, kalpuklirini midirlitalmay qaptu. Bay warang-churung chiqsa, yoluwchilar zhigilip, zangliq ichide qélishdin qorqqanmu:

– Emse, men öz pulumning sayisidin ötümen, qanche alisen? Téz gep qil! – deptu. Angghiche bazardin qaytqanlar bu arigha yéqinlap qaptu.

– Ellik tengge bérila...

Bay yolda kéliwatqan xeliqlarni körüp, ichide endi bolmide deptu we zerde bilen:

– Mana, – dep atni tutquzup qoyup, ellik tenggengni hazir epchiqip tashlap bérimen! – deptu, chongchiliq bilen hoylisigha özini aptu... Epchilemning möre heqqige ketken pulliri töliniptu.

Amma bay shundin kéyin, dayim mundaq chong chiqimlarni tölimeslik üçün, derwazigha chüshken sayilardin özi we aile jémetlirining bémalal ötüwérishi üçün yene ellik tengge bérüp, derwazigha chüshken sayini aran ixtiyarigha éliwaptu. «Eqilliq bayning ésigha «Axmaqlar»ning yene qandaq karametliri barlighi kelmeptu....

Bir bazar küni bay sheherlik ashna-aghinilirini chaygha chaqiriptu... Méhmanlar destixanni shadiliq aywangha – kochidiki yoghan üzhmining sayisi chüshken supigha yökkep, téxi endila yasin poluning üstige zhiqilay dep turghanda, bir nechche kishiler ésheklirini yétiliship, choruqlirini söriship kiriship keptu...

Epchilem we Rozimetlarning némige kelgenligini bilgen bay, supidiki sayigha bir qarap qétip qaptu. Asmangha qarap aliyiptu. Bughdiyekliri lipildap qaptu.

Bu ishlarning tehtini bilmigen méhmanlar heyran qaptu. Baygha qarap külgini tas qaptu. Méhman baylardin biri, «Bu kelgenler bayning malayliri bolsa kérek», dep:

– Qéni Seliyaxun, mawu choruqwaylarga bir nerse démemla, ésheklirini néri tartishsun! Tügitemeydighan qerizliri barmidiye?! Néme anchila gep qilalmay qétip qalla! – deptu. Epchilemler paraqqida külüşüp kétéptu. Bay bir chöchigendek bolup ésige keptu.

– Xuda heqqi, her ish bolsa, kéyin sözlisheyluq, qéni silermu méhman, a yerde oltiringlar. Silergimu destixan salsun... – deptu. Rozimetler:

– Bayikamlarni nede méhman qilisiler, biz silidin destixan sétiwalmiduq... – deptu we ésheklirini sétiwalghan saye chüshken shadilargha baghlap, chaplan choruqlirini supining saye chüshken yerlirige tashlaptu. Méhman baylar:

– Ash haram boldi... – déyiship, néri qéchiptu. Epchilem:

– Ash haram bolsimu, chaghliq gep. Lékin bizning tört yüz tenggilik sayimiz her qaysilirining «astida» qélip, haram bolghini yaman boldi, – dep sirni échip tashlaptu. Warang-churunglar kötiriliptu. Rozimetler bosh kelmeptu... Méhmanlar bir tereptin, ichide «he, bizge chong sözleydighan Seleybay, karamiting ashkare boldimu?» deptu. Öchini alghandek qilip, baygha bolushqilimu pétinalmaptu. Quyruqni bir-birlep sheherge tikiptu. Bayning gezhgisi tartiship, öyge kirip zhiqiliptu... Epchilemler sayida bir dem haduqlirini éliship, yézilirigha kétéptu.

By waqie endi sheherge yétiptu. Qulaqtin-qulaqqa tarap kétéptu. Uning üstige Epchilemler shu bazar küni mör xettin birni köchertip, bazardiki chong méchitning aldigha chaplap qoyghan éken. Shuning bilen bu ish xelqi alemge pur boluptu.

Endi bay öyidin héch yerge baralmay, möküp yétiptu. Ötken-kechkenlarning:

Chéqir üzhme sayisini
Aq tenggige satqan bay.
Hoylisidin chiqalmay,
Chashqan bolup yatqan bay –

dégen naxshisidin toyuptu. Shundaq bolsimu, künler asta-asta ötüp, «gadaylar» bir az jimiiqqandek tuyuluptu.

Bir küni kéchide bay ölgendek uxlawatsa, ögüzide güpür-güpür awazlar, bir demdin kéyin naxsha, rawaplarning awazi angliniptu. Bay mengdep hoyligha chiqsa, isht bir nersini ghajap yatqanliqtin, qarap qoymaptu. Öyge kirse, xotunliri ahanet qilip aram bermeptu. Bay shotigha yamiship chiqip qarisa, Epchilem aghiniliri bilen oltarghidek. Ular süttek aydingda ögüzini

béshigha aptu. Bay shotidin zhiqilghili tas qaptu we özini aran tutup waqiraptu.

Epchilem:

– Biz özimiz sétiwalghan sayida oltarduq. Bashqa kishiler yoq. Kirip uxlawesile, texsir, – deptu. Bay chishlirini ghichirlitip:

– Men üzhmining aydingdiki sayisini satmighan... – dep kakiraptu.

– Chüshekepla, texsir, öylirige kirip, mör xetke qarap, «bémalal», «her qachan – her zaman» dégen yerlirini oqusila, – deptu. Rawap bilen naxsha yene qaynaptu.

Bay öyge kirip oylaptu. Lékin xotunliri tene-tapa bilen oylighili qoymaptu. Shundaqtimu, yene oylap «eqil» téiptu. Yene ögüzge chiqiptu.

– Emse üzhmining aydingdiki sayisini özemge sétip bersengla... – deptu. Bay öziche loliliq qilip, üzhmining aydingdiki sayisini ming balaliqta üç yüz ellik tengge kümüchke sétiwaptu. Lékin endi özi téximu «oygha» qaptu. Talagha chiqsa zhut-jamaet, reqiplirining derdi, öyge kirse bala-jaqa, repinglirining derdi, zangliq, mesqire, chéqim... bayning jénigha tégiptu. Uning üstige, gadaylarning bugün kéche béshigha chiqiwalghanlighi, üzhmining aydingdiki sayisini özige sétip, pulni qayturuwalghanlighi bayni xun-xun qiliwétiptu.

– «Ayding sayisi» talagha taralsa, yene néme gepler bolup kéter?... Bu téxi ishning bashlinishi ékenligige közi yetken bay uzaqqa qalmay, zhük-taqilirini ulaqlargha artip, bashqa zhutqa köchüp kétiptu.

Üzhmining sayisi xeliqqe qaptu. Epchilemler baydin derdini shundaq aptu.

QUTLUQ BILEN QALIGHACH

Bar ékenu, yoq éken, ach ékenu, toq éken, achning ghémi achliqta, toqning ghémi yoq éken. Shu zamanlarda bir yerde bir bala boluptéken, uning éti Qutluq éken, zhürigi otluq éken.

Künlerdin bir küni Qutluqjan chüsh mezgili étizdin qaytip, zhügrep öyige kelse, dalan öyning otturisida bir qalighachning balisi palaqlap yatqidek. Asta qoligha élip qarisa, bécharining bir puti sunghan, hali bek xarap, zar zhiglap turghan...

Qutluq bu qalighachning balisigha ichi aghrip qanatlirini silaptu. Bashlirigha söyüp, közlirige sugaptu. Néme boldi putung?.. dep halini soraptu. Angghiche tam-toruslarda uchup zhürgen ana qalighachlar Qutluqqa qarap:

Way-way ist, wichir-wich,
Bilelmiduq sirni héch.
Éting bizge Qutluqjan,
Néme boptu, néme i...sh? –

Qutluqjan:

– Wichir-wichir qalighach,
Siler yoqta bu bengwash,
Pétishmastin ugida
Méyip boptu zhiqilghach... –

dep bolghan waqieni sözlep bériptu. Ana qalighachlar buni anglap, balisigha qarap:

Démiduqmu biz sanga,
Inaq bolup turghin téch.
Endi qandaq qilimiz,
Anglimisang gepni hé..ch, –

dep chéchiliptu, échiniptu. Axiri Qutluqjangha qarap:

Endi qandaq qilimiz,
Ölup qalsa balimiz?
Buning üçhün charini
Izdep nege barimi...z? –

dep meslihet soraptu.

Qutluq bir az oylinip:

– Wichir-wichir qalighach,
Taptim chare oylichach,
Buning ishi: bir tal zhip,
Kichikkine jüp yaghach ... –

dep anisining yénigha zhügreptu. Anisining yénigha kirip, bir qétim zhip, bir chimdim paxta sorap élip, otundin ikki tal kichikkine shishiq chiqirip, bular bilen téngiq-chiliq qiliptu, bir demdila qalighachning putini ubdan téngip, asta öz ugisigha sélip qoyuptu.

Ana qalighachlar:

– Wichir-wichir, wichir-wich,
Endi boldi köngül téch.
Yaxshiliqqa yaxshiliq...
Untumaymiz buni hé...ch! –

dep nahayiti xush bolup, Qutluqjangha rexmet éytiptu. Andin köngli tinip, balilirigha dan toshushqa yene uchup kétiptu.

Künler ötüp, kün keptu. Qilghan chare ong keptu. Héliqi bala qalighachning sungan puti ongshilip, ata-anisigha qoshulup kech küzgiche tüleptu. Qishqa qalmay qalighachlar issiq jaygha jöneptu.

Kéler zhili köklemdé Qutluq oltarsa bir kemde, bir qalighach keptu hoylisigha, karap tursa aghzida dan, qonuqpu öyning torusigha, bultuqi kona ugisigha.

Qutluqjan tonughandek qilip, qalighachqa qarap külüptu. Qalighachning aghzidiki «dan» angghiche aldigha «tok!» qilip chüshüptu. Qutluq derru dannı qoligha élip qarisa, tawuzning bir tal urughi. Shu yerdin Qutluqjan xush bolup, könglige qandaqtu ümüt tolup, étizgha qarap zhügreptu. Étizgha bérip yer tallap, uruqni ubdan tériptu, uruq patla ünüptu. Qutluq yene toxtimay, perwish qilip bériptu.

Künler ötüp kün keptu. Pélek yéyilip her yangha chong étizgha bir keptu. Qarisa: her tawuz, her tawuz! Her béghishta bir tawuz. Qutluq yene qarisa, tawuzlarning arisida közning yéghini

yégidek yoghan bir tawuz alahide turghidek! Qutluqjan uni sinap: tak-tak qilip chékiptu. Pishqanlighini biliptu, kötürelmesligini oylap, öyige qarap chépiptu...

– Way dada, way apa!..
Tergen tawuz chüshüptu.
Arida biri ejayip!..
Chékip baqsam pishiptu.
Zembil bilen kötüreyli,
Öyge chapsan ekileyli... –

deptu, dadisigha yéliniptu.

Axiri dadisi bilen bérip, héliqi tawuzni zembilge sélip, yolda nechche kishi hemdemliship, anisimu yardemliship, öyge aran ekiliptu. Ekilip olash-cholash pichishsa, tawuzning ichidin uruqlar altun-kümüch bolup, yerge jiringlap chéchiliptu...

Tawuzni hemmeylen, xoshna-xolum jimeylen bille turup yeptu. Yep bolup, jamaet xoshal, shundaq deptu:

Mana bu ish eslide,
Yaxshiliqtin bolghan ish...
Barikalla, Qutluqjan,
Qutluq bolsun qutluq ish.

* * *

Qutluqning xushligidin, aghzining boshlighidin, bu ishni etisi bayning Baqi dégen balisi asta bayqap biliwaptu. Altun-kümüchni tartiwélish üçün arqisigha kiriwaptu. Biraq héch néme qilalmaptu. Shundaqtimu, ach köz Baqi Qutluqni körelmeptu. Tit-tit bolup, dayima xatirjem zhürelmeptu. Körgen yerde «Eqilliq dégen senmu? Sen qilghan ishni men qilalmaymenmu!» dep Qutluqni söküptu. Eng axiri köngülge bir ishni püküptu.

Etiyaz bolghanda, qalighach balisi chiqqanda Baqi chiqip torusqa birini oghurlaptu, putini qesten sundurup yaghach bilen téngip qoyup, ugisigha sélip qoyup, ishni toghrilaptu.

Bir az ötmey qalighachlar ugisigha kélipla, bolghan ishni tuyuptu:

Wichir-wichir, wichir-wich,
Balilirim, néme ish?
Bayning oghli silerni
Qoymaptude, axir té...ch! –

dep soal qoyuptu. Angghichilik balilar dert töküptu:

.....¹

Andin kéyin ana qalighach:

– Wichir-wichir, wichir-wich,
Silerde yoq guna héch,
Yamanliqqa yamanliq...
Untumanglar buni hé...ch, –

dep balilirini quchuptu. Puti sunghan balisini bezlep, dan üçün étizgha yene uchuptu.

¹ Moshu chékiti bar orungha qalighach balilirining néme dep dert tökkenligini özensanglar bir kuplét qoshaq qilip yézip qoyunglar.

Künler ötüp kün keptu, hepte ötüp ay keptu. Bala qalighach ongshulup, qatargha aran qoshulup, küzge kelgiche tüleptu, aqsap zhürüp kech küzde issiq jaygha jöneptu:

Angghichilik qish keptu. Baqi altun koyida qishni aran chiqiriptu. Etiyazlighi her küni qalighach ugisigha qaraptu, oghri möshüktek maraptu. Bir chaghlarda qalighachlar kelgili bashlaptu. Birsi kélip Baqigha bir néme tashlaptu. Baqi derru élip qarisa, közige sugap yalisa, tawuzning bir tal urughi! Baqi xoshallighidin péqirap, étizliqqa bérip, yerni bir az tatilap, uruqni kömüp qoyuptu. Uruq ünüp chiqqiche, tawuz chüshüp pishqiche jandin nechche toyuptu.

Shundaq qilip, bir küni Baqi qarisa, pélekke yoghan bir tawuz chüshüptu. Uzaq ötmey pishipty. Baqi tawuzni üzüp, özi yalghuz pichipty. Pichishighila tawuzning ichidiki uruqlar here bolup ghuzhuldap, rasa qoghlap chéqiptu. Baqi: «Alla, way jan!» – dep, oqruq tekken mozaydek, melige qarap qéchipty. Zhighlap, qaxshap, waqirap zhutni béshigha kiyipty.

Terep-terep, tüsh-tüshtin xalayıqlar olishiptu:

– Néme sir bu, toxtanglar!...
Ajranglar, téch! – deptu.
Hemme qarap Baqigha:
Sanga layiq ish, – deptu.

Qalighachlarmu oliship:

– Wichir-wichir, wichir-wich,
Sanga layiq shundaq ish.
Yamanliqqa, yamanliq,
Jayida kelse ubdan i...sh! –

dep sayrishipty.

Ushshaq balilarmu:

Nepsi yaman Baqi bay,
Endi qaldi chataqqa.
Eqling bolsa waqirimay,
Kiriwalghin patqaqqa!.. –

dep zangliq qilishqa bashlaptu.

Shu chaghdá Baqining «Here chaqqan yerge lay sugisa saqiyamish», dégen sözler ésigha kélip, patqaqliqqa özini béshichila tashlaptu.

ACH KÖZ BAY

«Zamane zorning, tamashe korning» bolghan chaghlarning biride, bir malni ikki, bir pulni

üch qilghiche jéni shiqirap, közidin yash éqip turidighan Sopi dégen bir bay bolghan éken. Uning qéynanisining göher tughudighan bir mékiyini bar éken. Teliyige yarisha qéynanisi ölüp kétip, göher tughudighan aq mékiyen ayaligha miras bolup qaptu. U mékiyen aditi boyiche künde birdin göher tuxum tughup turuptu. Bay bu göherni sétip, dükan échiptu we kündin-künge sodisi yaxshi bolup, dukini türlük mallar bilen toluptude, bara-bara baylar ichide abroyi kötirilip tu.

Buni körgen bay toxuning künde tughudighan bir tuxumigha qanaetlenmey, toxuning ichidiki barliq göherni élip, birdinla pütün duniyadiki asil ghezniliri bar baylar qatariga ötüshni oylaptude, ayalidin oghriliqche aq mékiyenni soyuptu, lékin mékiyenning ichidin bay kütken göherlerning birimu chiqmaptu.

BÖRE, TÛLKE HEM BÖDÛNE

Burun zamanda, kona xamanda
Üchi bir bolup qonmighan éken.
Kishi barmighan chöllük yawanda
Bir-birini tonumighan éken.
Janggallıqlarnı tülke arilaptu,
Héç qaysı buni tuymighan éken.
Ach köz bõridin janlar zarlaptu,
Uchrighannıla qoymighan éken.
Tülke mughember, bõrisi ach köz,
Bõdüne sadde, uxmighan éken,
Üchi seperde, peslisi kech küz,
Amma bõdüne qorqmighan éken.

Ötken zamanlarning biride, kenje béde orulush waqtida bir bõdüne bir kona xamanning qirghidiki chimliqta öz jorilirini izdep «chur-chur-chur» qilip turghanda, bir tülke quyriğini zhuqurigha kötirip, bõdüning yénigha keptu. Bõdüne bilen tülke bir-birsige qariship turushqanning arilighidila, bir bõre bir chamdap, ikki aliyip ularning qéshigha kélip turuptu. Bõdüne, bõre, tülke üchi bir-birsi bilen uchtumtula uchriship qalghanliqtin, köz soqushturup oltarghan kishilerdek lam-jim déyishmey, xéle uzun waqitlarchiche turushup qaptu.

Bir waqitlar ötkendin kéyin, tülke awal bõrige, kéyin bõdüninge taza sep sélip qarawélip, asta ingiship salam bériptude, kalpuklirini midirlitip mundaq deptu:

– Üchimiz üch yaqtin kelduq, uzun yollarnı besip aran tépishtuq. Üchimiz dost bolayli, dost bolghandimu chine dost bolayli, tapqan-terginimiz teng bolsun, ömrimiz bille ötsun.

Bödüne bilen böre awal bir-birsige qarishiwélip, kéyin ikkisi teng égilip, tülkige tazim qilishiptude, tülkning tekliwini maqul körüshidighanlighini bildürüshüptu. Bu üchi shu künden bashlap bir-birsi bilen dost wa aka-inidek bolushup, uzun zamanghiche bir kona xamanda kün ötküzüshüptu.

Künlerning biride bödüne, tülke, böre üchi zhiraq bir jaygha seperge jabdunup, yolgha rawan bolushüptu. Ular qoyuq chatqanliq janggallarni, égiz-égiz taghidirlarni we oyman-chongqur saylarni bésip ötüshüptu. Seperning desliwide her qaysi ozuqtin xalighiniche keng-tasha yep-ichip méngishiptu. Yol zhürüshmu köngüllük boptu. Amma yol barghansiri uzirishqa bashlighandin kéyin, yémek-ichmigi tügep, bezide ozuq tépiliptu, bezide tépilmaymu qaptu. Mundaq waqitlarda ozuqni teng yéyishiptu. Toymighurluq qilishlarga yol qoyulmaptu. Böre bu ehwalgha anche razi bolmaptu. Shuning üçünmu u, tamaq yégende échilip-yéyilip oltarmaydighan bolup qaptu. Tülke börining bu keypiyatini sezgen bolsimu, bilmeske sélip, xupsenlik qilip mangiwériptu.

Yol bara-bara uzarghandin kéyin, böre qosighining achlighigha chidashliq bérelmeptu, bödüne bilen tülke börining aldigha chüshüp, lipildiship kétiwérishiptu. Böre gheyritige élip, ularning keynidin xéle yerlergiche méngip béqiptu, axiri bolalmay, yolning otturisida lapchiyip oltiriwélip, jénining bariche:

– Aghiniler, toxtanglar! – dep waqiraptu. Bödüne bilen tülke arqisigha qarisa, böre yolning otturisida palazdek sozulup yatqidek. Ular yénip börining yénigha keptu. Sep sélip qarashsa, börining chirayi tatirip, yette zhil kézik tartqandek sarghiyip kétiptu. Böre tülke bilen bödünege yer astidin qarap, özini bir qur tüzeptude, halsirighan halda:

– Méning qosighim rasa achi, yeydighan bir nerse tépilmisa, yol zhürelmeymen, – dep domsiyip yéniche yétiptu.

Tülke börining bu ehwalini körüp, quyriqini zhuquri kötirip, bir u yaqqa, bir bu yaqqa méngiptu. Kéyin, chongqur oygha chömülgendek, bödünege qaraptu. Munayimlik bilen küni ötüwatqan bödüne néme désun?! Umu boynini qisip oltiriptu. Tülke oltarghan ornidin des turup, sozulup yatqan yan baghrigha köz saptu. Bayqighidek bolsa, bir xotun étizda küzgi éngiz axturuwatqan ériqqa teshtekte manta élip kéliwatqidek; tülke derru börige qarap:

– Dostum, ghem qilma. Qosighingni hazir toyghuzumiz, – deptu we bödüneni yénigha tartip:

– Burader bödüne! Ewu kéliwatqan xotunni kördüngmu? – dep soraptu. Bödüne boynini sozup «he-he kördüm» dep jawap bériptu. Tülke bödünege tikilip:

– Sen eshu xotun kétip barghan terepke qarap uchisen. Uning uduligha barghanda, aldigha chüshisen, u séni tutuwalimen dep qoghlaydu. Sen bolsang, aziraq uchup, nériraq bérip chüshisen. U kélip séni tutumen dep yene qoghlaydu, sen yene uchup, xotunning béshigha qonusen, u xotun kötirip kétiwatqan teshtigini yerge qoyup, séning bilen aware bolup qalidu. Sen pexeslik bilen yene yerge chüshisen, shundaq qilip bir uchisen, bir yerge qonisen, axirida qosh haydawatqan ériqning yénighiche barisen, teshtek bolsa shu yerde qalidu. Uning ichidiki issiq manta bizge ozuq bolidu, – deptu.

– Yolning otturisida yéniche yétip, qosaqning qayghusida qalghan böre, tülkning bu sözlirini anglap, xoshalliqa gülqeliri échilip, «issiq manta» dégen gepni anglap, aghzidin sériq sular kélip, tamship kétiptu.

Bödüne tülkning meslihitige «maqul» bolup, héliqi xotun terepke qarap uchuptu. Bödüning arqisidinla tülke bilen böre héliqi xotun kétiwatqan yolning chétidiki ériqning ichide marap yétishiptu. Bödüne uchqan boyiche xotunning aldigha bérip chüshüp, boyini uzun sozup, churuldap, yorghilap méngiptu. Teshtek kötirip kétiwatqan xotun:

– Hejep chirayliq janiwarde, sen. Churuldashliring xoymu yéqimliq. Séni tutup balamgha béqip bérey, – dep bödüneni qoghlaydu. Bödüne asta uchup, ikki-üch aylinip kélip, uning béshigha qonuwaptu. Xotun nahayiti xoshal bolup: «Endi tutuwalidighan boldum»– dep béshini midirlatmastin, teshtekni yerge qoyuptude, ikki qolini asta béshigha sozghanda, bödüne uchup yerge qonup, xotunning aldida yorghilashqa bashlaptu. Uning bödünege téximu amraqlighi kélip, arqisidin qoghlap kétiwériptu. Teshtek bolsa, uning yadidin chiqip kétiptu. Bödüne bir uchup, bir yerge qonup, uni mélike qilip kétiwériptu. Xotun bolsa, harghanglighini sezmeyle, bödüneni qoghlap, ériqning yénigha yétip kéley, dep qaptu.

Qosh haydawatqan éri xotunigha qarisa, pulanglap chiqip kéliwatqidek, uning chachliri

chugulup ketken. Yéqiniraq kelgende bayqisa, bir bödüne xotunining aldida bir uchup, bir yerge qonup yorghilap kéliwatqidek, déxan haydawatqan qoshini toxtiptu. Angghiche bödünimu uchup kélip, qosh haydawatqan yerge kélip chühüptu. Er-xotun ikkisi billiliship, bödünining arqisidin qoghlashqa kirishiptu. Bödüne bu ikkisining aldigha chühüp qéchiwériptu. Axiri er-xotun ikkisini harduruptu. Bödüne bir asmangha erlep, bir yerge shungghup, qoshqa qétiqliq uyning munggüzige qonuptu, etidin kech kirgiche qoshqa qétilghan uy hérip ketkenliktin, munggüzini silkipmu qoymaptu.

– Toxta, xotun, toxta! Toxta deymen, – dep déxan aldirashliq bilen qoligha bir kaltekni aptude, chenlen turup atqan éken; bar küch bilen étilghan kaltek béchare uyning bir munggüzini taq tüwidin qomirip chühüptu. Bödünige kaltek tégemdu, u alliqachan peydek uchup közdin zhütüptu. Déxan «etteng» – dep uyning yénigha kélip qarisa, kaltekning zerbisidin qomirilip chühshken munggüzning ornidin qan toxtimay éqip turuptu. Janiwar uy derdim ichimde dégendek, közliridin

yash aqquzup turuptu. Déxan peplimey qilghan ishiga pushman qilib, bir u yaqqa, bir bu yaqqa zhügrep, bir parche eski kigizni tépip, qan éqiwatqan yerge köydürüp bésip, üstidin lata bilen mekkem téngip qoyuptu.

Déxanning xotuni uyning münggüzi kaltek bilen tengla yerge chüshkende, teshtigi ésigha chüshüp, uni élip kélish üçün ketken éken: béríp teshtekni qoligha aptude; «Uyning münggüzi yaman boldi, endi qandaqmu qilarmiz qosh toxtap qalsa» dep chongqur oylinip, «umughu meyli, bar balani tergen sen xotun dep, héliqi kishi ölgiche dumbalap zhürmise bolattighu», dep qayghu ichide éri terepke méngiptu. Érining yénigha yéqinlashay dégende, ériga qarisa, éring renggi-royi hazirla qar-yamghur yaghidighandek turghidek; xotun éring bu peylidin qorqup, putining uchida bir dessep, ikki chamdap keptu. Endishide xiyali tériqtek chéchilip ketken xotun néme qilarini bilmestin, örila turup qaptu. Éri xapiliq bilen sanggilitip oltarghan béshini kötirip:

– Hoy, hangwaqti, bolsangchu, qosaq échip öley dédighu kishi, – dep xotunini bir munche jonuptu. Xotun teshtekning aghzidiki oralghan lönggini yéship qarisa, teshtekning aghzi bilen teng tézek turghidek: bu alametni körgen xotun «Way, öldimey» – dep péshanisigha birni uruptude, uning béshidin bir qapaq sogh su quyulghandek bolup, turghan jayida tashtek qétip qaptudek.

Béchare xotun teshtekni kötirip kéliwatqanda, uning ichige qarimighan éken. U bödünini tutimen dep, qoghlan mangghanda, ériqning ichide marap yatqan tülke bilen böre mantini toyghiche yep, éship qalghanlirini bölüshüwélip, teshtekning ichige aghzi bilen teng at tézigini tolturup qoyghan éken. «Égisi sézip qalmisun» dégendek qilib, teshtekning aghzini awalqidek löngge bilen orap qoyushuptu.

Xotun hoshini zhighip etrapigha qarisa, aldida turghan éri yoqtek. Etrapigha sinchilap qarighidek bolsa, éri uyini yétilep öyi terepke qarap kétiwatqidek. Xotun néme ishlar bolup ketkenligini oylaptu-oylaptu, u öre turup «uh» deptu, «ah» deptu. Axirida «özem tapqan balagha, nege baray dawagha» – dep, öyi terepke qarap kétiptu.

Er-xotun ikkisi xapiliq bilen öyige barghandin kéyin, ötken ishini tegiship bir-birsi bilen urushup ajriship kettimu, yaki «ötken ishqa saliwat», – dep yene awalqidek öy tutushiwerdimu, uning tégi-tetini sürüshtürüp körgen kishi bolmaptudek.

Bödüne meslihet qilghan jayigha kelse, tülke bilen böre éship qalghan mantilarni aldigha qoyushup, külüshüp oltarghidek. Xoshalliq bilen tülke ornidin turup:

– Yaraysen, dostum, yaraysen! – dep bödünining dümbisige urup kétiptudek. Böride bolsa, rexmet-tazimmu yoq, chiray achmastin oltarghidek. U aldidiki mantini qizghanghandaq qilib bödünige domsiyip qarap qoyghidek. Bödünining uchup zhürüp qosighi achqan bolsa kérek etimalim, mantidin birni aptude, kichik tumshighi bilen choqulap-choqulap, ushshaq toghralghan kawa bilen tügürliship qalghan jigitekleri yéyishke bashlaptu, angghiche böre mantilarni aldigha tartiwélip, hayt-huyt dégiche yalmap boptu. Bödüne qarighidek bolsa, manta tügép kétiptu, bödünining qosigi toymaptu, lékin börining bu ach köziligige bödünining achchighi kelgen bolsimu, u zhugachliqqa élip unchuqmaptu.

Bular orunliridin turushup, yene yolgha chüshüptu. Bir az mangghandin kéyin, böre tülke bilen bödünini toxtitiwélip:

– Aghiniler, qosighim achqandek qiliwatidu. Qosaqning achqanlighini ilgirirek éytip qoymisam, kéyin chidan turalmaydékenmen, – deptu. Tülke bödünige qaraptude, uningdin kéyin börige:

– Rast deysen, dostum! Qosighingning échwatqanlighini aldiniraq éytqining yaxshi boldi; aldiniraq meslihetlishiwali, – dep bödünini yolning chétige tartip:

– Dostum bödüne, bu böre bizge bir bala boldi, buningda qosaq jédilidin bashqa héch gep yoq. Oltarsa-qopsa yeymenla deydu, – deptu tülke.

Bödüne tülkige yéqiniraq kélip:

– Dostum, börining peyli moshundaqla bolsa, bir küni bolmisa bir küni biznimu yep qoyudighangha oxshaydu, – deptu.

– Yaq, aldirima, buni jaylaymiz, – deptu tülke.

– Qandaq jaylaymiz? – dep soraptu bödüne.

– Hazir aldimizgha qarap mangimiz, bir döngdin ötüp toxtaymiz, u yerde nahayiti chong we azade bir bagh bar. Sen shu baghning ichige uchup kirisen, keyningdinla böre bilen ikkimiz

sünggüchtin kirip barimiz. Baghning ichidiki küzlük sap üzhüm piship wayigha yetti. Sen baranggha qonup turup üzhümni choqulap yerge chüshirip bérisen, biz uni yeymiz, yégendimu burunlirimizdin üzhüm yénip chiqqiche yeymiz, del shu waqtida sen manga qaraysen, men «boldi» dep isharet qilghanda, sen: «Way égisi, baqqa oghri kirdi!» – depla baghdin uchup chiqip kétisen. Eyne, shu chaghda u teyyartaptin qutulimiz, – deptsu tülke.

Bödüne tülkining amalini anglap, chongqur oygha chüshüptu. Biraq axiri qandaq bolidighanlighini oylap, tüwige yételmeptu. Shundaq bolsimu «Böre shuning bilen béshini yemdu yaki yene tirik qalamdu» dep bödüne tülkidin sorimaptu. Tülke bödünini élip, böriding yénigha keptude, unchuqmay yene yolgha rawan bolushuptu. Xéle yollarni bésiship, héliqi baqqa yétip keptu. Bular baqqa qarashsa, bagh nahayiti heywetlik turghidek, baghning etrapı éviz sépildek tamlar bilen qorshalghan éken. Bu éviz tamlardin atilip baqqa kirishke héch qaysining közi yetmeptu. Bödüne bolsa, uchuptude, süzülüp bérip, baqqa kirip kétiptu. Tülke bir u yaqqa-bir bu yaqqa méngip béqip, bir sünggüchni tépip börini yénigha qichqirip mundaq deptsu:

– Dostum böre, baqqa kirgendin kéyin üç künlük tamaqni birla yewalimiz. Mundaq qilmighanda yolda tamaq tépilmaydu. Bu baghdiki sap üzhüm nahayiti shérin, qanche köp yéseng, shunche singiwéridu, qosaq rasa toyghanda, burnimizdin ikki tal üzhüm yénip chiqidu, üzhümni shungghiche yéyish kérek, bolmisa qosaq toyghan hésaplanmaydu, – dep alahide jékiptu. Böre «boldi, yeydighanla néme bolsa, men teyyar» – dep meydísige uruptu. Tülke:

– Dostum, baghning ichige kirgende tola gep-söz qilma. Baghning égisi tuyup qalsa, ish chataqqa aylinidu, – dep börining zhürigini mojuptu qoyuptu. Tülke bilen böre sünggüchtin qisiliship baghning ichige kirip qarashsa, barangdiki sap üzhümler rasa piship, mey bolup ketken éken. Bödüne üzhümni choqup yerge chüshürüp bériptu. Möldürdek yerge chüshüwatqan üzhümlerni bolsa, böre bilen tülke nerqini sorimay yewériptu. Bir waqitlardin kéyin böre tülkige qarisa, uning burnining töshükleride ikki tal üzhüm turghidek.

Böre tülkidin:

– Dostum, bu némeng? – dep soraptu.

– Yadingdin chiqirip qoydungmu? Baya sanga éytmidimmu, qosighim toyup, üzhüm burnumdin chiqti, – deptsu.

Böre gep-söz qilmastinla, yerdiki üzhümlerni ochumlap aghzigha sélishqa bashlaptu. Xéle waqitlar ötkendin kéyin, börining qosighi ubdan toyghan bolsa kérek. Yene tülkige qaraptu. Tülke börige yéqiniraq kélip qoshumisini türüp «ye» deptsu. Böre üzhümni ikki-üch qétim ochumlap aghzigha sélip zhütüp béqiptu. Lékin üzhüm uning burnidin chiqay démeptu. Böre tülkige yene qaraptu. Tülke bu nowet:

– Chapsan yégin, égisi kélip qalidu, – deptsu. Amma börining qosighi bekmu toyup ketkenliktin bolalmay, turghan ornida yétip qaptu. Eyne shu waqitta bödüne tülkige qarighan éken, tülke uninggha üzini udul qilip turup, aghzini qaysaytip «boldi» dep qoyuptu. Bödüne qonup turghan ornida özini jöndewélip:

– Way égisi, baqqa oghri kirdi, way égisi, üzhümni böre yep ketti, – dep baghni chang keltürgidek besh-alte qétim waqiraptude, uchup chiqip kétiptu. Özini ruslap turghan tülkimu quyrighini ding tutuptude, sünggüchtin chiqip qéchiptu. Böre bolsa, kök béde yep qarni köpken kalidek pushuldap, ornidin aran turuptu we qosighini sörep sünggüchke qarap zhügreptu. Biraq u sünggüchke kepliship qaptu. Baghning égisi «mah-mah» dep tayghanlirini waqirighan éken, bu awazni anglighan böre hazirla jéni chiqip kétidighandek qorqup kétiptu. U sünggüchning ichide bir düm bolup béqiptu, bir dem ongda bolup béqiptu, sünggüchtin chiqip kételmeptu. Axir sünggüchning yan-yénini bar küchi bilen tatlap, sünggüchni bir az kengeytken boptu we sünggüchtin chiqip qéchiptu.

Bagh égisi uzun bir köseyni aptude, jede baytilini yawdaq minip, ikki tayghinini egeshtürüp, börining arqisidin qoghlap méngiptu. Böre alla-towini qichqirip öle-tirilishigha baqmay, oyman-chongqurluqlarda putliship zhiqilip qéchiwériptu. Qandaq qilip jan saqlap qélishigha közi yetmigen böre ganggirap yan baghrigha köz salsa, bir boway qosh haydawatqidek. Böre bowayning qarisini aptude, boway terepke burulup:

– Way boway, tagharning aghzini ach, way boway, tagharning aghzini ach! – dep zhügrewériptu. Boway nahayiti éghir ehwalda zarlap kéliwatqan börini körüp, haydawatqan qoshini

toxtitip, tagharini qoligha élip, uning aghzini bõrige qaritip échip turuptu. Bõre oqtek étilyp kélip tagharning ichige kirip jaylishiptu. Boway bolsa, aldirimastin tagharning aghzini boghup, uni sõrep bir daldigha ekilyp tashlap qoyuptu. Boway qoshning yénigha kélishige baghning égisi bowayning yénigha yétip kélip:

– Yéningizdin bir bõre õtkenligini kõrelidingizmu? – dep soraptu.

Boway héch némini kõrmigen kishilerdek:

– Ukam, bõgün sel kéchikiwirek kéliwédim, yaman emes, bir yérim put ozuq chéchip boldum, – dep jawap bériptu.

Baghning égisi «bowayning qulighi éghiriraq bolsa kerek» – dep étini bir-ikki déwitip, bowaygha téximu yéqiniraq kélip:

– Boway, men qanchilik uruq chachqanlighingizni sorimidim, yéningizdin bir bõre qéchip õttimu, dewatimen?! – deptu ünlük waqirap.

Boway bir külüp qoyup:

– Hey, ukam, silerge oxshash hal-oqiti bar kishiler yerni jiq tutmisa, biz kembegheller jiq yerni néme qilimiz! – deptu.

Baghning égisi bu jawapni anglap «Aynip qalghan bowaymu néme, kalla dése paqalchek» dep zhürmemdu! – dep, étining béshini burap arqisigha yénip kétiptu. Baghning égisi xéle uzaqlashqandin kéyin, tagharning ichidiki bõre:

– Boway, endi tagharning aghzini échiwet, chiqwalay! – deptu.

Boway tagharning aghzini yéshiwetkendin kéyin, bõre chiqiwélip, rexmet-tazimmu démeptu. Bowayning qoshqa qétiqliq uylirining aldi-heynige õtüp:

– Boway, qosighim achi. Uyliringdin birini yémisem bolmidi. Qaysisini yésem bolidu? – dep bowaygha qaraptu.

Boway bõrining sözige heyran bolup:

– Uyimdin birini yéseng, déxanchilighimni qandaq qilimen? – deptu. Bõre bowayning jawap sözini anglap, öziche qizirip-tatirip:

– Déxanchilighing bilen néme karim. Qosighim toysa boldi, – deptu bõre. Bowayningmu juduni tutup:

– Uyni yeydighan hedding yoq, wapagha japa, dégen shukende, – deptu bõrige achchighi kélip:

– Uyingdin birsini yéginim yégen, – dep bõre qosh terepke qarap méngiptu. Boway turghan ornidin qozghiliptude, qehri-zeri bilen ketmenni qoligha élip:

– Uyni yeydighan hedding emes! – dep bõrining aldini tosaptu. Bõre bowayni kõzge ilmighandek, aghzini kepsheytip uy terepke méngishqa temshilip turghanda, bõdüne bilen tülke majraning üstige kélip qaptu. Tülke:

– Hoy, dostum! Barmusen, ehwaling qandaq, qandaq qutuldung? – dep quchaqliship kõrühüptu. Bõdünimu bõridin hal-ehwal soraptu. Bõre béshidin õtken waqieni bashlaptu. Boway bolsa, qoshumisini qattiq türüp, ketmenni tutqan halda, bõrining sözlirige qulaq sélip turuptu. Bõrining sözi ayaqlashqandin kéyin, tülke gölüyüp sözge kirishiptu:

– Dostum, bu sözüngge ishengili bolmaydu, tagharning ichige möküwélipmu shu bala-qazadin qutulghili bolamdéken? Ikki tayghan keyningdin yolwastek qoghlap kéliwatsa, bagh égisi izingdin qalmaq qoghlisa, séning qeyerge möküwalginingni kõrmey qalamdu! – deptu. Bõre tülkining bu sözini anglap, ornidin irghip turup, u yaqqa-bu yaqqa üç-tört qétim méngiwétip:

– Méning bu sözümgé ishenmemsiler, qandaq qilip qutulghunimni öz közi bilen kõrgen boway eyne, qarap turidighu, sorap kõrmemsiler, – dep õngüptu.

– Yaq-yaq, bu gepliringge zadi ishengili bolmaydu, – dep qopuptu tülke bõrining chishini qérishturup, bõdünimu shundaq deptu.

– Eger géping rast bolsa, – deptu tülke bilen bõdüne, – shu amalingni bizge yangliwashtin kõrsitip baqqina, – dégen éken, bõre oltarghan ornidin des turuptude, unchuqmastin sokuldap méngiptu we xéle bir yerlerge bérip qaytip zhügrimekchi bolghan éken, tülke:

– Hoy, dostum, zhiraghiraq yerdin zhügermensen, yéqin yerdin zhügriseng néme qizighi bolidu! – dep waqiraptu. Bõre arqisigha yénip yene méngiptu. Bõrining qarisi közdin zhütkendin kéyin, xapiliq bilen turghan boway bõre bilen bolghan majrani tülke bilen bõdünige éytishqa

bashlaptu. Tülke bowayning sözini bölüp:

– Boway, börining sanga qilghan béwapalighini körüp turduq. Endi peyti keldi. Eplep turup börining jajisini bérishning charisini qilmamsen? – dep turghan ariliqta böre dongghaslap chiqip keptude, bowaygha qarap:

– Way, boway, tagharning aghzini ach... tagharning aghzini ach! – dep waqiraptu. Boway tagharning aghzini yoghan kérip, börige qaritip turuptu. Böre kélip tagharning ichige kiriptu. Boway «him» – dep chishini-chishigha bésiptude, aghamchini qoligha élip, awalqi qétimda tagharning aghzini ikki qat qilip baghligan bolsa, bu nowet tört qewet boghuptu.

– Xosh, qolgha chüshtüngmu, uyni yeydighan hedding emes, démepmidim, – deptu boway.

– Boway, tagharning aghzini yéshiwet, chapsan bol, – dep, böre bir dem memedaniliq bilen waqirap béqiptu. Boway külüp, unchuqmay jim turuptu. Böre öziche yene waqirap béqiptu, lékin böre taghardin chiqishning héch bir ilajisini tapalmaptu. Bödüne bilen tülke üçeyliri üzülüp ketkidek külüşüptude, bowaygha qarap:

– Boway, börining ediwni kélishtürüp béwersen, – dep bu jaydin kétishiptyu. Boway börining wapaszilighidin gheziwi erlep, uni ketmen bilen salghini turuptéken, ayhay, böre duniyagha kelginige ming dat deptu. Boway héripcharchap taghargha qarisa, börining put-qolliri kukum-talqan bolup, uning téni bir tulumgha oxshap qaptidek. Boway uning térisini pichaq tekküzmetin soyup satqan éken, puligha bir at keptudek. Shuning bilen boway zhiraq-yéqingha piyade yol mangmas bolghan éken.

Bödüne bilen tülke ach köz böridin qutulghandin kéyin, xéle uzun zamanlarchiche bille yashap, bille oynap, bille külüp zhürüşüptu. Ular künlerning biride qoyuq janggalliqlarning ichide dem élip oltirip, ötkén waqielerni esliship, bir-birsini maxtishiptyu. Sözning qiziq yérigé kelgende külüşüptu. Shuningdin kéyin tülke bödünige:

– Dostum, ikkimiz tolimu chirayliq öttuq. Hemmila jayda oyun-külke bilen kün ötkézduq. Küliwérip zériktim. Endi méni bir qorqutup baqmamsen, qorqush dégen qandaq bolidighanlighini bir körüp baqay, – deptu. Tülkining ötünüşidin kéyin bödüne:

– Bolidu, dostum, moshu kemgiche séning sözüngni yerde qoymidim. Héli bolsimu bu sözüngni beja keltürey. Biraq bu ishning axirisi xapiliq bilen ayaqlisharmékin deymena, – deptu.

Bu chaghda tülke:

– Yaq, dostum! Ikkimizning otturisida köngülsizlik tughulmas. U yaqliridin xatirjem bol, – dep yalwuruptyu.

«Andaq bolsa, boptu», – dep bödüne tülkini zhanggalliqlarda turghuzup qoyup, özi asmangha kötirilip, janggalliqlarning etrapigha köz salsa, bir ochi qushni qoligha qondurup, ikki tayghinini egeshtürüp atliq kéliwatqidek. Bödüne ochini körüp, tülkining yénigha keptu. Uni arqisigha sélip janggalliqtin chiqip, loyla kokatliq jaylar bilen ochining aldigha udul élip méngiptu. Kokatliqlar tügép, daq yerge chiqqan waqtida ochi tülkining qarisini élip qaptu. U tayghayalirini qichqirip, qushining bökini béshidin élip, tülkige qaritip qoyuwétiptyu. Asmandin qush, yerdin tayghanlar tülkige qarap oqtek étiliptyu. Bularning arqisidin ochi étini bolushigha chépip, qiqas bilen méngiptu. Bödüne dehshetlik ehwalni körüptude, özini daldigha aptu, tülke özini bir bilip, bir bilmey, arqisigha burulup janggalliqlarqa qarap qéchiptyu. Ming mesheqette janggalliqlarqa ulushuptu, lékin tülke janggalliqlarqa kiripmu jan saqlighidek, epligirek, jay tapalmay, ganggirap qaptu. Del-derighi shalangiray yerge bérip turay dése, üstide egip zhürgen qush uni körüwalidu. Qoyuq janggalliqlarning ichige kirip bir yerde yatay dése, ikki tayghan üstidin chüshüp basidu. Tülke nege barsa, tayghanlar iz bésip uni arqisidin qoghlap kéliwériptyu.

Tülke janggalliqmu-janggalliq qéchip héch bir dermani qalmaptu. Uning bedinini chighanlar sijap, héch bir halini qoymaptu. Tenliridin qan chiqishqa bashlaptu, tülke shundaq qorquptékin, uning jéni hazirla burnidin chiqip kétédighandek tuyuluptyu. Bödüne bolsa, égiz dogilanghan bédining arisigha kiriwélip, tülkining tamashisini körüp, külüp oltiriptu.

Tülke héch bolalmay, bük janggalliq yan baghirgha ayliniptu, qarisa bir yarda qap-qarangghu töshük turghidek, tülke shu töshükke bar küchi bilen étiliptyu. Tayghanlarmu tülkining arqisidin üzilmey, töshükke kiriptu. Biraq qarangghu töshükning nérisigha barghanda sighmay, qaytip chiqishiptyu. Tayghanlar shu öp-chörüde xéle turup kéyin qaytip kétéptyu. Bir mezgillerdin kéyin tülke töshükten qaytip chiqiptu. Amma u nahayiti qorqup ketkenliktin, zhürigi sélip turuptu.

Tülkini körgen bödüne:

– Dostum tülke, qorqush dégen qandaq bolidéken? – dep külüp soraptu. Tülke «he-he» dégen bolup, bödünige yéqin keptude, chaqqanliq bilen uni kopla qilip chishlewaptu. We achchighi bilen:

– He, qorqat dése, shunchiwalamu qorqutamsen! Zhürigim ornidin qozghilip, jan tumshuqqa kélip qaldi. Séni bir chaynayki, ustixiningni asmangha purqay! – deptu tülke ghezeplinip.

Tülkning aghzigha tuyuqsiz chüshüp qalghan béchare bödüne bir toghram téni bilen néme amal qilalisun. Közlrini mödürlitip turup:

– Boptu, dostum. Men ölüsh aldida turuptimen. Kengchilik qilsang, ata-ana, qomi-qérindashirim bilen xoshlishiwalay, – dep yalwuruptu. Tülke qapaqlirini sélip «he boptu!» – dep bödünini boshraq chishlep turuptu. Bödüne «witwaldaq, witwaldaq, witwaldaq» – dep üç qétim sayraptu.

– Boldungmu? – dep soraptu tülke bödünidin. Bödüne jim turuptu, tülke yene térikip:

– Boldungmu? – dep qehri bilen sorashning arilighida uni qattiq yötel qistap kétip «öhhö» dégen éken, bödüne tülkning aghizidin kurride qilip uchup chiqip kétéptu. biraq bödünining quyriqini tülke chishlep üzüp qaptu. Éytilishlarga qarighanda, bödünining quyriqini eyne, shu kündin bashlap cholaq bolup qalghan éken.

NAN, DAN, YEM ÉLIP KEL

Burunqi ötkén zamanda bir boway bilen momayning duniyada birla balisi bolghan éken. Uni ishqa buyrimay, tillimay, urmay östürüptu. Bir küni boway bilen momay oltirip:

– Balimiz bizdin kéyin qalsa xarapchiliqta qalmisun, – dep balisini chaqirip, baligha on tiyin bérip:

– Bazardin özimizge nan, toxulargha dan, éshekke yem élip kelgin, – deptu.

Bala bazargha bérip, on tiyingha nan alay dése, dan bilen yemge yetmeydu, dan alay dése, nan bilen yemge yetmeydu, yem alay dése, nan bilen dangha yetmeydu. Néme alarini bilmey, oylap-oylap tapalmay bir qoghun sétiwatqan bowayning yénigha bérip oltiriptu. Oygha chüshüp ketken balini qoghunchi boway körüp «Derdi bolsa kérek», – dep oylap, balidin:

– Hoy, balam, némanchila oylinip ketting? – dep soraptu.

– Manga ata-anam on tiyingha özimizge nan, toxulargha dan, éshekke yem élip kelgin dégen, men néme alarimni tapalmaywatimen, – deptu.

Boway baliga yoghan bir qoghun bérip:

– Me, monu qoghunni ata-ananggha apirip bergin, yep baqsun, – deptu.

Bala qoghunni öyige apirip ata-anisigha:

– Monu qoghunni silerni yep baqsun dep bir qoghunchi boway berdi. Silerning buyrughininglarni tapalmidim, – dep tiyinni bériptu.

– Qoghunchi boway héch néme éytmidima? – deptu boway.

– Yaq, éytmidi.

– Bir qoghun bazarda qanche turidéken?

– On tiyin.

Bala, ata-anisi üchi qoghunni yep toyuptu. Boway baligha:

– Toydingmu? – deptu.

– Héch qachan mundaq toymighan, – deptu bala.

– Qoghunning urughini toxulargha bérip, shapighini éshekke bergin, – deptu boway.

Bala qoghunning urughini toxulargha, shapighini éshekke bériptu.

– Endi on tiyingha özimizge nan, toxulargha dan, éshekke yem élip kélelmsen? – deptu dadisi.

Bala oylinip turup, on tiyinliq bir qoghungha özi, ata-anisi, toxuliri, éshigining toyghanlighigha heyran bolup, «ekilimen» dep béshini éghitiptu.

NÉMISHKE KÜLDE ÉGHINAYDU?

Qédimiy zamanda öy haywanlirining ichide ghojayinliqni élish üçün talash-tartishlar bolghan éken. Hemmisi özini maxtap, özini ghojayinliqqa saylaptu. Her qaysi özining xizmitini éytip chiqiptu.

Töge:

– Men silerge ghojayin bolimen, chünki ademler méni eng éghir yollargha salidu we nurghun zhük artidu. Cysiz qumluq chöllerde ussimay, issimay, kétiwérimen. Zhungumdin eng ésil nersilerni toqup, göshümni yeydu, – deptu.

At:

– Yaq, men bolushim kérek. Méni minip köngül achidu. Olargha chiqidu, beygilerde bolidu, urushlarga kiridu, zhiraq yollargha chiqidu, zhüklerni toshuydu, soqigha qatidu, göshümni yeydu, méning xizmitim hemminglarningkidin nurghun.

Kala:

– Méning sütümni ichidu, göshümni yeydu, téremdin tasmilarni yasaydu. Men bolimen.

Éshek:

– Ménichu? – Méni minidu, harwulargha qatidu, nurghun ishlitip, silerdin ashqan chöplerni béridu, öyde ishlitishke men qolayliq. Ghojayininglar men.

Qoy:

– Göshüm hemminglarningkidin yaxshi, zhungumni ésil nersilerge ishlitidu, men ghojayin.

Isht:

– Ademler méni yaxshi köridu. Méning bilen olargha chiqidu, atalmighan nersilerni qoghlap

tutimen, öz bilen yatni birdin ajiritimen, oghrilar méningdin qorqidu. Méning ademlerge yardimim nurghun. Özliridin ashqan tamaqni manga béridu, hemminglardin sezgürmen. Kéche-kündüz küzette turimen. Manga béqinisiler.

Möshük:

– Men bolimen, chünki ademlarning yaman düshmini bolghan chashqanlarni yoqitimen.

Chashqan:

– Ademler teyyar qilghanlarni yeymen. Bughdaylarni oghrilap, unlarni yeymen, chishim ötidighan eng ésil nersilerni bir demdila yoq qilimen. Ademler méningdin qorqidu. Teyyarni yégendiki, men ghojayininglar, – dep talishiptu.

Ular taliship-taliship her qaysisi özini maxtap, bir-birining sözige kirmey üç kéche, üç kündüz taliship, törtinchi küni kech kiriptu. Axiri chashqan:

– Etigenlikke kim küning chiqishini birinchi körse, shu ghojayin bolsun, – deptu.

Buningha hemmisi razi bolup, tizilip, küning chiqishini kütüp oltiriptu.

Yérim kéchidin kéyin birining keynidin biri uxlashqa bashlaptu. Uxlimighan éshek, isht, chashqanla éken. Tang süzülgende isht uxlaptu. Küning qizil sholiliri körüngende éshek ügdep, sériq sholilar körüngiche uxlap kétiptu. Chashqan töwende turup héch némini körelmey, éshekning qulighining uchigha chiqiwélip, Kün chiqidighan waqitta xoshal bolidu. U yaqtin-bu yaqqa zhügrep kétiptu. Shu chaghda éshek oxinip kétip, béshini bir silkigende, chashqan domilap yerge chüshüp kétiptu. Éshek öltermekchi bolup qoghlaptu. Chashqan qéchip-qéchip kül tökülgen yerdiki bir töshükke kirip kétiptu. Éshek üstidin éghinaptu. U waqqiche kün chiqip kétip, küning issighidin bashqilar bir-birlep oxinishqa bashlaptu. Shu kündin béri éshek külni körse, chashqan bar dep küldé éghinaydighan boluwaptu.

TEKEBBUR SÉGHIZGHAN

Zamanlarning zamanida, duniyaning sheriq tamanida, yette taghdin ötkende, yette deriya kechkende, bu yerlerding nérida, uchar qushlar yéride, üsti yéshil taghliq, asti gözel baghliqta yashaydéken türlük-tümen qush, ötidéken waqti chagh hem xush. Köksi-qarni toq éken, her ishqa

teyyar éken, dostqa wapadar éken, tawus qush shahper éken, totiqush wezir éken.

Künlarning bir künliri, gözellik meptunliri qushlar öz meylide zhürgen chaghda seylide, qizighanda tamashe, shah könglige sép endishe, shahqa xewer keptu bir, bayan eyleptu wezir: Bezilerning söziche, körgenlerning köziche, keptu bir qush béchare, shahqa éytip erize. Ehwali bekmu yaman, chirayi uning saman «Erizemni tingshisa shah, derdimge qilsa dawa», – dep yetküzüp oyini, qisip turarmish boynini.

Shah tawus qush shu chaghda:

– Uni bu yerge keltürünglar, barchigha xewer qilinglar! – dep buyruptu.

Chaparmenler her yan chépiptu, xewerni hemmige éytiptu, oltarghanlar turuptu, turghanlar shah emri boyiche zhügreptu, shah dergahini quchushuptu. Shundaq qilip, barche qushlar teyyar boluptu, meydan ichi toluptu. Qushlar qarisa bir chette bir béchare qush, zhürek-baghri pare-béshosh, közi qan-yashqa tolghan, küch-maghdiri qurughan halda turuptu.

Shah minberge chiqip, ong-soligha béqip eshu béchare qushqa chüshüptu közi we shundaq boptu éytqan sözi: Éytqin, qéni ahing, bizni dep bil panahing! Éyt bizge natonush sen, özeng qaysi qushsen? Ehwalingni bileyli, sanga rehim qilayli.

– Men bir musapir zhitim, séghizghandur méning étim. Atammu yoq, anammu ye yölekchi panammu. Köplerge men sétildim, qayghu-ghemge chétildim, zeher-zoqum éshimdur, yéginim qum-téshimdur. Uchridim bulang-talanggha, ténim boyaldi qangha. Yalghuz zhitim shu éken, qilche qedring yoq éken. Manga rehim qilsanglar, silerge menggü hörmette ötey, belki xizmette ötey, – dégen séghizghan dadigha, chidalmay ötmüş káp yadigha, köp qushlar zhiglap töküp yash, égiship töwenge bash:

– Bolayli yölek, – deptu. – Némisi bar bizdin bölek, – deptu. Shahning emrini kütüptu, wezir algha ötüptu, shah buyrughini oquptu.

– Bowaylardin shundaq gep qalghan: «El himmiti deriya» – dep qalghan. Yardem béringlar qéni pat, her biringlar birdin pey, qanat. Séghizghan bizge el bolghay, toqquzi tel bolghay, közidin yash qurusun, béshi onghalsun, – deptu.

Shah, wezirdin bashlap qushlar birdin pey, qanat tashlaptu, séghizghan qeddini ruslaptu. U elge rexmet éytiptu, béshi kökke yétiptu. Séghizghan özini ruslap, qanat-quyrughini duruslap, toqquzi tel, arzuliri hel bolup zhürgende, uning aldigha qargha kélip, bir daldigha tartip, gholigha birni urup, eynekni qoligha tutquzup, shundaq deptu: «Qara, dostum, özengge, ishenseng ger sözümgé, sendiki bu qamet bashqisida yoq. Qushlar ichide hemmisidin gözellerning birisen, shah tawus, wezir toti aldingda héch emes».

Séghizghan qaynap, tilini chaynap: «Tilinggha nawat adash, moshumu bolamdu yashash!» dep eynekke yene bir qarap, özini zhuyup-tarap, untup körgen künni, kötiriptu burnini.

Séghizghan rasa gédiyip, közliri girtiyip, közige héch kimni ilmay, izzet-hörmetmu qilmay: Men akang qarighay, méningdek kim sayrighay, men hösün-chiraygha bay, dep jahanni tar körüp, yaxshiliq qilghanlardin üz örüptu. Shundaq qilip, séghizghan, ghawgha-chuqan kötirip, achchiq-achchiq yötilip, u yan-bu yangha qarap, quyrughini tarap-tarap «Shahtin men héch kam emes, shah méningdin esla pes» dep shah aldida turup, köksige urup:

– Hey, bédedep tawusway, téleti sogh shum chiray, shah textini manga ber, bar bexitni manga ber, bolmisa bolisen méning qolumda yer, – deptu.

Shundaq künni biride shah tawus zhighip es-hoshini: «Zhighipinglar!» – deptu. Barliq qush keptu, barliq uchar qanat tingshaptu, shahqa qarap. Shah yéqindin söz bashlap, etrapqa köz tashlap, séghizghaning wapasizlighini éytiptu, bu ishqa qushlar heyran bolup, kötiriptu chuqan. Deptu:

– Munapiq séghizghan, yoq uningda nomus-iza, bérilsun anga jaza! – Jaza shu, – deptu shah, – her kim bolsunki agah, her qush bergen pey, qanitini alsun téz! – Qushlar séghizghanni élip arigha, ténini paturup yarigha, birsi noqup, birsi choqup, qanatlirini aptu, séghizghan yalang qaptu, qéchiptu shu chagh, u bash élip, közige jiq yash élip.

Ey, balilar, balilar, bu chöchektin ibret élinglar, tekebburliqning aqiwéti yaman ékenligini bilinglar!

TAY BILEN BALA

Burun burunda, tériq tulumda, zhitim bulungda chaghda bir er-ayal yashaptu. Ularning birde-bir arzuluq oghli bar éken. U balisi zérek, tuyghun, sözge usta, eqilliq éken. Ata-anisi balisini sheherdiki medrisilerning biride oqutuptu. Medriside az kün oqupla, barliq balilardin yaxshi oqup, ötüp kétidu. Shundaq künlerning biride anisi wapat bolup kétip, köp ötmeyla, dadisi bashqa ayalgha öyliniwaptu.

Bir küni dadisi balisigha at élip bermekchi bolup, bazarga bérip at tallaptu. Ata-baligha shunchilik yaxshi atlar uchrashsima, balisi ularni yaratmay, üçinchi kün dégende ulargha oruq chapaq bir tay uchrishiptu. Bala shu tayni alimen dégende, dadisi deslep unimaptu, lékin bala zhiglap turiwalghanliqtin, yalghuz oghlini qiyalmay, tayni balisigha élip béridu. Bala xoshal öyge kélip, tayni kün körsetmey qiriq bir kün baqqanda, u ejayip bir tulpar bolup chiqiptu.

Bala chong bolghansiri ögey anining baligha nepriti kündin-künge küchiyiptu. Axiri balini közdin yoqitishning koyigha chüshüptu.

Bala künde medrisidin yanghanda tayni yoqlap, andin öyige kirettéken. Bir küni aditi boyiche tayning yénigha kirse, u zhiglap turghan éken.

– Néme boldi? Némige zhiglaysen? – dep heyran bolup soraptu, bala.

Tay:

– Bügün ögey anangning peyli buzuldi. Séni öltirishning keynige kirdi. Bügün sanga atap ogha sélip manta étip qoydi, sen öyge kirgende ögey anang xoshal bolup «manta ye!» – dep béridu. Sen «talada yeymen», – dep talagha achiqip, qassap xoshnanglarning ishtigha bériwet. Shundila séning hayating saqlinip qalidu, – dep ügitidu. Dégendek, bala öyge kirishi bilenla, ögey anisi xoshalliq bilen balisigha:

– Sanga manta étip qoyghan, mana ye, – dep élip qoyghan mantini bergende, bala:

– Öyning ichi issiqken, talada yeymen, – dep hoylisida zhürgen qassapning ishtirigha tashlap bergende, ishtlar yep bolupla ghingiship zhiqilip, qétip qaptu.

Künlerning bir küni bala medrisidin qaytip, éghildiki étining yénigha kirse, yene uning zhiglap turghanlighini körüptu.

– Yene néme boldi? – dep sorisa:

– Apang bügün öyünlarning bosughisigha ora kolap, ichige qoqas sélip qoydi, ichige chüshüp ketseng hayating shu yerde tügeydu, – deptu at.

– Néme amal bar?

– Sen öyge kirmey turup apanggha qarap: «Bügün bizge mollam mundaq oyun ügetti» – dep bosughidin atlap ötüp ket. Chiqidighan waqittima shundaq qil. Séning origha chüshmeydighanlighingha közi yétip, orini tinduriwétidu, – deptu at.

Bala öyge kirse, dégendek bosughisi yéngi sughalghan éken. Ögey ana balini körüp:

– Öyge kir, bosughini dessewergin, qétiship qaldi, – dégende, bala:

Apa, bügün bizge mollam mundaq oyun ügetti qarang, – dep bosughidin sekrep ötüp kétiptu. Chiqidighan waqittima shundaq dep sekrep ötüp kétiptu. Kechqurun orini tindurup, burunqidek qiliwetkende balining köngli tiniptu. Arida yene xéle künler ötüp kétiptu. Bala xéle eqlige kiritu. Bir küni étining zhiglawatqanlighini körüptu.

– Bügün anang sanga chapan tikip qoydi. Sen uni kiyme. Chünki chapanning hemme yéride ogha bar. Chapanni kochigha epchiqip kömüp tashla, – deptu.

Dégendek, öyge kirse, ögey ana chapan tikip qoyghan éken, chapanni élip:

– Talada kiyimen, – dep élip kochigha chiqip, bir ériqning boyini kolap, kömüp tashlaptu.

Ögey ana balini yoqitishning héch amalini tapalmighandın kényin, awal atni yoqatmay turup, balini yoqital-maydighanlighigha közi yétiptu. Bir küni ögey ana yalghan aghrip yétiwalghanda, yoldishi ataliq téwiplarni chaqirtip körsetsimu, héch qaysisi aghrighini tapalmaydu. Bir téwip aghrighini tapalmay heyran turghanda, ögey ana u téwipqa:

– Siz yoldishingha: «Eger ayalingiz qiriq bir kün Kün nurini körmigen atning göshini yése sellimaza saqiyip kétidu» – deng, dep söz ügitip, nurghun altunlarni bériptu.

Téwip ayalning éytqanlirining hemmisini yoldishigha éytqanda, u néme qilarini bilmey,

oylinip qaptu. Yoldishining shundaq oylinip, qiynilip zhürgenligini körgen ögey ana:

– Méni saqaymisun désingiz, atni soymang, eger men kérek bolsam, bir atni némanchiwala ayap kettingiz? Jan bolsa undaq attin nechchisi kélidu, – dep éring bëshini qaymuqturushqa bashlaydu.

Axiri balining dadisi atni soymaqchi bolidu. Bala medrisidin qaytip étining yénigha kirse, at zhighlawatqan éken. Néme bolghanlighini sorighanda:

– Men séni üç ölümün qutuldurdum, sen méni bir ölümün qutuldur. Dadang méni ete soymaqchi. Téwip apanggha méning göshümni yéyishke buyridi. Apang göshümni yémekchi, – deydu tay.

– Men séni qutuldurushqa her qachan teyyar, biraq qutuldurushning yolini éytip ber.

– Ete sen oqushinggha bariwergin, amma qulighingni öyge tikip tur, méni dadang oquridin yeshkende bir kishneymen, achiqqan waqitta ikkinchi kishneymen, putlirimni baghlighanda üçinchi qétim kishneymen, eger üç kishnigiche öyge yétip kelmiseng, méningdin tamamen ayrilisen, – deptu tulpar.

Bala etisi oqushqa barmaymen déginige qarimay, anisi ewetiwétip, atni soyushning koyigha chüshidu. Medriside qepezdiki qushtek néme qilarini bilmey, ming bir oylargha bérilip oltarghanda, at achchiq bir kishneptu. Bala mollisidin talagha chiqip kirishini sorighanda, molla ruxset bermeptu. Ikkinchi kishnigende yene ruxset soraptu. Lekin molla yene ruxset bermeptu. Lékin bala mollisining ruxsitige qarimay, quyundek zhügrep öyige az qalghanda üçinchi kishneydu, bala öyge étilip kirse, hoylisida atni yatquzup, pichaq sürkigiliwatqanda, dadisining qolidiki pichaqni tartiwélip, atning putini baghlighan aghamchini késip tashlap, tulpargha minidude, zhighilghan xeliqqe qarap:

– Hey, xalayıq, méni üç qétim öltürüşke tirishqan ögey anam yaxshimu yaki méni üç ölümün qutuldurghan téyim yaxshimu? – dep soraptu.

Biri: «Éting yaxshi» dése, ikkinchiliri «Anang yaxshi», déyishke bashlaydu.

Bala:

– Méni üç ölümün qutuldurghan téyim yaxshi, – dep atni bir urup, hoylidin uchqandek chiqip kétidu. Üch kéchekündüz mangghanda aldidin bir sheher körünip, atni toxtatqanda, at:

– Men közge körünmeydighan bolimen, biraq séning xizmitingde bolimen, mabada bëshinggha birer éghir kün chüshse, monu tükümni köyder, – dep tükini bérıp, xoshlishidu.

Bala sheherning bazirida zhürse, padishaning yalaqchiliri padishagha «bu oghri zadi bizge kün bermeydu, baylarni zangliq qilip külidu», – dep balini békardin-békar padishagha chéqiptu:

Padisha:

– Aldingha élip kélinglar, – dégende balini padishaning aldigha élip barghanda: «Öltiringlar» – dep buyruq bériptu. Padishaning ong qol wezirining baligha ichi aghrip:

– Padishaiy alem, bu gunasiz yash zhigitni öltirish yaxshi emes, uningdin sheherning chétidiki chölni bagh qilsun, – dégende padisha razi boluptu.

Aridin xéle zhillar ötüp ketkende, bir küni padisha sol qol wezirige:

– Sen bérıp héliqi balining tirik bolsa, néme qilip zhürgenligini, ölgen bolsa, qachan, qeyerde ölgenligini bilip kel, – dep ewetkende, wezir bérıp u yerning shunchilik chirayliq baqqa aylinip ketkenligige heyran bolup, padishagha:

– Éy padishayim, u bala shunchilik chöl yerni shunchilik chirayliq bag yasaptékin, hetta u bagh sizning dem alidighan etiyazliq, yazliq, küzlük baghliringizdin héch qélishmaydu, – dégende, padisha ishenmey, ong qol wezirini ewetidu, chünki sol qol weziri qorqqanchaq, maxtanchaq we yalghanchi ékenligini padisha bilettéken. Ong qol wezirima sol qol weziridek maxtap kelgende:

– Andaq bolsa, qizlirim oynap kelsun, – deydeken. Padishaning üç qizi bérıp, kénizekliri bilen xoshal-xoram oynashqa bashlaydeken. Lékin eng kichik qizi chölni bagh qiliwetken zhigitni körüş armini bilen zhigitni izdep, axiri qip-qizil échilip ketken qizilgülning arisida yatqan yerdin tépip, on besh künlük tolun aydek padisha qizi qizilgüldek déxan zhigitige toymay qarap qaptu. Hediliri «kétimiz»– dep chaqirghanda, asta hediliri terepke bérıp, ulargha qoshulup zhüridu. Padishaning üç qizi bala östergen baghning méwilirini «dadimiz yésun»– dep yaghliqlirigha éliwalidu. Kichigi yerge chüshüp, polishop qalghan almilarni aptu, ikki hedisi bolsa eng yaxshi pishqan almilarni élip barsa, padisha ikki chong qizining almilirini yése bir-biridin tétiqsiz eski

bolup, kichiginingkini yése shunchilik yaxshi bolup, padisha ömüride undaq almini yégenligini ésigha chüshirelmeptu. Almilarni yep bolup, «yene bolsa!» – deptu. Almilargha tem kirgüzgen balining téyi ékenligini héch kimmu bilmeptu.

Bir küni padisha qizlirining toyini qilmaqchi bolup, «qizlirim kimni xalisa, shuninggha bérimen» dep shahzadilerni we bay sodierlarning balilirini zhighiptu. Padisha:

– Eger qizlirim almilarni kimgé atsa, shuninggha bérimen, – deydu.

Ikki chong qizi almilarni yaxshi körgen shahzadilerge étiptu, kichigi héch kimgé atmay, téch turghanda, padisha heyran bolup:

– Sanga kim kérek? – dep soraptu.

– Baghdiki déxan balisi, – deptu qiz.

Balini élip kelgende, qiz almisini shuninggha étiptu. Padisha üç küyoghligha qiriq bir kéche-kündüz toy qilip bériptu. Déxan balisi qizgha bir éghizmu gep qilmighanliqtin, qiz balini kékechmékin dep oylap zhighlaidéken. Bir küni bala:

– Sen némişke zhighlaysen? Men kékech emes, gep qilimen, – dégende qiz shunchilik xoshal bolup, balini söyüp kétidu.

Qizning dadisi:

– Sen padisha qizi turup, shahzadilerni yaratmay, yoq bir kékechke tégiwolding, – dep ulargha at éghildin öy tutup béridu.

Bir küni padisha üç küyoghlini sinimaqchi bolup, ulargha üchiyi tatliq, göshi achchiq qush élip kélinglar, – dégende, üchilisi «xop» déyiship chiqip kétidu. Bala atning tükini köydürgende at peyda bolup:

– Béshinggha néme ghem chüshti? – dégende.

– Padisha üchiyi tatliq, göshi achchiq qush tépip kélinglar dédi, – deptu.

– Sen janggaldiki ikki akangning ong mürilirige tamgha bésip, shu yerdin bir qush étip, üchiyige at tézigi sélip qoy, – deydu at.

Bala atni minip, shehning chétige chiqip janggaldá zhürse, ikki akisi shu yerde qush izdep zhürgen éken. Atning eqlige kirip, padishadek yasiniwalghan bala, özining chong ikki bajisini chaqirip, ikkilisining ong mürilirige tamgha bésip qoyuwétidu. Kechqurun qushni étip kélip, junguzlap bolup, üchiyining ichige atning tézigidin tiqip, pishirip kelgen tézeknima arilashturup chaynawalghan padisha, qizigha térikip:

– Monuring néme? – dep ücheyni qizning aldigha tashlighanda qiz:

– Dada, kechüring, yashawatqan yérimiz at éghili bolghanliqtin, arilashsima arilashqandu.

Bizningma yewatqinimiz shu, – dégende, dadisi qattiq uyulup, ularni ordigha köchüridu.

Ikkinchi qétimda padisha küyoghullirigha yene bashqa shert qoyup:

– Duniyada eng yaxshi sayraydighan qush tépip kélinglar, – dep buyruptu.

Bala yolgha chiqishtin awal ayaligha:

– Men üç kündin kéyin kélimen, sen méni qarshi alghanda, puchuq héjirida su achiqqin.

Méning yasinip kétishimge qarap, zhiraqtin körüpla ikki hedeng: «Méning kéliwatidu, méning kéliwatidu» – deydu. Sen turup «Kékech, méning kéliwatidu» – dégin. Ular sanga ishenmeydu. Shu waqitta sen ulargha: «Eger méning bolsa, ikkinglar ölgiche manga qul bolamsiler?» dégin, deydu.

Üch kündin kéyin: «Küyoghullar kéliwatidu» – dégen xewer kelgende, padishaning üç qizi aldigha chiqip qarisa, padishalardek kiyiniwalghan, étini qarap turghidek yasawetken birining kéliwatqanlighini körüp:

– Méning kéliwatidu, – deptu chongi.

– Yaq, méning kéliwatidu, eyne, körmeywatamsiler? – deptu otturanchisi.

– Ikkinglarning emes, méning kékichim kéliwatidu, – deptu eng kichigi. Shuning bilen üchi bir-birsi bilen taliship qalidu.

– Eger séning kékiching bolsa, eski chapanlarni kiyip, éshekke qingghir minip, köyüp ketken késekke qushni oltarghuzup kéletti, – déyishidu ikki hedisi.

– Nedin bilisiler?

– Her qachan shundaqqu.

– Eger eshu kéliwatqan méning bolsa, ikkinglar manga ölgiche qul bolamsiler? – dep soraptu kichigi.

– Bolimiz, – dep wede bérip, qesemlerni ichiship kétidu ikki hedisi.

Yéqin kélip qarisa, rast, dégendek kékech éken. Ikki hedisi singlisidin yéngilip, éytqan sözliride turishidu. Ikkisi héch néme tapalmay, qaytip kélishidu. Padisha «kékech» oghlining élip kelgen qushigha razi bolup, xeliqni zhighip, béshidin ötkenlerni sorighanda, bala medriside oquwatqan künidin bashlap ta moshu sözni sözlewatqanghiche bolghanlarni birinimu qoymay sözlep béridu. Padisha ikki akisigha tamgha basqanlighigha ishenmigende:

– Yalghan bolsa, ikkilisining ong mürilirige qarang, – deydu. Qarisa, rast dégendek ularda tamghining izi bar éken. Padisha xelqi alem aldida texttin chüshüp, tajisini déxan balisigha kiygüzüp, padishalighini shuninggha béridu. Ikki chong hedisi qizning bash kénizekliri bolup, ikki akisi balining ong qol we sol qol wezirliri boluptu. Shuning bilen bille déxan balisi we padishaning kichik qizi murat-mexsitige yétiptu.

AXMAQ PADISHA

Bar éken, yong éken, ötken zamanda bir padisha ötüptéken. Bir küni padisha ikki wezirige:

– Manga axmaq tépip béringlar, – dep buyruptu. Ikki weziri yolgha chiqip, kimni élip kélishni meslihetlishiptu.

Biri:

– Eger bir axmaq tépip barmisaq, padisha bizni jazalaydu, kimni élip barsaq bolar? – döptu.

Ikkinchisi:

– «Kimni élip barsang bolar» dégenmu sözméken. Qandaqla adem uchrashsa, shuni élip barimiz. «Padisha qichqiriwatidu» – dések, ilajisiz baridu, – deptu.

Ikki wezir yolda kétéwétip, taghdin yaghach toshuwatqan bir kishige yoluqup qaptu.

– Yaghichingni tashla, padisha séni qichqiriwatidu, – deptu.

Héliqi kishi:

– Yaghachlirimni öyge apirip qoyup barsam. Padisha méni némige qichqiridéken? – dep soraptu.

– Padishaning némige qichqiridighanlighini sorap néme qilisen? Axmaq tépip kélinglar dégen, téz mang! – dep aldiriptu.

– Yaq, zhigitler, qarighayni emgek qilip élip keldim. Buni yolgha tashlawétip

barmaymen, – dep zhürüp kétiptu.

Ikki wezir yene méngip, yolda bir ayalgha yoluqtu.

– Yengge, sizni padisha qichqiriwatidu, chapsan bolung, – deptu.

– Balilirim, ayal kishini néme üçhün qichqiriptu? – dep soraptu ayal.

– Uni biz bilmeymiz, axmaq tépip kélinglar dégen, – deptu ikki wezir.

Ayal renjip:

– Moshu kemde silerdek békar zhürgen kishi axmaq bolmay, öz tirikchiligini qilip zhürgen kishi axmaq bolamdu! Axmaq tapidighan yerdin tépinglar. Men barmaymen, – dep yoligha rawan boluptu. Bu jawapni anglighandin kéyin, ikki wezir qandaqla adem uchrashsa, zorluq bilen padishaning aldigha élip bérishqa qarar qiptu. Ular yene kéliwétip, yer haydawatqan déxangha yoluqup:

– Way, déxan ata, jürüng, sizni padisha qichqiriwatidu, – deptu.

Déxan:

– Ish qiliwatqan chaghda padishaning aldigha barmaymen, – deptu.

– Köp sözlimey mang, padisha axmaq tépip kélinglar dégen. Sen axmaq ékensen, – deptu wezirler.

Wezirlerge déxanning achchighi kélip:

– Silerge bu yerde axmaq kishi yoq. Nedin kelgen bolsanglar, shu yerge kétinglar, – dep waqiraptu.

Wezirler:

– Undaq bolsa, axmaqni tépip bergin, – dep turiwaptu.

– Méni qoyiwétinglar, kün issip ketti, yer qurup ketmisun, waqtida tériwalay, – deptu déxan.

Wezirler «ye özeng barisen, yaki axmaq tépip bérisen» dep ching turiwaptu.

Déxan oylinip turup:

– Maqul, men axmaqni éytip bérey. Axmaq tépip kélinglar dégen padishaning özi axmaq yaki axmaq izdep zhürgen ikkinglar axmaq. Buningdin artuq axmaqni yer yüzidin tapalmaysiler, – deptu déxan.

Wezirlerning achchighi kélip:

– Sen padishani axmaq déding, séni padishagha éytimiz, dep qorqutuptu.

– Men özem dégendek éytinglar, – deptu déxan.

Wezirler bérıp padishagha éytiptu. Padisha shu déxanning put-qolini yerge tekküzmeý baghlap kélinglar, – dep héliqi ikki wezirni ewetiptu.

Déxan padishaning aldigha kélip oltiriptu.

– Sen méni axmaq depsen, qaysimizning axmaqlighi hazir melum bolidu. Xuda qeyerde turidu? Éytip ber, deptu padisha.

– Padishaiy alem, men moshu turqum bilen padishagha eqil ügitip, xudaning qeyerde turidighanlighini éytip bersem, yarimas. Ikkimiz kiyim yenggüshleyli, men padisha bolup textte oltiray, siz töwende tizlinip turung, – shuningdin kéyin soalliringizgha toluq jawap bérey, – deptu déxan.

Padisha razi bolup, özi déxanning kona kiyimlerini kiyip, peste tizlinip turuptu.

Déxan padisha bolup zhigitlerni qichqiriptu.

– Siler shu chaqqiche axmaqlarni tapalmay zhürüpsiler. Buningdin artuq axmaq bolmaydu! Apirip, bu axmaqning béshini élinglar, – dep buyruptu déxan.

Xeliqqe zulum salghan padishaning béshi késiliptu. Déxan padisha bolup, zhutni adilliq bilen sorighan éken.

ACH BÖRE

Tagh baghrilirida, deriya boylirida ösken yap-yéshil otlapta, qoy we bashqa haywanlar bir-biri bilen oynaqliship otlawatqanda, bir qoy ayrilip, bir tüp dereqning sayisida köshep yétip uxlap qaldi. Bashqa qoylar közge körüner-körünmes yerge béríp otlawatidu. Héliqi qoy béghem, héch nersidin xewersiz haman uxlimaқта édi. Angghiche küngéy tereptin chishliri héjayghan, chirayi türtek, özi qopal ach qosaq bir böre keldi. Qayghu-ghemsiz - chüsh körüp uxlawatqan qoy, chüshlirini buzup, uyqisini échip, ornidin turdide, bórini kördi. Ghem, endishe, qaygu-hesretler qoyning méyisini qaplap, néme qilishni bilmey turghanda, böre chishlirini bilep, özini bexitlik sanap, quyruhini shipanglitip qoygha qarap:

– Men üç kün boldi ach yatqili, nahayiti ghezep bilen bu seperge chiqqan édim, séning ejiling méning qolumda éken. Men özemni nahayiti risqiliq hésaplighan édim, – dep qoygha sürkülüp qéshigha keldi. Qoy qandaq qilip buningdin qutulushni oylap, aranla töwenki hélini tapti:

– He, böre adash, séning qosighing ach, méni yeysen, lékin séningdin soraydighan bir ötünuşim bar, shuni maqul körseng, – dédi.

– Éytqin, – dédi böre.

– Kichik waqtimda anam manga bir hünér ügitip qoyghan, bu hünirimni héch kimge körsetmigen édim. Shu hünirimni sanga bir körsitip ötey, séningdin bashqilar üginiwalsa, méningmu duniyada bir töhpem qalsa, – dédi qoy.

Böre nepsini bir az toxtitip, qoygha qarap:

– Senmu duniyadin armanda ketme, qéni körset hüniringni, – dédi. Qoy qorqush qiyapitidin bir az özini toxtitip:

– Sen monu döngge chiqip dap chélip berseng, men ussul oynaymen, – dédi.

Böre «xop bolidu», dep qoligha dapni élip, döngge qarap mangdi.

Qoy pursettin paydilinip, nahayiti chapsanliq bilen égisining qéshigha qarap tikiwetti.

Böre döngge chiqip qoy qandaq tamashe qilar, dégen oy bilen keynige burulup qarap, qoyning qéchip kétiwatqinini körüp, qolidiki dap yerge chüshtide, nahayiti ghezep bilen ikkinchi aldanmasliqqa qesem ichip, bashqa bir yaylaqqa qarap, bir az mangghanda, bir shirbazgha uchrashdi.

Böre nahayiti ghezep bilen shirbazgha qarap:

– Ey, shirbaz, men bir qétim aldamim, ikkinchi aldanmaymen. Orningdin tewrimey tur, séni yeymen, – dep shirbazning yénigha keldi.

Shirbaz özi kichik, tejribisiz bolsimu, töwenki hélini éytishqa aranla ülgirelidi.

– Böre adash, qosighing rasa échiptu, méni yéseng aghrinmaymen. Lékin bir putumni yep toyup qalisen, qalghan yerlirimni tashlap kétisen, men shuninggha aghrinimen. Uning üçhün sen monu taqqa chiqip zire bilen piyaz térip kélip, göshümge arilashturup yéseng tamam yep bolisen, üç künge qeder qosighing achmaydu, – dédi.

Böre bir az oylinip:

– Senmu rast éytting, yene o olaymen dep zhüreymu, sen turup turghin, – dep zire bilen

piyaz élish üçün taqqa qarap rawan boldi.

Shirbaz börini aldap, özining saq qalghanlighigha xushlinip, öz qotinigha qarap qéchip ketti.

Böre taghdin zire bilen piyaz térip kélip: «Endi rasa toyidighan boldum», dep peske chüshide, shirbaz qéchip ketkenligini körüp, nahayiti ghezep bilen üçinchi qétim aldanmasliqqa qesem-yad qilip, zhürüp ketti. Bir az mangghandin kéyin bir xéchirgha uchridi.

Böre xéchirning yénigha bérip:

– Ey, xéchir, men ikki qétim aldandim, üçinchi qétim aldanmaymen, séni yeymen, – dédi.

Xéchir bu gepni anglap, nahayiti achchighi kélip:

– Men ömrümde séningdek zédi pes börini körmigen édim. Bu keng yaylaqta shunche yash haywanlar tursa, mendek bir qéri xéchirni yeymen déginging ejayip bir ish. «Men duniyada séningdek ushshuq haywanni körmidim», – dédi. Böre néme qilishini oylap, yerge qarap turghanda, xéchir keynige burulup tikiwetti. Böre ghezep üstide méngip égiz taghdin ötkinini sezmetin, bashqa bir yaylaqqa kélip, bir arghimaqni kördi. Xushlughidin nahayiti aldirap atqa qarapla:

– He, at, méning ghezeplik sepirimge uchrashting, orningda tewrimestin tur, men séni yeymen, – dédi.

Arghimaq börining bu sözini anglap:

– Böre adash, men séni izdep zhürgili ikki zhil boldi. Anam méni tughupla, arqa putumgha xet yézip: «Séni yeymen dep, bir böre kélidu, u molla böre bolup, bu xetni shu böre oqup béridu. U molla böridin bashqa böre oqalmaydu», dep tapshurghan édi. Séni endi taptim. Sen shu xetni oqup berseng, qulighim anglisa muradim hasil bolatti. Uningdin kéyin sen méni xalighiningche yésengmu razi bolimeng, – dédi.

Böre bu sözlerni anglap «endi qosighimni rasa toyghuzudighan boldum», dégen xiyalni könglidin kechürüp, xoshalliq bilen, – xop bolidu, senmu muradinggha yétiwal, xet qaysi putumgha yézilghan? – dep soridi.

– Mana, moshu putumgha, – dep ong terep arnga putini köterdi arghimaq. Böre atning putigha diqqet bilen qarap:

– Puttingda xet yoq, – dédi.

At öz hélisini jayigha yetküzüsh üçün:

– Men séni uzundin béri chöl-bayawanlardin kézip izdep zhürdüm. Tagh deriyalardin öttüm. Shunchilik nurghun yerlerni kézip chiqqiche, elwette, bu putumgha laylar chapliship qalghandur. Sen ubdan yalap körseng, ashkare körünidu, – dédi.

Böre bu chüshendürüshni anglap, atning putini rasa ubdan yalashqa bashlidi.

At bu pursetni qoldin ketkümeslikke tiriship, börining yalishi rasa qizighanda, taza keltürüp barliq küchini zhighip börining tumshughigha birni tepti. Börining közide otlar chéqilip, chishliri chüshüp ketti, bu ishqa nahayiti ghezeplinip, aghzidin qanlar aqqan halda mükchiyii dönglükte

oltirip, atqa qarap:

Tewekkül qildimde muqeddem uchridi bir qoy,
Manga kim qoydi naghra-kanay bilen toy.
Qehrilik gheziwimge uchrashti shirbaz,
Oxshitip berdi manga zire bilen piyaz.
Ghezep qildim, yene chendan xéchir uchridi bir yerde,
Uyat néme, jut édi men börige u yerde?!
Nahayyet qildim ghezep, yoluqti bir dane at,
Tuwaq yalisang ewladim, xamush bolup xakida yat, –

dep sözini nahayiti teslikte ayaqlashturup, közlerini paqiritip turup jan teslim qildi.

MOMAY BILEN BÖRE

Rastmékin, yalghanmékin ish qilip buningdin xéle zamanlar ilgiri bir momay bolghan éken. Uning yaki balisi, yaki qérindashliri yoq éken, eger qérindashliri bolghan bolsimu alliqachan köngülliri bölünüp, bézip ketken bolsa kérek. Shuning üçün u momay yézining chet bir yéridiki éridin qalghan küzlekte yalghuz özi yashaydéken. U momayning bari-yoqi birla qozisi bolup, uningdin bashqa yaki toxu, yaki isht dégen nersisi yoq éken. Shu qozisi bilen mélike bolup, uzun künlerni qisqartip, köngülsiz chaghlirini xush qilip zhüridéken. Momay u qozisini taghning ayaq bésilmighan jayliridiki eng meyin otlardin, eng süzük we salqin bulaq suliridin ekélip baqidéken. Ete-axshimi egeshtürüp zhüridéken. Shundaq qilip, momay taqqa ketkende: «Ishikni ichidin iliwalghin, men kelmey turup tala-tüzge chiqmighin, ishikni méningdin bashqa héch kimgé échip bermigin» – dep qozisini öyning ichide qaldurup kétédéken. Momay taghning ayaq bésilmighan jayliridiki yap-yéshil we eng yumshaq otlarning uch-uchliridin tériwélip, qapqa salidéken, salqin we eng süzük bulaq süyidin bir komzekke alidékende, kün chüshtin égilgen chaghlarda qaytip kélidéken we:

Tur-tur, qozam, tur-tur,
Otning uchini ekeldim.
«Tur-tur, qozam, tur-tur,
Suning süzigini ekeldim», –

deydéken.

Qoza momayning bu shertlik chaqirighini anglighandin kéyin, ishikni achidéken we momayning élip kelgen otlirini yep, süyini ichidéken. Shuningdin kéyin momay uni egeshtürüp chiqip, seyle qilidéken. Bu qozigha köptin béri bir börining közi chüshüp, uni yéyishning qestide zhürigen éken, lékin yéyishning épini zadi tapalmay zhüridéken, chünki u qoza ete-axshimi momaydin ayrilmaydéken. Kündüzliri momay taqqa ketken waqlarda bolsa, öydin tashqiri chiqmaydéken emesmu. Shundaq künlerning biride, momay taqqa ketken chaghda, u böre qozining öyidin chiqishini paylap bir bük tiken tüwide uzaq marap yétiptu. Lékin qoza chiqmaptu. Bir waqlardin kéyin momay qaytip keptu, böre bolsa elemdin quruq aghzini köshep kétép qaptu. Etisimu xuddi momayning taqqa kétép qalghan waqtida kélip, yene marap yétiptu. Lékin bir dem kütüp yétip, qoza chiqmighandin kéyin achchighida öyning penjirige keptude, aldap körüptu, qorqitip körüptu – chiqiralmaptu, penjir we ishiklerni urup körüptu – ichkirige kirelmeptu. Qoza ün chiqarmay jim-jit turiwaptu. Shu arida yene momay kélip qaptude, böre téximu elem bilen «xep séni toxta!» – dep qéchip kétéptu. Shuningdin kéyin böre momayning ishigini néme dep achurushini üginishning koyigha chüshüptu, etisi xuddi momayning kélidighan waqtida öyge yéqin bir dalda yerge möküwélip, qulaq sélip yétiptu. Bir waqlardin kéyin, momay bir qapta yumshaq ot, bir komzekte süzük su kótirip kélip:

«Tur-tur, qozam, tur-tur,

Otning uchini ekeldim.»
«Tur-tur, qozam, tur-tur,
Suning süzigini ekeldim,» –

dégende qoza ishikning iliqlirini sharaqqide échip, momayning aldigha zhügrep chiqip erkilep oynaqlaptu. Buni anglighan we körgen böre könglide: «Endi tilingni bildimmu, démek etige qolumgha chüshtinggu», – dep kétéptu. Böre bir janggalliqqa bérip, etisini taqetsizlik bilen kütken halda, tang atqiche momayning héliqi shertlik sözlirini yadlaptu.

Tang étip kün chiqqanda, momay qap bilen komzigini kôtirip taqqa kétéptu. Böre öyning etrapini bir dem aylinip zhürüptude, kéyin ishik aldigha kélip:

«Tur-tur, qozam, tur-tur,
Otning uchini ekeldim.»
«Tur-tur, qozam, tur-tur,
Suning süzigini ekeldim,» –

deptu. Buni anglighan qoza heyran bolup, bir ishengidek, bir ishengüsi kelmigidek. Ishikni achay dése, birinchidin – buning awazi momayning awazigha oxshimighidek, ikkinchidin – momayning kélidighan waqti emes, téxi etigendek. Achmay dése, belki momay yéqin yerge béripla aldirap qaytip keldimékin we ildam méngip kelgenligidin hasirap awazi özgirip qaldimékin, dep ikki xiyalda qaptu. shundaq qilip, bilmey oylap turghanda, bu shertlik sözler yene kayturuluptu. Shuningdin kéyin qoza tawakel dep ishikni échiptude, her éhtimalgha qarshi özi ishikning heynige möküwaptu. Ishik échilishi bilenla öyge oqtek étip kirgen böre qozini körmey qaptu. Biraq közlidiridin ot chaqnap turghan ach bórini körgen béchare qoza qorqqinidin waqirawétiptu. Shu chaghda böre qozini bir chishlep bésiptude, toyghiche yep, chiqip kétéptu.

Bir waqlardin kéyin momay kelse, ishik ochuq turuptu, kirse qozining peqet ustixanlirila qaptu, xalas. Shuningdin kéyin «Ah» – deptude, tilini chishleptu we «sen bórindin shu qilghingni bir qayturmisam, toxta!» – dégen pikirni könglige püküp qoyuptu.

Bir küni momay yézigha bérip, yene bir qoza sétip ekeptu. Unimu xuddi awalqi qozigha oxshash béqishqa bashlaptu. Künlerdin bir küni momay bosughining tüwini chongqur ora qilip kolaptu, tonurgha nahayiti köp kukum qalap, uning qoqaslrini héliqi kolighan origha keltürüp töküptu we üstini bosh qilip yépip qoyuptu. Özi qap bilen komzekni kôtirip taqqa mangghan bolup kétéptude, astaghine qaytip kirip, ishikning keynige möküwaptu. Bir waqlardin kéyin böre momayni kétéptu qaldi dep oylap, bu qozinimu rasa yep toymaqchi bolup keptu we: «Tur-tur, qozam, tur-tur» – dep ishikke yéqinlishishi bilenla, palaqqide qilip origha chühüp kétéptu. Böre u yerde qoqasta ütilinip awazining barche chéqirighidek. Shu chaghda momay chiqip: «He, qoza yégende mezze qilghandursen, endi uning jazasinimu tartip körgin!» dep külüptu. Shundaq qilip, böre qozigha qest qilimen dep, axiri özi qoqasta köyüp ölüptu.

MÖSHÜKNING TAPQAN AMALI

Bar ékenu-yoq éken, ach ékenu-toq éken, közliri chekcheygen, dümbisi dümcheygen, ayaq-qoli maghdursiz, aghzida chishi yoq, bir möshük bar éken.

U aldidin qéchip ötken bir chashqanning balisini qoghlap, tutalmastin «hessene!» – dep oltarghan éken. Yashlighidiki chebdesligi ésigha chüshüp, közige jiq yash aptu, qosighining achlighi uni oygha saptu.

Kün oylap, ay oylap, ügdep qaptu. Shundaq bolsimu, u bir quwluqni oylap tépiptude, mengdep turup, tapqan oyini ishqqa saptu: béshigha selle orap, qoligha teswi tutup, aldigha jeynamaz sélip, qilwigha qarap, nahayiti mulayim bolup, chashqanlarni körsimu, kérmeske sélip oltiriwaptu.

Ugisidin chiqqan chashqan awal béshini chiqiriqla qéchip kirip kétiptu, kéyin yene chiqip qarap turuptu. Möshükning téch turghanlighini körüp, ugisigha kirip, hemme chashqanlarga möshüktiki özgirishni éytip bériptu. Buninggha chashqanlar ishenmestín, aldi bilen zhürekligirek we chaqqaniraq sinchi chashqanni chiqiridu. U töshüktin chiqip bayqap, héliqi chashqanning xewiri rast ékenligige közi yétiptu. Shundaq bolsimu, sinap körgisi kélip, awal zhiraqtin qéchiptu, möshük buninggha piseng qilmay turiwériptu, andin kéyin aldidin qéchip ötüptu, möshükning qoghlímighanlighini körgendin kéyin, qaytip ugisigha kirip, chashqanlarga umu éytip bériptu. Shundaq bolsimu, chashqanlar yene ishenmey, bir elchi ewetiptu.

Elchi chashqan qorqup, titirep möshükning aldigha keptu, gep qilalmay qéchishqa temshiliptu. Buni bayqap turghan möshük közini achmastinla uninggha:

– Toxta, sen qachma, men sanga ziyan qilmaymen, men bolsam qéridim, yash chaghlirimda silerge tola zorluqlarni qilip, xudaning aldida gunakar boldum. Hazir men bolsam, hejige bérip qayttim, endi xuda aldida ötmüshtiki gunalirimgha towwa qiliwatimen. Sen, hemme chashqanlarga éytqin, ular manga kelsun, men ularning birsining balisini, birsining anisini, birsining atisini, bir munchilirining qérindashlirini öltürüp etkenmen, mana shu gunalirim üçün ulardin kechürüm sorimaqchimen, – dep közliridin yash chiqirip turup éytiptu.

Elchi chashqan ornidin qozghilip, méni yep qoymisidi dégendek guman bilen arqisigha qarap-qarap, ugisigha kirip kétiptu. Hemme chashqanlar uning aldigha kélip:

– Néme ish u? – dep soraptu.

– Möshük hejige bérip qaytiptu, gunasigha towwa qilmaqchi éken, ötmüshte qilghanliri üçün bizdin epu sorimaqchi éken, buningdin kéyin bir-birimiz bilen dost bolup yashisaq deydu, – dep éytip bériptu elchi chashqan.

Shundaq bolsimu, chashqanlar yene sinap körüsh üçün birdin, ikkidin chiqip, sinap körüptu, hetta uning jey-namazlirining üstidinmu ötüp béqiptu, eng axirida bir shétile chashqan möshükning quyrughini chishlepmu qoyuptu, amma möshük téxichila teswi sirip oltiriwériptu. Köngli toxtighan chashqanlar bir-birige teshwiq qiliship, möshük bilen dostlashmaqchi bolup, hemmisi ugisidin chiqip, möshükning aldigha kélip, jeynamazni chöredép oltiriship, semimiy söhbetlishiptu.

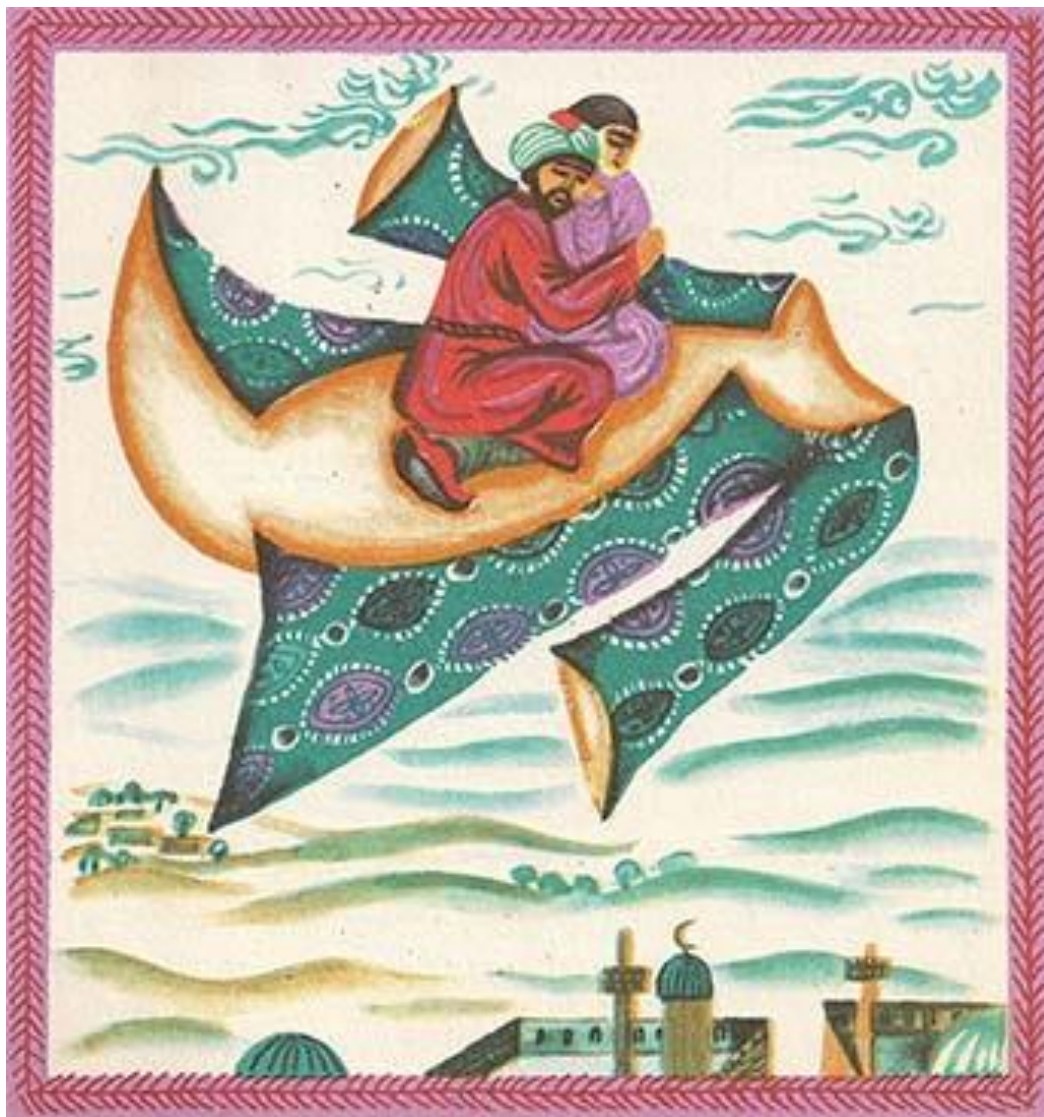
Hejidin qaytqan möshük awal zhiglap, ularning raziliqlirini aptu, kéyin taharet élip, ikki réket namaz oqup alidighanlighini uxturuptu. Chashqanlar uning namizini körüshke qiziqip, qarap turuptu. Taharetke chögün kötergen möshük awal bulunggha bérip, béshidiki sellisini zhitip, töshükni toraptu. Andin qaytip, közliri otqa oxshash yanghan halda, hemme chashqanlarni bir bashtin tutup, boghup tashlaptu...

BILERMENLER

Burun zamanda bir-biridin «bilermen» bir er-xotun bolghan éken. Xotuni érigha bir meslihet salsa, éri gepning tégi-tetige yetmeyle «bilimen» deydeken. Xotunimu érinig gépi tüge-tügimeyle

«bilimen» dep turidéken. Bular bilermenlikni öyidila emes, zhut ichidimu qilishqa bashlaptu. Kishiler bir nerse désila, «bilimen» dep zhüridéken. Ademler bulardin zérikip, qandaqmu qutularmiz, dep paranglishiwatsa, héliqi «bilirmen» kélip qélip, «bilimen, siler quruq gep qilip oltirisiler» dep gepning bélige tépip kétip qaptu.

Bir küni bilermen bazarga bériptu. U yaq-bu yaqqa méngip, mal körüptu. Bir boway: «Layighida xéridar chiqsa, satarmen» dep, bir chapanni kótirip zhürüptu. Bu chapan bowaygha törtinchi bowisidin qalghan éken. Bu chapanning xisliti «uch chapinim» dése, uchidéken, «chüsh chapinim» dése, chüshidéken. Bilermen u bowayni qichqirip soraptu:

– Bu chapanni satamsen?

– Satimen, teksir!

– Satidighiningni bilimen, bahasi qanche? – deptu, qoligha élip kótirip, könglige yaqqandin kéyin.

– Békargha bérishning orni yoq, teksir, on tengge bersile!

– Pah-pah! Séning shundaq baha qoyudighanlighingni bilimen. Bazar dégende oshuq, gep bolidu. Tört tengge bérey.

Boway toqquz tenggige chüshüptu, bay besh tenggige chiqiptu. Etrapnikiler yette tenggige sala qilip qoyuptu.

– Silerning yette tengge qilip qoyudighinglarni bilimen, undaqta qimmet bolup kétidu. Maqul, besh yérim tengge bolamdu?

Bilermen bay tömürdek qattiqliq qilip, alte tenggige aptu. Pulni sanap bériwétip, bowaygha:

– Séning alte tenggini közlep turghiningnimu bilimen, – deptu.

Boway:

– Teksir, bu chapanning bir xisliti bar... – déyishige gepni késip:

– Bilimen, chapan dégenning néme xisliti bolidu, – deptu.

Boway yene:

– Yaq, gépimge qulaq salsila, bu chapanni kiyip «uch chapinim!» dése, uchidu.

Chüshüdighan chaghda... – boway sözini tügetkiche bay yene gepni tartiwélip:

– Bilimen, he bilimen! Alte tenggilik chapan, elwette, uchidude, – dep gepning axirini tingshimayla, chapanni qoltuqlap öyige kétiptu.

Öyige kélip:

– Hay, xotun, hay, balilarning anisi, men bir chapan élip keldim...

– He, néme deydila? Bazargha barghandin kéyin chapan élip kélidighanlirini bilgen men, – deptu xotuni.

– Toxta, biz bu chapanni kiyip, asmangha chiqip, duniya körümüz.

– Wiyey, tazimu ubdan chapankenghu! Mundaq chapanning uchidighanlighini bilimen.

Qéni, kiyip baqsila!

Bay chapanni kiyip, «uch chapinim» deptéken, chapan tewrinip, asta kótirilishke bashlaptu.

Xotuni töwende turup:

– Way, dadisi, chüshüshni untup qalmisila! – deptu.

– Hey, axmaq, sen démisengmu bilimen! – dep erlep kétiptu. Dereq boy örligende béshi qéyip, chüshüp ketmekchi boptu. «Töwenle» dése chüshmeptu. Undaq qilip, mundaq qilip, zadi chüshürelmeptu.

Axiri bolmighandin kéyin, töwenge qarap:

– Way, xotun, méni tutiwal, méni tutiwal! – dep waqiraptu.

Xotun buni anglap, özige özi: «bilimen, séni men tutuwalmissam chüshelmeysen» dep ériqha qarap, döngmu-döng taghmu-tagh zhügreptu. Éri barghansiri erlep kétiptu, xotuni hasirap-hömüdep taqqa chiqiwatqanda, puti sirilip kétip, domilap kétiptu. Tashtin-tashqa soqulup ölüptu. Éri bulutlarning arisigha kirip kétip yoqaptu. Xotuninimu körelmeptu.

– «Uchushni bilip, chüshüshni bilmigen» dégen temsil, mana shuningdin qalghanmish.

HORUNNING ÖLÜMI

Zamanemning zamanisida, bolghan éken bir waqie, horunlarning makanida, xelqi alemge melüm éken, bir horun kéyin boptu ming horun. Kuchar shahi shah bolup, sheher sorap turghanda shu horun hayat éken. U hémishem ish qilmay ongda yétip, ash ichip, qacha boshitip, yol méngip, kocha boshitip zhüridéken. Yazning issiq künliride nede saye bolsa, bu horun shu yerdin tépiledéken.

Künlerning birside bir déxan kochining büjigidin ildam aylinip kétiwatsa, horun uninggha:

– Hoy, déxan aka! Néme anche paypaslap zhürisen, aldirimay mangsang, ishing pütmemdu? – deptu.

– Ashlighim piship qalghan édi, omichi tapalmay zhürimen, aldirimisam shamalda qéqilip kétidu, – deptu.

– Ba, belli! Mana, men ish tapalmay zhürsem, siz omichi izdep zhürüpsiz, omingizni menla orup bérey, – deptu horun.

– Undaq bolsa, tola yaxshi bolatti. Buning sowawigha héch néme toghri kelmetti, ete omigha chüshüng, – deptu déxan xoshal bolup.

– Anche aldirimang, aldirighan sheytanning ishi, aldirighan qalar, buyrughan alar dégenni bilmemsiz? Awal siz manga chay-tuzluq béring, men ozuq-tülükni teyyarlawélip, bir kündila omingizni orup qoyumen, – deptu horun.

– Xop, xop, néme kérek?

– Bir tonur toghachqa layiq un, pishirishke otun, yéterlik chay, öydikilerge chay-tuzluq üçhün az-tola «tengge» béring, shu chaghda omingiz oriliwéridu, – deptu.

Déxan buninggha razi bolup, uning dégenlirining hemmisini teyyarlap bériptu. Ete omigha chiqidighan bolup, kélishop kétiptu.

Etisi déxan étizgha barsa, horun kelmeptu. Déxan xéle xapa bolup, ghéwanisigha uni kayip, horunning öyige bérip:

– Hoy, qandaq gep boldi bu!? Wede qéni!? Ashliq qéqilip kétédighan boldighu, – dése.

– Xudadin kelse özingizmu qéqilip kétisiz, bir küning kari chaghliq, nan yaqidighan kishi tapalmidim, etilerdin bir gep bolup qalar, – deptu, déxanni yolgha saptu.

Déxan etisi omini yalghuz orup, kechqurun horungha étizdin qaytip yoluquptu. Bu qétim ghezep achchighi kelgechke uninggha:

– Taza ish xush yaqmas, teyyartap oxshaysen, – deptu.

– Andaq emes, burader, – dep horun, – men omigha ketkende bala-jaqamgha köz-qulaq bolup, sayida yatqidek bir adem tapalmaywatimen. Etilerdin bir gep bolar.

Déxan etisi kélip, nahayiti renjigenliktin:

– Adem emes ékensen, – dése:

– Kayimang, renjimeng, özingizni bésing, müjezim yoq, bitap bolup qaldim, yaxshi bolup qalsam, ete chiqimen, xuda xalisa, – deptu.

Déxan etisi yene keptude, attinmu chüshmey:

– Hoy, zadi sen ishlemsen, ishlimensen!? – dep soraptu.

– Ishleymen, – deptu horun.

– Qachan ishleysen?

– Qolum tekkendide.

– Séning qolung tégidighan kün bolamdu zadi? – dep, sorisa:

– Elwette, bolidu, – dégidek horun.

– Rastingni éyt, qachan qolung tégidu?

– Qum chécheqligende, tögining quyrughi yerge yetkende. – Bu sözlerge qattiq renjigen déxan:

– Hoy, teyyartap, alghan nersilerni qaytur, bolmisa duga qiliwet, – dep tedde qiliptéken.

– Duga qilsam qilay, – dep horun ushshuqluq qiptu.

Déxan uningdin qerizini pütirelmey, omisini özi orup tügitiptu.

Déxanlar ashliqni orup, küzlük chéchiwatqanda, horun yene ish qilmay yatiwériptu. Jamaet «bu ishlimey bala-jaqisini ahtin öltürüp almisan», – dep birsi yer, birsi uruq, birsi qosh, birsi ulaq bérip, bir patman bughday térip bériptu. Kéler zhili ashliq pishqanda, jamaet uninggha:

– Sanga jamaetning yarem qilip térip bergen ashligi piship qaptu, uni orup alsangchu, – deptu.

– Shunche ghemxorluq qilghininglarga ming rexmet, térip, sughirip, pishirip berdinglar. Endi bughdayni biringlar orupla bersenglar, tolimu yaxshi bolatti, – deptu.

Jamaet:

– Omangni özeng ori, munchiwalimu horun bolghan barmu! – dése:

– Meyli, özem orisam, oray: bughdayliqni aldimga ekilip béringlar, – deptu. Shundin kéyin, jamaet uni tashlap kétip, Kuchar padishasigha bu ehwalni xewer qiptu.

Padisha sheherdiki horunlarning mesilisini qandaq hel qilish kérek, dégen oy bilen wezirliridin meslihet aptu. Ong qol wezirining meslihitini maqul körüp, shuningdin kéyin padisha sheherge horunlar sariyi yasitiptu. U pütkendin kéyin pütün puxrasigha qaritip jar saldurup, mundaq élan qiptu:

– Hay, xalayıq! Anglimidim démenglar, padishaiy alem horunlar sariyi salghuzdi. Padisha ghussigha qarashliq barliq sheher xelqi ichidiki hemme horunlar shu sheherde padishaliq tamaq bilen béqilidu. Kimde-kim ish qilmay padishaliq tamaq bilen jan béqishni xalisa, moshu hepte ichide shu saraygha bérip yatsun! – deptu.

Shuningdin kéyin barliq horunlar toplishti. Sheherde birmu horun qalmaptu. Horun emes kishi bu saraygha kelmeptu. Saray ichide nurghun qazanlar bir heptigiche qaynap turuptu. Saray etrapigha otunlar taghdek dogilinip kétiptu. Horunlar ongda yétip, omach ichishke bashlaptu. «Hemme horun zhighilip boldi» – dep xewer qilghanda, ong qol wezirning meslihati boyiche, padisha sarayni köydürüwétishke buyruq qiptu. Ishik-tünglüklerini yapmayla otni qoyup bériptu.

Saray bilen bille hemme horun köyüşke bashlaptu. Qachqini qéchiptu, qachmighini yatiwériptu. Shu chaghda héliqi horun yénida ongda yatqan horungha:

– Adash, ot nahayiti uluq köyüwatidu, qandaq qilimiz, – deptu. Yénidiki uningdinmu ötkén horun éken:

– Qachan qopup zhürey: méning üçün sen «pü» dep qoysanga, – dep yatiwériptu. Shundaq qilip, saraydiki qachmighan horunlar köyüp kétéptu. Hazirqi horunlar, héliqi qéchip kelgenlerdin qalghanlarmish.

KÖZGE ILMIGHAN – PUTQA CHOMAQ

Burun zamanda bir padisha ötkén éken. Bu padisha özini «duniyada méningdek eqil-parasetlik we sözmen adem yoq» – dep oylap zhüridéken.

Künlerning biride padisha nurghun leshkerliri bilen shikargha chiqmaqchi boluptu. Qurut-qongghuz, chümülilerge adem ewetip: «ular on küngiche sirtqa chiqmisun, eger sirtqa chiqsa, atlirimizning ayighi astida dessilip ölüp kétidu» – dep xewer qiliptu. Bu xewerni chümülililer anglap, padishani bir kün méhman qilip, andin yolgha sélip qoymaqchi bolup, meslihetke keptu. Lékin buningdin xewersiz padisha, ogha chiqip kétip bérup, chümülilerning yol tosap zhürgenligini körüptude:

– Bu néme gep? – dep, yéqiniraq kelgendin kéyin chümülilerning padishasini chaqirip soraptu.

– Padishaiy alem, janaplrini hözürimizde bir kün qonup, méhman bolup kétémdékin dep, aldiliridin chiqqan éduq, – dep jawap bériptu chümüle padishasi.

Insan padisha heyran bolup, zangliq qiliptu.

– Hey, axmaq! Bizghu qonarmiz; shunche adem bilen ulaqlarning yémek-ichmigini oylap baqmidingmu?...

– Oylidim, padishayim, emgigimiz bilen bayashayet qilarmiz, ghem qilmang– deptu chümülilerning padishasi.

Bu jawapni anglighan padisha:

– «Risqinglarni xudayim béridu», dégen bolsang, méni yenggen bolatting. Biraq sen yéqilding: shunche adem we ulanglarning yémek-ichmigige emgiging bilen qandaq jawap qilisen? – deptu padisha.

– Teksir, sili chüshiwermemdila: eger jawap qilalmighanda, andin men yéngilgen

bolmaymenmu, – deptu chümülilerning padishasi.

Padisha:

– Qéni, jawap qilghiningni köreyli, – dep, bir kün méhman bolup kétishke maqul boluptu.

Shuningdin kéyin, chümüle padishasi méhmanlarni tikip teyyarlap qoyghan chédirlirigha tekliq qilip élip kiriptu. Atlirini ornitilghan langqalargha baghlatquzuptu.

Chümüle padishasi emir bérip, her bir chümülige méhmanlar üçhün bir taldin nanning ugighi, bir taldin sulu we bir taldin yawayi béde élip kélishni buyruptu. Chümüliler bu tapshuruqni bir demdila orunlap boluptu. Nan, béde we sulular doga-doga bolup kétiptu. Bu zhigilghan nersilerni padishaning leshker at-ulaqliri bir kün yep, yériminimu tügetmeptu. Padisha buni körüp heyran qaptu we özining yéqilgenligini yoshurush üçhün soal sorap yengmekchi boluptude, chümüle padishasini chaqirip:

– Hey, chümüle, séning béshing néme anche yoghan? – dep soraptu.

– Béshimda eqlim tola, – dep jawap bériptu chümülilerning padishasi.

– Béling némanche inchike? – deptu yene padisha..

– Men chong ishlargha her dayim bélimni mekkem baghlaymen, bugün silerni yaxshi kütüwélisheq toghra kelgenliktin, bélimni baghlawalghan édim. Sizge shuning üçhün bélim inchike körüniwatidighandu, – deptu chümülilerning padishasi.

Padisha bu jawapni anglap, tingirqip qaptu. Oylap-oylap héch soal tapalmaptu. Shunda chümüle:

– Padishaiy alem, siz özingizni eqilliq we sözmen hésaplap zhürisiz. Hejep bizning padishamizdin yéngilip qaldirgiza? – dep chümülilerning weziri zangliq qiliptu. Padisha bolsa, lam-mim delelmey, shu xijaletchilikte shikarghimu chiqmay, keynige yénip, sheherge qaytip kétiptu.

MAXTANCHAQ PASHILAR

Bir küni, zhilning bahar pesli ötüp, yaz bashlangan chaghda, pütün bir dalaning üstini qaplap nahayiti nurghun pashilar uchup ötüptu. Ular shundaq, wahimiliq bilen gingildiship ötüptiki, hetta chighliqta sekrep-oyniship zhürgen ikki toshqan balisi qorqqinidin bir tüp chighning daldisigha yoshurunushqa mejbur boptu. Bu toshqan baliliri chigh tüwide qulaqlirini dinggaytip qarap tursa, kétip barghan pashilarning köpligidin axiri körünmigidek. Bir dem qarap turghandin kéyin: «Hejep, bu géjekwaylar bunche wahime bilen nedin kélip, nege kétip baridékin, yaki birer apet bashlinip qaldimékin?! Undaq bolghan tegdirde waqitni kéchüktürmestin, belki bizgimu qéchishqa toghra kéler», – dep oylaptu we pashilarning nedin kéliwatqanlighini, nege we némishke kétip barghanlighini bilmekchi bolup:

– Hay, géjekwaylar! Bunche wahime bilen nege we némishke kétip barisiler? – dep soraptu.

– Silerdek zhuruquwaylarga oxshash, ömürimizni chightüwide ötküzettuqmu?! Biz sheher alghili, «paq-paq shehiri» ge jengge kétip barimiz, – dep maxtiniship ötüp kétiptu pashilar. Ular ahali yashaydighan jaylarni «paq-paq shehiri» dep ataydéken, chünki pashilar kishilerning qénini shorash üçün üzliрге, qulaqlirigha, qolirigha we bashqa ochuq jaylirigha qonghan chaghda, ularni «paq-paq» qilip urup, öltürüp tashlaydu emesmu!

U pashilar bir-birlirige yetkende, yézining etrapliridiki otluq-qomuchluqlargha jaylishiptu. Ular kündüzliri qomuch we shiwaqlarning arisida turup, ularning sulirini shoraydéken. Shamal chiqip qalghan changlarda, shiwaqlargha we qomuchlarga mekkem yépishiwélip, özlirining aran turghinigha qarimay: «Hi, qoyuwéteymu? Eger qoyuwétidighan bolsam, hazir yiltiz-piltizing bilen shamal zhulup kétidu», dep ularni yalwurtidéken. Shamal toxtighandin kéyin: eger biz bolmighinimizda biringni qaldurmay shamal zhulup kétettide», dep maxtinishidéken. Kün oltirishqa yéqin: etidin kechkiche kokatlarning aq süyini shorap zérikip kettuq, endi «paq-paq shehiri» ge bérip kishilerning qizil süyidinmu aziray ichip kéyleyli» dep padini egiship yézilargha kiridéken. Bu yerde kishilerning shaplaqlirining astida qélip köpchiligi qirilip kétidéken.

U pashilar her küni shundaq qirilip-qirilip küzgiche tengdin tolisidin ayriliptude, qaytiptu. Qaytip kétip barghanda héliqi ikki toshqan balisi yene uchrup qaptu. Endi bular ösüp chong bolup qalghan éken. Ular qaytip kéliwatqan pashilarning azlighini körüp:

– He, géjekwaylar, u yaqqa kétip barghininglarda nahayiti nurghun édinglar, hazir nahayiti az qaytip kéliwatisilerghu, qalghanliringlar qéni? – dep soraptu.

– «Paq-paq shehiri»-ni alghan éduq, yérimimiz shu yerde tertip saqlap qaldi, biz bolsaq köp jenglerde zhürüp harduq, endi dem alghili öz zhutimizgha qaytip kétip barimiz, dep maxtiniship ötüp kétiptu.

HESEL

Bar éken, yoq éken, ach éken, tong éken. Men bilimen, atam tughulmighan chaghda bir déxan ötkén éken. Uning égiligi anche bolmisimu, öziğe bayashayet yétidéken. Biraq bu déxanning balisi yoq bolup, bir bala körüshni arzu qilidéken. Bexitke yarisha déxanning xotuni oghul tughuptu. Oghul chong bolushqa bashlaptu, déxan oghlining déginini qilip bériptu. Oghli heselge amraq éken, bügüni bir tawaq hesel yése, etisi bir yérim tawaq hesel yeydighan boptu. Chong bolghansiri qarnimu chongiyiwériptu. Oghlining yégen hesili üçün déxanning wesli tügeptu, bara-bara déxanning heselge puli qalmaptu. Oghli hesel yémey bir demmu chidimaydéken.

– Hesel ber, dada! – deptu bala bir küni.

Déxan oghligha chüshendürüshke bashlaptu:

– Jénim balam, endi sekkizge kirding. Künde besh tawaq hesel yéseng bizni qurutisen, hélimu héch néme qalmidi, uning üstige heselning bahasimu éship ketti. Dadangni aya, endi az waqit hesel yéyishni qoysang, anang béchare üç künden béri ach yatidu. Anche-munche tirikchilik qilip bir néme tépiwalay. Méni qistawerme, jénim balam! – dep yéliniptu.

– Manga hesel bérissen! – deptu oghli qeghishlik qilib. Déxan héch amal qilalmay qaptu. Kéyin «toxta» dep oylashqa bashlaptu: «Bu baligha men nésihet qilib anglitalmidim, danishmenlarning gépi xasiyetlik bolidighan, shular bir nésihet qilib qoysunmékin...»

Shuning bilen déxan bir danishmen ademning aldigha béríp, derdini éytíp zhiglaptu.

– Silimu hesel yemdila? – dep soraptu danishmen héliqi déxandin.

– Oghlumning hesilidin kichikkine yettim.

– Anisichu!

– Yetti.

Danishmen uzaq xiyal qilghandin kéyin:

– Sili xapa bolmisila, men on kündin kéyin baray, shu künni kütsile! – dep jawap bériptu danishmen. Déxan hesret chékip:

– Bügün barmisila men qandaq qilimen? – dep zhiglaptu.

Danishmen déxanning könglini yasap:

– Bolmaydu, bügün barsam beri bir paydisiz, on küngiche chidisila, – deptu.

Déxan qayghurup, hesret chékip xapa halda öyige qaytip keptu. On küngichilik déxanning öyide tört bulung bir kulungdin bashqa héch nerse qalmaptu, on kün on zhildek uzaqta toshuptu. Danishmen keptu, öy haligha nezer sélip déxangha ichi aghriptu. Déxan bilen paranglishiptu we kéyin kétédighan chéghida:

– Qéni, oghlum, béri kelgine! – dep déxanning oghlini qichqiriptu, – buningdin kéyin hesel yéme jumu, balam! – dep balining péshanisini silap qoyuptu. Andin bir nechche kün ötkendin kéyin danishmen yézigha barghach déxanning öyige kiriptu, öyde déxan bilen xotun xoshal-xoram oltarghidek. Öy ichi xéle seremjanliship, lazimetlikler toluq turghidek.

– Oghlingiz hesel yemdu? – dep soraptu danishmen.

– Yaq! – deptu déxan minnetdarliq bilen.

Danishmen qaytmaqchi balghanda déxan pul tengleptu, danishmen almaptu. Déxan bir soal soraptu:

– Emse men silidin bir némini sorawalay! Men silini chaqirghan waqtimda néme üçhün on kündin kéyin baray dédila? Men shu on kün ichide on zhiliq elemni béshimdin ötkedim, on jénimning biri qaldi, – deptu déxan.

Danishmen külümsirep shundaq deptu:

– Uka! Men ilgiri hesel yettim, shu on kün ichide hesel yéyishni tashlidim, andin séning öyüngge kélip oghlunggha nésihet qildim, shunga u hesel yéyishni tashlidi. Eger özem hesel yep turup, oghlunggha nésihet qilsam, oghlung hesel yéyishni tashlimatti, – deptu.

ÜCH WESIYET

Bar éken, yoq éken, burunqi zamanda bir bowayning üç oghli bolghan éken. Künlarning biride boway orun tutup yétip qaptude, ömrining axirida balilirigha üç türlük wesiyet kalduruptu. Boway wesiyet qilishtin ilgiri üç balisigha: «baqqa chiqip, her biringlar ikkidin tayaq sundurup ekiringlar. Yoghanlighi barmaqtek bolsun, uzunlighi bir ghulach bolsun», deptu. Balilar atisining sözi bilen ikkidin yaghach sundurup ekirip, aghriq yatqan bowayning aldida zhükünüp oltiriptu.

– Balilirim, – dep wesiyetini bashlaptu boway, – ömrümmu bir yerge bardu. Nawada yaxshi küning yamini bolup, qaza yétip qalghidek bolsa, bu pani duniya bilen xoshlishi men. Shuning üçhün atiliq qerzim bilen silerge üç türlük wesiyet tapshurimen. Birinchi wesiyetim shuki, hazir baghdin sundurup kelgen tayaqlarni sundurusiler. Sundurghanda aldi bilen her biringlar birdin sundurusiler. Qéni sundurunglar!

Balilarning her birsi birdin tayaqni sunduruptu. Buni körgen boway:

– Xosh, bundaq qilib sundurdunglar. Endi qalghan üç tayaqni birleshtürüp biringlar sundurup béqinglar! – deptu.

Üç tayaqni birleshtürüp balilar birdin sundurmaq boluptu. Lékin sunduralmaptu. Boway axiri:

– Endi üchinglar bir bolup sundurunglar! – deptéken, balilar üchi birliship héliqi tayaqlarni sunduruwétiptu.

Buni körgen boway:

– He, buning xislitini chüshendinglar. Bu öm bolup, birliship küch chiqarghanning netijisi. Démek, méning birinchi wesiyitim shuki, mendin kéyin qalsanglar, bir-biringlar bilen yaxshi öm bolup yashanglar. Eyne, shu waqitta siler héch qandaq müshküllüktin qorqmaysiler. Ömrünger yaxshi ötidu.

Endi, ikkinchi wesiyitim shuki, nanni temsiz yémenglar, hesel bilen qoshup, tatliq nan yenglar.

Üchinchi wesiyitimni, silerge éytmaymen. Awal siler eshu ikki wesiyitimgé emel körünger. Lékin buning netijisini körelmisenglar, üchinchi wesiyitimni ananglardin soranglar. Men bu wesiyitimni ananglarga tapshurup qoydum. Qachankin béshinglarga kün chüshkidek bolsa, üchinchi wesiyitim silerning béshinglarni onglaydu.

Boway bu wesiyetlerni dep, uzun ötmey duniyadin köz zhumuptu.

Atidin ayrilghan üç bala atining wesiyiti bilen bir-biri bilen yaxshi, öm bolup yashaptu. Biraq bular birer ishning péshini tutqan balilar emes éken. Shuning üçünmu birer ish-oqetning tayini yoq. Buning üstige dadisining ikkinchi wesiyitini yeni, nanni heselge qoshup yenglar» déginini qilimiz dep, öydiki bar-yoqini sétip, hesel yep tügitiptu. Qarighidek bolsa, turmushi künden-künge osalliship kétiwatqan. Balilar héch ilaje tapalmay, axiri anisigha atisining üchinchi wesiyitini éytip bérishni soraptu. Ana balilirining xéle béshi qatqanlighini sézip, üchinchi wesiyitini éytip bériptu:

– Balilirim, atanglarning üchinchi wesiyiti shuki, atanglar silerning béshinglarga kün chüshkende lazim bolar dep, baqqa kömüp qoyghan bir xalta yambuni izdep tépish. Biraq atanglar remiti u yambuning nege kömülgenligini éytmighan édi. Ish qilip, baghdiki méwilerning birersining yénigha kömülgen éken. Endi ketmen-güjekni ishqa sélip, shuni kolap tépinglar.

Buni anglighan balilar ketmen-güjekler bilen baghdiki méwilerning tüwini kolashqa kirishiptu. Balilar chüshkiche kolaptéken, nahayiti charchaptu. Endi qosaqning échishini sorimanglar. Shu chaghda anisi öydiki qattiq-quruq nanlarni bir chögün qaynaq su bilen ekilip bériptéken, bular ilgiri-kéyin échilmighan ishtey bilen yeptu. Bu nan bilen qaynaq su bulargha shunchilik tatliq tétip kétiptékin, burun hesel arilashturup yégen tamaqlarning lezzitimu buninggha qarighanda héch bir lezzetlik bilinmigen éken.

Balilar tamaqtin kéyin yene ishqa chüshüptü. Ishtin kéyin qattiq-quruq nanni yene hözürlinip yeptu. Shundaq qilip, birer-ikki ay héliqi yambuni izdep, baghdiki pütün méwilerning tüwini boshitip boptu. Lékin yambu tépilmaptu. Nechche zhildin béri perwish qilinmighan méwiler moshu bane bilen tüwi boshitilghachqa, bu zhili shax-shéxini kötürelmigidek bop kétiptu.

Shundin kéyin ana balilirini chaqirip shundaq deptu:

– Balilirim, yambuni izdep aware bolmanglar. Atanglarning ikkinchi hem üçinchi wesiyitining menisi bashqa yerde édi. Nanni heselge arilashturup yenglar dégini, emgek qilip, ter töküp, nan-yenglar dégini. Chünki ishlep, hérip yégen nan heseldinmu tatliq bolidu. Ozenglar sezgensiler, siler baghda ishlep harghandin kéyin men élip chiqip bergen qattiq-quruq nanni hesel arilashturup yégendinmu hözürlinip yédinglarghu. Endi üçinchi wesiyitiningmu bashqiche menisi bar. Rastini éytqanda, yambu kömüp qoyghan dégen gep yalghan. Siler, eyne, shu yambuni izdep tapimiz dep, baghdiki barliq méwilerning tüwini boshitip qoydunglar. Shuning bilen nechche zhildin béri perwish qilinmay kelgen méwiler bu zhil bashqiche oxshap ketti. Eyne, atanglar dégen yambu shu!